

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนหมู่บ้านรักษาศีล ๕ อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี” ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นกรอบ ในการ ศึกษา ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนา
- ๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต
- ๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต
- ๒.๔ แนวคิดเรื่องศีล ๕
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ ข้อมูลพื้นที่วิจัย
- ๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนา

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

การพัฒนา หมายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ที่อยากเห็นสิ่งดีๆ เกิดขึ้นในสังคมของตนเอง การเปลี่ยนแปลงของสังคมไปในทางที่ดีขึ้นที่เราเรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) หรืออาจให้ คำจำกัดความของการพัฒนาไว้ว่า คือ กระบวนการเพื่อเพิ่มความสามารถของคนส่วนใหญ่ที่จะ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนอย่างต่อเนื่องภายใต้คำจำกัดความดังกล่าว เนื้อหาสาระสำคัญของการ พัฒนาจึงอยู่ที่ ความสามารถของคนส่วนใหญ่ ส่วนกลไกหรือกระบวนการนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะ นำมาใช้ในการดำเนินงาน นอกจากนั้น การดำเนินงานควรจะต้องให้ผลได้อย่างต่อเนื่องอีกด้วย กระบวนการพัฒนาจึงจำเป็นที่จะต้องเป็นกระบวนการระยะยาว และจากการตรวจสอบเอกสาร ปรากฏว่ามีผู้ให้ความหมาย ของการพัฒนาไว้หลายท่าน ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนา หมายถึง ความเจริญเติบโตหรือ ก้าวหน้า^๑

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมี บุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐๕.

เกื้อ วงศ์บุญสิน ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนา หมายถึงความก้าวหน้าหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ตามเกณฑ์หรือเป้าหมายของการพัฒนาตามที่ได้กำหนดคุณค่าไว้ และได้สรุปความหมายคำว่าพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ไว้ดังนี้

๑. การพัฒนา คือ สภาวะที่เศรษฐกิจของประเทศหนึ่งๆ สามารถทำให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติสูงถึงร้อยละ ๕-๗ ต่อปี และสามารถรักษาระดับนี้ไว้ได้ เป็นสภาวะที่ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี

๒. การพัฒนา คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยการเร่งรัดให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นกระบวนการที่ส่งผลให้ระดับรายได้โดยเฉลี่ยต่อบุคคลของประเทศสูงขึ้นและประชาชนจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

๓. การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตและการว่าจ้างงานที่ได้วางแผนไว้แล้วเพื่อลดสัดส่วนของภาคเกษตรกรรม ในขณะที่เพิ่มสัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมและการบริหาร

๔. การพัฒนา คือ การสร้างสภาวะที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาคุณภาพของบุคคล ซึ่งการพัฒนานั้นจะประสบความสำเร็จได้ด้วยการลดหรือขจัดความยากจน ความไม่เท่าเทียมกันและการว่างงาน ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศกำลังเจริญเติบโต

๕. การพัฒนา คือ กระบวนการหลายมิติ ซึ่งประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม ท่าทีของประชาชน สถาบันต่างๆ ของชาติ การเร่งรัดความเจริญเติบโต การลดความไม่เท่าเทียม และขจัดความยากจน นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงต่อระบบสังคมทั้งระบบ และมุ่งสู่การสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมภายในทั้งระบบ เป็นก้าวออกจากสภาพชีวิตที่ไม่น่าพึงพอใจไปสู่สภาพชีวิตที่ดีกว่า ทั้งในด้านวัตถุและความรู้สึกนึกคิด

๖. การพัฒนา คือ การสร้างความทันสมัย กล่าวคือ การที่คนในสังคมมีเหตุผล มีทัศนคติและความคิดที่ไม่มั่งงาย มีวินัยทางสังคม มีการคิดและวางแผนการพัฒนา มีความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม มีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การเพิ่มมาตรฐานการดำรงชีวิต การปรับปรุงสถาบันทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ประเทศชาติมีความเป็นปึกแผ่น มีเอกราชและมีประชาธิปไตยในระดับพื้นฐาน^๒

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้

^๒ เกื้อ วงศ์บุญสิน, **ประชากรกับการพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒ - ๒๓.

กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒. การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคงถ้าในทางเศรษฐกิจ เราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อเงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกัน เราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่ และในการพัฒนาที่ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควรหมายถึง ความเป็นธรรมอีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร ดังนั้น การพัฒนาที่เราต้องการ จึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย^๓

ทิตยา สุวรรณขุ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ^๔

ปวย อังภากรณ์ ได้เสนอแนวคิดบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาประเทศไว้ว่า ถ้าปราศจากศีลธรรมเสียแล้ว การพัฒนาประเทศไม่ว่าจะพัฒนาไปทำนองใด ย่อมจะบกพร่องและไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพัฒนาไปในด้านเป้าหมายซึ่งจะผิด ผลสุดท้ายอาจจะพัฒนาไปทำนองที่จะเห็นความเจริญทางวัตถุซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องที่สำคัญแท้ๆ คือ ความเจริญในทางปัญญาและในทางศีลธรรม การขาดจากศีลธรรมนั้น จะทำให้โลกเสื่อมโทรม พระพุทธศาสนาจะช่วยเหลือในการพัฒนาชาติได้ดังนี้ ย่อมอาศัยพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสื่อสำหรับสืบพระศาสนา และการที่พระพุทธศาสนาจะช่วยให้มีการพัฒนาชาติได้จริงๆ ก็คืออาศัยหลักเกณฑ์บางประการ ดังนี้

๑. ความเชื่อในพุทธศาสนา ต้องเป็นความเชื่อที่บริสุทธิ์ ไม่เจือปนความเชื่อถือโชคลางทางไสยศาสตร์ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “คนโง่นั้นมัวแต่พิเคราะห์ดวงดาว” ฉะนั้น ในการที่จะทำให้นุชนของโลกมีความสมบูรณ์ ทั้งในด้านวัตถุและสติปัญญาก็ควรจะพัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์

๒. ความเชื่อในพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่มีมูลฐานตั้งอยู่ในเหตุผลและวิชา ไม่ใช่ตั้งอยู่ในความเชื่อโดยมงายอย่างเดียว หรืออวิชา พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่าพึงเชื่อสิ่งใด

^๓ โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, การพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕.

^๔ ทิตยา สุวรรณขุ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕๔.

เพียงเพราะที่ได้ฟังตามๆ กันมา หรือเพราะเคยเห็นเช่นนั้นๆ ต่อมา ฯลฯ ท่านจงเอาข้อที่ได้เห็นได้ฟัง ได้ตรึกตรองดูด้วยเหตุผล จนเกิดความชัดเจนแล้ว จึงค่อยเชื่อ

๓. การที่จะนำเอาคำสอนของพุทธศาสนามาประยุกต์กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งลักษณะของสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการประยุกต์พระธรรม ซึ่งเป็นอมตะอยู่แล้วมาใช้กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งจะต้องมีการศึกษาและวิจัยอย่างถ่องแท้

๔. การพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ กิตติ ทางฝ่ายบ้านเมืองกิตติ ต้องร่วมมือกันอย่างมาก มีหลายกรณีที่ฝ่ายบ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมือง และเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้าน ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข^๕

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนา หมายถึง การกระทำที่ดีขึ้นคือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า”^๖

สมบุรณ์ สุขสำราญ ได้กล่าวไว้ว่า สาละสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เนื่องมาจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์ และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนนี้ พุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะพระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ดังนั้น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้อยการศึกษา ความสำคัญของการพัฒนา โดยการช่วยเหลือกัน ทั้งการอบรมในศาสนธรรม และประสบการณ์มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^๗

^๕ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, ศาสนธรรมกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๑ – ๖๕.

^๖ ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^๗ สมบุรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๓.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนา หมายถึง การที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวมได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเอง ได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชน และสังคมให้ดีขึ้น^๔

สุภาส เครือเนตร กล่าวว่า การที่จะพัฒนาชีวิตให้มีคุณภาพได้สำเร็จนั้นต้องพัฒนาหลายๆ ด้านประกอบกัน การมุ่งพัฒนาชีวิตด้วยกระบวนการศึกษาเพื่อหวังสร้างโอกาสหางานทำง่าย มีรายได้มาใช้จ่ายบำรุงชีวิตให้อยู่ดีกินดีมีความสะดวกสบาย สามารถยกระดับชีวิตได้สูงขึ้นในสังคมว่าเป็นชีวิตที่มีคุณภาพนั้น คุณภาพชีวิตในลักษณะนี้อาจไม่ยั่งยืนมั่นคงกับด้านอื่นๆ คือ ด้านมนุษยสัมพันธ์ เพราะการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมจำเป็นต้องพบปัญหา อาจก่อตัวขึ้นมาช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิตได้ หากทำที่ของจิตใจ ซึ่งเป็นตัววงการชีวิตยังไม่ได้รับการพัฒนาให้มีความก้าวหน้ามั่นคงและสมดุล การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่สำคัญอีกด้านหนึ่งที่จะต้องรีบพัฒนาไปพร้อมกันให้สมดุลมีการคบหาเกี่ยวพันระหว่างบุคคลรอบด้าน พฤติกรรมที่เราแสดงออกย่อมไปกระทบอารมณ์ความรู้สึกระหว่างบุคคล แล้วสะท้อนกลับมาเกี่ยวพันตัวเราด้วย ผลของการสะท้อนกลับมามีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิตเช่นกัน ถ้าสะท้อนกลับมาในทางบวกก็จะช่วยเสริมสร้างกำลังใจและมีส่วนช่วยผลักดันการพัฒนาชีวิตได้สะดวกขึ้น หากสะท้อนกลับในทางลบความเกี่ยวพันนั้นจะกลายเป็นตัวหน่วงเหนี่ยวการพัฒนาตน คล้ายกับตัวเองหน่วงเหนี่ยวตัวเอง การจะสะท้อนกลับเป็นบวกหรือลบนั้นขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของเราเป็นต้นเหตุผสมอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องพัฒนาชีวิตในด้านนี้ให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น เมื่อชีวิตได้รับการปรับปรุงและพัฒนาหลายๆ ด้านประกอบกันผ่านไปสักระยะหนึ่งสภาวะทางจิตใจก็จะมีคามมั่นคงขึ้น มีกำลังใจ เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งเป็นความรู้สึกดีๆ ในจิตใจ หากเราเฝ้าถนอมรักษาสภาวะจิตใจให้ดี เพาะเลี้ยงกำลังใจนี้ให้เข้มแข็งก็จะกลายเป็นความเชื่อมั่นที่แกร่งสามารถนำมาพัฒนาชีวิตและการงานให้เกิดคุณภาพได้ดียิ่งขึ้น ความเชื่อมั่นในตนเอง ก็ต้องได้รับการพัฒนาเหมือนกันกับการพัฒนาด้านอื่นๆ เพราะมันเป็นพลังที่จะผลักดันชีวิตไปสู่ความสำเร็จ การพัฒนาบุคลิกภาพเป็นการพัฒนาชีวิตในลักษณะองค์รวม คือ รวมทั้งส่วนที่มองเห็นเป็นโครงร่างของร่างกาย เครื่องแต่งกาย ลีกลึงไปจนถึงส่วนที่เป็นสภาพจิตใจ บุคลิกภาพมีอิทธิพลต่ออารมณ์ความรู้สึกแก่บุคคลที่ติดต่อสัมพันธ์และผู้พบเห็น โดยทั่วไปการปรับปรุงและพัฒนาบุคลิกภาพภายนอกเริ่มแต่การจัดการความเรียบร้อยของการแต่งกาย การฝึกยิ้มหน้ากระจก จัดทรงผม ฝึกเดินตัวตรง ฝึกเจรจา อ่อนน้อมถ่อมตน ตลอดจนกระทั่งกิริยามารยาทอื่น ถ้าฝึกจริงจังก็จะช่วยเสริมสร้างการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ยิ่งขึ้น เพราะบุคลิกภาพทั้งหมดมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสภาพจิตใจ หรือหากจะมองกลับกันก็จะได้ว่าสภาพจิตใจเป็นบ่อเกิดของบุคลิกภาพทั้งหมด

^๔ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทย: แนวทางวิจัยและการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๙.

ดังนั้น หากเราฝึกปลูกจิตสำนึกให้ตระหนักในเรื่องการพัฒนาบุคลิกภาพของตนลงในจิตใจได้สำเร็จ แล้วมันจะงอกออกมาสู่ภายนอกในรูปของพฤติกรรมที่แสดงออก และจะกลายเป็นบุคลิกภาพที่ยั่งยืน เป็นสมบัติติดตัวเราไปตลอด^๙

พระพุทธศาสนา ได้วางแนวทางการพัฒนาบุคคลซึ่งเปรียบได้กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความพ้นทุกข์ ได้แก่ ๑.กายภาวนา การพัฒนากาย ๒.ศีลภาวนา การพัฒนาความประพฤติ ๓.จิตตภาวนา การพัฒนาจิต ๔.ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา^{๑๐}

พระพุทธศาสนา สอนให้บุคคลพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านวัตถุและจิตใจให้มีความสมดุล นอกจากนี้ ยังได้สอนเน้นด้านจิตใจเป็นพิเศษกว่าในบรรดาทรัพย์สมบัติทั้งหลายในโลกนี้ อริยทรัพย์ ๗ ประการ เหล่านี้สูงส่งกว่าและประเสริฐที่สุด คือ ๑.ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ ๒.การรักษากาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม ๓.ความละเอียดใจต่อการทำความชั่ว ๔.ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ๕.ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก ๖.การรู้จักความเสียสละ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ๗.การมีปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ อริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ อยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอกเพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ ทำให้ไม่อ้างว้าง ยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอก^{๑๑}

พระมหาสมชาย สิริจนโท (ห่านนท์) กล่าวว่า อย่างไรก็ตาม เมื่อบุคคลไม่พัฒนาตนเองทางกาย ทางความประพฤติ ทางจิตใจ และทางสติปัญญาแล้วย่อมทำให้เกิดโทษตามมาหลายอย่างเช่นกัน คือ ทำให้เกิดความประทุษร้ายต่อกันทั้งทางกาย ทางวาจา และด้านจิตใจ เพราะขาดศีลเป็นเครื่องกำกับชีวิต เมื่อขาดสติไม่สำรวมอินทรีย์ ก็จะทำให้เพเลิดเพลิน ไปตามวัตถุที่วิ่งเข้าสู่อินทรีย์ ทั้งทางหู ทางตา เป็นต้น ในแต่ละวัน ซึ่งมากับสื่อมวลชนบ้าง มากับสถานที่บ้าง จึงทำให้คนในปัจจุบันมักจะประสบกับปัญหาความเครียดตามมา เช่น เครียดในการทำงาน เครียดในการปกครองหมู่คณะ เครียดในการศึกษาเล่าเรียน แต่ก็หาทางแก้ไขไม่ได้ มีจิตใจหดหู่ ไม่กล้าตัดสินใจให้มันคงขณะเดียวกันเมื่อพัฒนาตนก็ขาดปัญญาในการวินิจฉัย ปัญหาต่างๆ จึงมีมากในสังคม ทั้งส่วนครอบครัว และส่วนประเทศชาติ เพราะคนมีแต่ความรู้ด้านวิชาการ แต่ถ้าขาดปัญญาทางพระพุทธศาสนาแล้ว ปัญญาอย่างนั้น ก็เป็นไปเพื่อการโกงกิน คอรัปชั่น ทุจริต เป็นมิฉฉาอาชีวะ หาได้เป็นไปเพื่อความเจริญต่อตนและประเทศชาติบ้านเมืองไม่ ตรงกันข้ามถ้าบุคคลมีการฝึกฝนตนดีแล้วพัฒนาตนให้เป็นที่ยิ่งแก่คนอื่นได้ ย่อมทำงานให้แก่สังคมได้ดี อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีจิตใจสุขสบาย

^๙ สุภาส เครือเนตร, **แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑ – ๑๒

^{๑๐} อย.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔.

^{๑๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

ไม่เครียด ไม่กังวลใจ มีความอบอุ่นด้วยความดีของตนที่ปฏิบัติอยู่เสมอ นั้น ไม่ร้อนใจ มีความเกื้อกูลกัน เห็นใจกัน ช่วยเหลือกันตามความเหมาะสม ประคับประคองสังคมให้ดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า หลักพุทธธรรมที่ควรนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไตรสิกขา ๓ ปัญญา ๓ เบญจศีล ๕ เบญจธรรม ๕ และสังคหวัตถุ ๔ เพราะหลักธรรมเหล่านี้ สามารถจะทำให้ผู้ปฏิบัติตามประสบกับความสุขในชีวิตปัจจุบัน และสัมปรายิกภาพด้วย(ภพหน้า) เมื่อบุคคลพัฒนาตนเองไปตามระดับต่างๆ แล้ว สิ่งที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคต่อการพัฒนาตนเอง คือ อบายมุข ๖ ประการ และต้นหานี้เป็นสิ่งที่กั้นขวางอย่างหลีกเลี่ยงได้ยากยิ่ง เพราะอบายมุข ๖ มีการติดสุรา ยาเสพติด เป็นต้นนั้น ทำให้ชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกอยู่เสมอ ถ้าขาดสติก็จะตกเป็นเหยื่อได้ง่ายขึ้น ส่วนต้นหานั้น เป็นเรื่องภายในของมนุษย์ที่จะต้องให้การควบคุม ไม่ให้ก่อโทษ หรือละเมิดศีลธรรมอันดี^{๑๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า การที่คนเราจะพัฒนาตนเองได้นั้น ต้องประกอบด้วยเหตุปัจจัยหลักใหญ่ๆ ๒ ประการ คือ เหตุภายในกับเหตุภายนอก อันได้แก่ ๑.โยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยอุบายที่แยบคาย ๒.กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร

๑. โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความพินิจพิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออก พิจารณาเหตุด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย^{๑๓}

๒. ความมีกัลยาณมิตร ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนในการพัฒนาตน ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอนที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหาและบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณ ทรงปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือสนับสนุนชักจูงชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลกันให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการฝึกอบรมในการครองชีวิต ประกอบกิจการ และการปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี^{๑๔}

คุณภาพชีวิตมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านความผาสุกของมนุษย์ในการดำรงชีวิตและการสร้างผลงานที่มีคุณค่า เรื่องความสุขและคุณภาพชีวิตไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ ความสุขของชีวิตได้มีการกล่าวกันมาตั้งแต่ยุคอริสโตเติล แต่ก็เป็นความหมายในเชิง “จริยธรรม” ซึ่งเป็นความหมายที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดของทางตะวันตก ในการให้ความหมายในเชิงระบบของ “ความสุข” อริสโตเติล

^{๑๒} พระมหาสมชาย สิริจนฺโท (หานนท์), “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธพจน์ (สมาน สุมะโร)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่นำไปสู่ความผาสุกหรือที่เรียกว่า “Eduaemonia” ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนให้เป็น คำศัพท์สมัยใหม่ คือ “Happiness” และได้นำมาหลอมรวมเข้ากับความคิดของนักปรัชญาตะวันตก ด้วย ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๘๓ – ๒๔๙๒ (ทศวรรษ ๑๙๔๐) รัฐบาลของประเทศทางตะวันตกได้พัฒนา นโยบายในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ.๒๔๗๘ ดร.เอส.ปาร์คส คัดแมน รัฐมนตรีผู้รับผิดชอบด้านคริสเตียนแองโกลอเมริกันผู้มีชื่อเสียง ได้ศึกษาความท้าทายของ ความสุขและค้นหา “ความสุข” ในมิติต่างๆ ของชีวิตไม่ว่าจะเป็นมิติทางด้านสุขภาพ การเมือง การ ทำงานและค่าจ้าง ความรัก ชีวิตประจำวัน มิตรภาพ จินตนาการ ดนตรี วรรณกรรม สวัสดิการสังคม ตลอดจนด้านศาสนา

พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้ว่า การพัฒนา มาจากคำ ภาษาบาลีว่า วุฒฺณ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับ การพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เรียกว่าพัฒนาหรือวัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น^{๑๕}

Oliver Maslow’s Hierarchy of Needs พัฒนาการทางด้านแนวคิดและความหมาย ของ คุณภาพชีวิตมีความเป็นมาอย่างต่อเนื่องในช่วง ปี พ.ศ.๒๔๘๓-๒๕๐๒ (ทศวรรษ ๑๙๕๐) มาสโลว์ ได้ ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแรงจูงใจในการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ และได้พัฒนาทฤษฎีลำดับขั้น ความต้องการของมนุษย์ (Maslow’s Hierarchy of Needs Theory) สรุปได้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ มีรากฐานมาจากความต้องการ ซึ่งในเบื้องต้นลำดับไว้เป็น ๕ ระดับ เมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนอง ความต้องการในขั้นต้นแล้ว ก็จะมี ความปรารถนาในขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ แต่ถ้าความต้องการนั้นยัง ไม่ได้รับการตอบสนอง ก็จะเกิดความเครียดนำไปสู่แรงกระตุ้นให้เกิดแรงขับเคลื่อนหาวิธีการ หรือ แสดงพฤติกรรมที่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ เพื่อลดความตึงเครียดหรือตอบสนองความพึงพอใจนั้น การที่ผู้บริหารองค์กรภาครัฐเข้าใจเรื่องพฤติกรรมและความต้องการของมนุษย์จะช่วยให้สามารถสร้าง เหตุปัจจัยเพื่อส่งเสริมให้บุคลากรมีพฤติกรรมที่พึงปรารถนา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งในส่วนของการเพิ่ม ประสิทธิภาพขององค์กร การให้บริการแก่ประชาชนและบุคลากรทำงานอย่างมีความสุขและมีแรงจูงใจที่จะพัฒนาตนเอง^{๑๖}

^{๑๕} พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *ทางสายกลางของการศึกษาไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖ – ๑๘.

^{๑๖} J.P.J. Oliver, et.al., *Quality of Life and Mental Health Service*, (London: Routledge, 1996), p.133.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งชีวิตที่ดีหรือชีวิตที่มีคุณธรรม (ชีวิตแห่งการศึกษา) เป็น ๒ ด้าน คือ

๑. องค์ประกอบภายนอก คือ สิ่งแวดล้อมที่แวดล้อมตัวบุคคลนั้นอยู่ หรือองค์ประกอบด้านสภาพแวดล้อม ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม เช่น ค่านิยมทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมชอบบริโภค ค่านิยมชอบโก้ เป็นต้น

๒. องค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในของตัวบุคคล โดยเน้นที่หลัก ๓ ประการ คือ จิตสำนึกในการศึกษา เพื่อฝึกฝนพัฒนาตนในด้านสังคม อารมณ์ และปัญญา แรงจูงใจเป็นตัวส่งเสริมการพัฒนาตนในด้านสังคม อารมณ์ และปัญญา แรงจูงใจเป็นตัวส่งเสริมการพัฒนาตัวเองให้ตั้งมั่นขึ้นด้วยปัญญา แรงจูงใจนี้ก็คือ ใฝ่ดีและใฝ่รู้ความดีความงามและใฝ่รู้ความรู้จักคิด คิดเป็น คิดแยกคาย หรือโยนิโสมนสิการ^{๑๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวให้รายละเอียดของการพัฒนามนุษย์ไว้ว่า “เราเอาความจริงของธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ ก็เรียกว่าการศึกษาเป็นระบบที่การพัฒนาต้องพัฒนาไปด้วยกัน ๓ ด้าน คือ

๑. การพัฒนาในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า “ศีล”

๒. การพัฒนาด้านเจตจำนง ลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจก็เป็น “สมาธิ” ซึ่งรวมถึงเรื่องของคุณธรรมความดี เรื่องของสมรรถภาพ และประสิทธิภาพของจิตใจ เป็นความเข้มแข็ง หนักแน่น เพียรพยายาม สติ สมาธิ แล้วก็เรื่องความสุข ความร่าเริง เบิกบาน ผ่องใส ฯลฯ ที่เป็นคุณสมบัติสำคัญของจิตใจ

๓. การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และความสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ ทั้งสามด้านนี้ จะต้องพัฒนาไปด้วยกันเป็นระบบ ที่เราเรียกว่าบูรณาการก็มาในระบบที่เรียกว่า ไตรสิกขา นี้แหละ และเมื่อไตรสิกขาพัฒนาคนไปอย่างนี้แล้วก็วัดผลด้วยภาวนา ๔ คือ

๓.๑ กายภาวนา การพัฒนาด้วยความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพหรือทางวัตถุ

๓.๒ สีสภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้านเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย อันนี้แยกได้ชัด กายภาวนาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น พวกธรรมชาติ พวกวัตถุ พวกสิ่งเสพบริโภค สิ่งที่น่าดู น่าฟัง อะไรต่างๆ ส่วนสีสภาวนา เป็นการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ คือ ทางสังคม

๓.๓ จิตตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจ ที่อาศัยสมาธิเป็นตัวแกนในการเบิกและมีบทบาทออกมาทางเจตจำนง

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *การพัฒนาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด ๒๕๕๗), หน้า ๗๘ – ๙๑.

๓.๔ ปัญญาภาวนา การพัฒนา ด้านปัญญา ความรู้ความเข้าใจ คิดได้ หยั่งเห็น

ตอนนี้ใช้ในการวัดผลจึงเป็นภาวนา ๔ แต่ในเวลาศึกษา คือ ขณะปฏิบัติในชีวิตจริงเป็นไตรสิกขา การที่แยกเป็นภาวนา ๔ ก็เพื่อใช้ในการที่จะดูให้ชัด แยกดูได้ ๔ ด้าน แต่ในเวลาปฏิบัติจริงกายภาวนาและศีลภาวนาเป็นข้อเดียวกัน คือ ในเรื่องหนึ่งหรือในขณะหนึ่งนี้เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ทางกายภาพหรือทางสังคม ต้องเอาอย่างเดียว ฉะนั้น ๒ ข้อแรกในภาวนา ๔ นี้เวลาเป็นไตรสิกขา จึงรวมกันเป็นข้อเดียว เพราะเอาตามที่เป็นจริงในชีวิต ซึ่งเป็นองค์รวม อันนี้ ก็คือเรื่องของระบบง่าย ๆ “ที่ว่าเป็นการพูดในแง่ให้เห็นว่าอันนี้ คือ ความเป็นจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ การศึกษาก็มาจากธรรมดานี้แหละเพราะมนุษย์มีชีวิตที่แบ่งได้เป็นสามแดน ที่ไปด้วยกัน อย่างนี้ ฉะนั้นการจัดการศึกษาก็จึงเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นมาตามธรรมดา ก็เท่านั้นเอง”^{๑๘}

พุทธทาสภิกขุ ได้บรรยายเมื่อ วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๖ โดยให้ความหมายของคำว่า ชีวิตพัฒนา ไว้ว่า “จิตตภาวนา ก็คือ ชีวิตพัฒนา จิตตภาวนา คือ การทำจิตให้เจริญ ก็คือ ชีวิตพัฒนานั่น คือ การพัฒนาชีวิต หมายความว่า ทำให้มากขึ้น ให้ดีขึ้น จึงจะเรียกว่า พัฒนา ถ้ามากขึ้นแต่ไม่ดีขึ้น หรือเลวลง อย่างนี้ไม่เรียกว่า พัฒนา”^{๑๙}

สนธยา พลศรี กล่าวไว้ว่า เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่งและหลายสาขาวิชา ทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการแต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

๑. เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

๒. มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอน และอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

๓. มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้าๆ ปริมาณมาก หรือน้อยก็ได้

๔. เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลง ใดด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕. เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๖.

^{๑๙} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมทัศนะของพุทธทาสอยู่อย่างพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๔), หน้า ๔๔.

๖. เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิดหรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการ และคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเอง และสิ่งต่างๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตาม ถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้วจะไม่ใช่การพัฒนา แม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘. ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

๙. มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย การพัฒนาใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ^{๒๐}

สมพร เทพสิทธิ์ ให้แนวคิดในการพัฒนา ดังต่อไปนี้

การพัฒนา เป็นการทำให้เกิดความเจริญขึ้นหรือดีขึ้น ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ จึงจะเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ เพราะชีวิตประกอบด้วยกายและจิตใจ ฉะนั้น หากได้รับการพัฒนาจะขาดส่วนหนึ่งไปก็ไม่สามารถที่จะเรียกว่าเป็นการพัฒนาที่ดีหรือเป็นชีวิตที่สมบูรณ์^{๒๑}

สรุปได้ว่า โดยทั่วไปแล้ว การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่ดีขึ้น ทำให้เกิดความก้าวหน้า ความมั่นคง โดยเฉพาะการพัฒนาเป็นสิ่งจำเป็นต่อ ความสำเร็จขององค์กร การพัฒนาบุคคลจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อปัจจุบันและอนาคตขององค์กร การพัฒนาบุคคลในองค์กรจะต้องมีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ เพราะวิทยาการและเทคโนโลยี เทคนิคในการทำงานเปลี่ยนแปลงไป หน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคลก็จำเป็นต้องเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ จึงต้องมีการพัฒนาบุคคลให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อการทำงานในองค์กรให้บรรลุ วัตถุประสงค์ โดยเฉพาะในเรื่องของการพัฒนาประเทศควรอย่างยิ่งที่ต้องยึดศีลธรรมเป็นหลักร่วมกับ การพัฒนาไปด้วย

^{๒๐} สนธยา พลศรี, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๔ – ๑๗๕.

^{๒๑} สมพร เทพสิทธิ์, **การพัฒนาแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สมชายการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๓.

๒.๑.๒ ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนา (Development) นั้น มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับทุกๆ คน อีกทั้งมีบทบาทที่สำคัญมากในทุกๆ ประเทศ ไม่ว่าจะเป็นประเทศขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ เป็นชาติที่มีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจและการเมือง หรือประเทศมหาอำนาจก็ตาม การพัฒนาที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประเทศที่ด้อยพัฒนา การพัฒนาจะเป็นบทบาทสำคัญยิ่งในการแก้ไขปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ (Economic Crisis) เช่น ภาวะเงินเฟ้อ (Inflation) การถดถอยทางเศรษฐกิจ (Economic Recession) และการว่างงาน (Unemployment)

การพัฒนาเป็นคำที่ใช้กันกว้างขวางและโดยทั่วไป ทำให้ความหมายแตกต่างกันออกไป แล้วแต่ผู้ใช้จะให้ความหมาย การพัฒนานั้นไปในเรื่องใดบ้าง จากความหมายต่างๆ ที่นักวิชาการหลายท่านให้ความหมายนั้น สรุปแล้วจะครอบคลุมและมุ่งไปยังเศรษฐกิจ (Economics), สังคม (Sociology), มานุษยวิทยา (Humanity), การวางแผน (Planning)^{๒๒}

สืบเนื่องจากสภาพธรรมชาติที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม หมายถึง มนุษย์โดยธรรมชาติย่อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีช้อยกเว้นที่มนุษย์อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เช่น ฤาษี การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์ อาจมีได้หลายลักษณะและเรียกต่างกัน เป็นต้นว่า ครอบครัว (Family) เผ่าพันธุ์ (Tribe) ชุมชน (Community) สังคม (Society) และประเทศ (Country) และเมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ย่อมเป็นธรรมชาติอีกทีในแต่ละกลุ่มจะต้องมี “ผู้นำกลุ่ม” และ “ผู้ตาม” คือ ประชาชนหรือคนในกลุ่มรวมทั้งมี “การควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม” หรือ “การจัดระเบียบภายใน กลุ่ม” ซึ่งอาจเรียกว่า การบริหารหรือการพัฒนาภายใน ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและความสุข และในบางกรณีการควบคุมดูแลอาจเกี่ยวข้องกับภายนอกด้วย เช่น กรณีการติดต่อ ประสานงาน การต่อสู้ หรือการทำสงครามกับกลุ่มอื่น สภาพเช่นนี้ได้มีวิวัฒนาการตลอดมา โดยผู้นำ กลุ่มขนาดใหญ่ เช่น ในระดับประเทศอาจเรียกว่า “นักบริหาร” หรือ “ผู้บริหาร” ขณะที่การควบคุม ดูแลหรือการจัดระเบียบนั้น เรียกว่า การบริหาร ที่กล่าวมานี้ เป็นมุมมองในแง่ของนักบริหาร แต่ถ้าในมุมมองของนักพัฒนา อาจเรียกผู้บริหารและการบริหารนั้นว่า นักพัฒนาและการพัฒนาตามลำดับ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการพัฒนาได้ง่าย และทำให้กล่าวได้อย่างมั่นใจว่า “ที่ใดมีกลุ่มที่นั่นย่อมมีการพัฒนา”

ในมุมมองของนักพัฒนา สภาพของกลุ่มในยุคเริ่มแรกซึ่งธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ อิทธิพลของธรรมชาติจะมีต่อมนุษย์ที่รวมกันอยู่ในกลุ่มมาก โดยการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของมนุษย์จะอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ อีกทั้งธรรมชาติและผู้นำเป็นตัวกำหนดแนวทาง

^{๒๒} การพัฒนาชนบท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http:// www.web.agri.cmu.ac.th](http://www.web.agri.cmu.ac.th), [๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๘].

การพัฒนา ซึ่งครอบคลุมวิธีการประกอบอาชีพด้วย ลักษณะการพัฒนาและการประกอบอาชีพในยุค นั้นไม่ซับซ้อนและจำนวนประชากรก็ไม่มีมาก

ต่อมาเมื่อจำนวนมนุษย์ที่รวมตัวกันอยู่ในกลุ่มมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้กลุ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น เปลี่ยนเป็นชุมชน และเป็นประเทศ ในเวลาเดียวกันทรัพยากรธรรมชาติเริ่มเสื่อมโทรม ผู้นำและผู้ตาม คือ ประชาชนพยายามเอาชนะธรรมชาติ ได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Folk Wisdom) และการลองผิด ลองถูก (Trial and Error) เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาและการประกอบอาชีพ

เมื่อกลุ่มมีขนาดใหญ่และมั่นคงขึ้นเป็นประเทศ ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกนำมาใช้เป็นจำนวนมาก บางส่วนเสื่อมสลายถูกทำลายและสิ้นสภาพไปเป็นจำนวนมาก ประกอบกับผู้นำ และผู้ตาม หรือประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์และความชำนาญ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพิ่มมากขึ้น นำวิชาความรู้ที่เป็นศาสตร์ (Science) หรือความรู้ที่เป็น ระบบข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นจำนวนประชากรได้เพิ่มมากขึ้น เกิดการแข่งขันกันระหว่างกลุ่ม ระหว่างประเทศ หรือหลายๆ ประเทศเพื่อเร่งปริมาณและเวลาในการทำงานและการผลิต เป็นต้น เหล่านี้ทำให้ผู้นำประเทศต้องค้นหาแนวทางการพัฒนาต่างๆ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ พึ่งพาธรรมชาติน้อยลง หรือไม่ต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น เดิมมนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ทุกปีจะเกิดน้ำท่วม ต่อมามนุษย์มีวิชาความรู้มีความ สามารถ และมีเทคโนโลยีสูงขึ้น ได้สร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วม และยังนำธรรมชาติไปใช้ประโยชน์มากขึ้น เช่น มนุษย์นำน้ำจากน้ำตกไปผลิตเป็นพลังงานไฟฟ้า และมีหน่วยงานที่คอยเฝ้าระวังและเตือนภัย เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น กรมอุตุนิยมวิทยา เป็นต้น สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Human Component) ถือว่าเป็นการประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างผลผลิตใหม่ (Innovation) เพื่อนำมาใช้แทนสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component) หรือใช้แทนทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) ที่นับวันจะลดน้อยลง

ที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นวิวัฒนาการของแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาของมนุษย์ (ผู้นำและผู้ตาม) ที่ล้วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ โดยเริ่มต้นจากหนึ่ง การพัฒนาในสภาพที่มนุษย์อยู่ภายใต้ อิทธิพลของธรรมชาติ และวิวัฒนาการมาเป็นสอง การพัฒนาที่มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ จากนั้น จึงเป็นสาม การพัฒนาที่มนุษย์เอาชนะธรรมชาติได้และนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ทั้งหมดนี้ เป็นการ พัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น (Better Change) ช่วยเพิ่มอัตราเร่งในการทำ กิจกรรมหรือการผลิตให้รวดเร็วขึ้น (Better Speed) และทำให้สภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้น (Better Life) กว่าเดิมทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ^{๒๓}

^{๒๓} วิชา วิชานิภาวรรณ, การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ: การบริหารการพัฒนาชนบท ตามแนวทางแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ความจำเป็นพื้นฐานและโครงการอีสานเขียว, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๘.

๒.๑.๓ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความสนใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า สังคมและวัฒนธรรมของ มนุษยชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยสาเหตุต่างๆ หลายประการ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment)
๒. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร (Population Change)
๓. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน (Isolation and Contact)
๔. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Structure)
๕. ระดับของความรู้และเทคโนโลยี (Knowledge and Technology)
๖. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น เช่น การเล็งเห็นความจำเป็น ในการเปลี่ยนแปลง หรือนโยบายของผู้นำประเทศ

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมา เราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นเรื่องตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลง จึงต้องทำ ความเข้าใจทั้งในด้านทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction) ขนาดของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) ระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (Time) สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง (Change & Resistance to Change)

สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น คือ ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ วัฒนธรรมนั้น กินความครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าหรือถดถอยก็ได้ แต่ที่เป็น พื้นฐานแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนา ก็คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction for Change) ใน ลักษณะที่ก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

คำว่า “พัฒนา” เกิดขึ้นและนำมาใช้ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยนักเศรษฐศาสตร์ ได้นำมาใช้ เรียกการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลง จากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาเป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ต่างๆ อาชีพ ของคนในสังคมเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นการประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม วิธีการผลิต เปลี่ยนจากการยังชีพเป็นวิธีการผลิตเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทเป็นเมือง สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หลังจากนั้น คำว่า พัฒนา ก็ได้แพร่กระจายออกไปทั่วโลก โดยความหมายกว้างๆ ทั่วไปแล้ว หมายถึง การกระทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ

องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่สามส่วน คือ ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจตนารมณ์ อุดมการณ์ วิธีการ รวมทั้งกระบวนการต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และเป้าหมาย

ของการกระทำที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจชัดเจนในแต่ละองค์ประกอบเหล่านี้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิชาการที่ว่าด้วยการพัฒนา

คำถามที่มักเกิดขึ้นบ่อยครั้งในศาสตร์ที่ว่าด้วยการพัฒนา ก็คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของสังคมนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของใคร เกิดขึ้นจากการกระทำของใคร และมีจุดมุ่งหมาย รวมทั้งเจตนารมณ์ที่แท้จริงอย่างไร จึงต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

จากการศึกษาเชิงวาทกรรม (Discourse Studies) พบว่า มีการแอบแฝงซ่อนเร้นความต้องการที่แท้จริงของผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ วิธีการ นั่นคือ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีต เป็นเพียงการบิดเบือน ซ่อนเร้น ฉันทามติเชิงวิชาการที่แท้จริงของพัฒนาศาสตร์ โดยพยายามใช้วาทกรรมครอบงำระบบความคิด รวมไปถึงการชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม เป้าหมายให้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ผู้สร้างวาทกรรมต้องการ นอกเหนือไปจากนั้น ยังมีข้อคิดเห็นทางวิชาการที่น่าสนใจยิ่งกว่า ภายใต้เงื่อนไขที่บริสุทธิ์ การพัฒนาที่แท้จริงไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงเชิงลบของสังคมซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในทางบวกหรือการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม โดยแก่นแท้แห่งศาสตร์นั้น การพัฒนา (Development) มีความหมายเป็นสองนัย ก็คือ

๑. ในความหมายอย่างแคบ การพัฒนา หมายถึง การประดิษฐ์คิดค้นหรือริเริ่มทำสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาและนำมาใช้เป็นครั้งแรก เช่น การคิดค้นกระแสไฟฟ้า การประดิษฐ์เครื่องคอมพิวเตอร์

๒. ในความหมายอย่างกว้าง การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของระบบต่างๆ ในสังคมที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมนั้น โดยมีหลักที่ใช้ในการพิจารณา โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ลักษณะของการพัฒนา คือ

๒.๑ การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ คุณภาพ และสิ่งแวดล้อม ทุกด้านให้ดีขึ้นหรือเหมาะสม กว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิม

๒.๒ มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันไป

๒.๓ มีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งหมายความว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง

๒.๔ มีลักษณะเป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลง ใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อใด ใช้งบประมาณและสิ่งสนับสนุนเท่าใด ใครรับผิดชอบ

๒.๕ มีลักษณะเป็นวิชาการ ซึ่งหมายถึง การกำหนดขอบเขตและกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน การพัฒนาการศึกษา

๒.๖ มีลักษณะที่ให้น้ำหนักต่อการปฏิบัติการจริงที่ทำให้เกิดผลจริง

๒.๗ การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ โดยมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ หรือ อาจจะเกิดขึ้นเอง

๒.๘ มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด ซึ่งสามารถจะบอกได้ว่าการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นด้าน คุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมดีขึ้น มากหรือน้อยเพียงใด ในระดับใด^{๒๔}

การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แต่ การพัฒนาอย่างเป็นระบบเริ่มจากหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กล่าวคือ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง สงบลง เกิดประเทศใหม่ๆ ขึ้นมาหลายประเทศ ขณะเดียวกันประเทศเก่าแก่หลายประเทศยังคงมี ความล่าช้าทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และบางประเทศที่ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศ มหาอำนาจก็ได้รับเอกราช หลุดพ้นจากเป็นประเทศอาณานิคม ประเทศเหล่านี้ไม่มีความเข้มแข็งทาง เศรษฐกิจและสังคม^{๒๕} โดยที่ประเทศเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนา ดังนั้น จึงมีความ พยายามหลายวิธีการเพื่อจะพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และคุณภาพชีวิตของผู้คนในประเทศ เหล่านั้น ความพยายามที่จะพัฒนาได้มีขึ้นอย่างเป็นระบบระหว่างทศวรรษ ๑๙๕๐ - ๑๙๖๐ และ ต่อเนื่องมาถึงทศวรรษ ๑๙๖๐ - ๑๙๗๐

ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ก็มีประเทศอิมหาอำนาจในโลกสองประเทศ คือ ประเทศ สหรัฐอเมริกา และประเทศสหภาพโซเวียต ทั้งสองประเทศนี้พยายามเผยแพร่อุดมการณ์ของตน เกี่ยวกับระบบการเมือง การปกครอง และระบบเศรษฐกิจไปยังประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งพยายาม แข่งขันเพื่อเป็นมหาอำนาจในโลก ทั้งสองประเทศนี้มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในระบบการเมือง การปกครอง และระบบเศรษฐกิจ สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศทุนนิยม มีรูปแบบการปกครองเป็นแบบ ประชาธิปไตย ส่วนประเทศสหภาพโซเวียตมีระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม และระบบการปกครอง แบบเผด็จการคอมมิวนิสต์

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย เจริญรุ่งเรืองในยุโรปตะวันตก โดยมีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ สำหรับการพัฒนาแบบทุนนิยม นั้นประเทศสหรัฐอเมริกาได้จัดตั้งแผนการพัฒนาที่เรียกว่า Marshal Plan ซึ่งแผนการพัฒนาดังกล่าว นำไปสู่การเกิดขึ้นมาของธนาคารโลก (World Bank) สถาบันกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund หรือ IMF) สถาบันทางการเงินทั้งสองแห่งเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ โดยการจัดสรรเงินกู้ให้แก่ประเทศต่างๆ ที่กำลังพัฒนาทั้งหลายหรือโครงการพัฒนา

^{๒๔} ทัศนีย์และหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๖].

^{๒๕} Gunnar Myrdal, *Asian Drama*, (London: Allen Lane, The Penguin Press, 1968), p.33.

โครงการพัฒนาต่างๆ ในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่รัฐบาลจะเป็นผู้ริเริ่มและควบคุม ในอดีต การพัฒนามักจะมุ่งไปในเรื่องการพัฒนาและการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ กล่าวคือ มุ่งส่งเสริมและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม และมุ่งสร้างงานให้คนมีรายได้มากขึ้น แต่ผลประโยชน์ต่อการพัฒนาโดยภาพรวมจะตกอยู่ในกลุ่มบุคคลผู้มีอำนาจทางการเมือง และทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นคนส่วนน้อย ขณะที่คนส่วนใหญ่ที่ด้อยโอกาสจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาต่างๆ เท่าที่ควร และคนส่วนใหญ่ก็ยังคงมีสภาพชีวิตไม่แตกต่างจากเดิม รวมทั้งคุณภาพชีวิตก็ไม่ได้ได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นมากนัก เพราะฉะนั้น โครงการพัฒนาทั้งหลายในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะมีคนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจคนส่วนน้อยไม่ก็กลุ่มจะรวยเพิ่มขึ้น ขณะที่คนส่วนใหญ่อยากจนลง และในทางสังคมคนส่วนใหญ่ก็ยังคงด้อยโอกาสไม่ได้รับความยุติธรรมในสังคม และคุณภาพชีวิตก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างทั่วถึง ข้อนี้อาจกล่าวได้ว่า แผนการพัฒนาต่างๆ ในอดีต ดูเหมือนจะสร้างความไม่เสมอภาค (Inequality) ในหมู่ประชาชน รวมถึงความไม่เสมอภาคระหว่างชาติต่างๆ ในโลกอีกด้วย

สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและต่อเนื่องมานานแล้ว นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์แรกเริ่มของมนุษยชาติ โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่โลกถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย นำโดยประเทศมหาอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียต ซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ระบบการพัฒนาด้านอื่นๆ มีความแตกต่างกัน และบรรดาประเทศพันธมิตรของแต่ละฝ่าย ต่างก็ได้รับอิทธิพลตามไปด้วย แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในแนวทางปฏิบัติ แต่ทุกโครงการหรือกิจกรรมล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น

๒.๑.๔ ระดับของการพัฒนา

การพัฒนา อาจจัดแบ่งออกเป็น ๓ ด้านใหญ่ๆ ได้แก่

๒.๑.๔.๑ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ หมายถึง การพัฒนาด้านการผลิต การจำหน่าย จ่ายแจก การแลกเปลี่ยน การลงทุนเพื่อทำให้ประชาชนไม่ยากจน เป็นต้น

๒.๑.๔.๒ การพัฒนาทางสังคม หมายถึง การพัฒนาด้านจิตใจ แบบแผน พฤติกรรม รวมตลอดทั้งความสัมพันธ์ของคนในสังคมเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคม เป็นต้น

๒.๑.๔.๓ การพัฒนาทางการเมือง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สร้างกระบวนการ ปกครองให้เป็นประชาธิปไตย และประชาชนในประเทศมีสิทธิเสรีภาพตามกฎหมาย เป็นต้น

พร้อมกันนั้น ยังได้จัดกลุ่มการให้ความหมายคำว่า การพัฒนา ออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง ความเจริญเติบโต (Growth) อันเป็นการเพิ่มของผลผลิต (Output) ซึ่งกระทำโดยระบบสังคม (Social System) ร่วมกับสิ่งแวดล้อม (Environment)

เช่น การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น การสร้างถนน สะพาน เขื่อน หรือบ้านเรือนให้ประชาชน ได้มีโอกาสใช้สิ่งเหล่านี้มากขึ้น

กลุ่มที่สอง มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบ การกระทำ (Development is change in the with performs) เช่น มีการเปลี่ยนแปลงระบบสังคม ระบบการเมือง และระบบบริหาร เป็นต้น

กลุ่มที่สาม มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง การเน้นที่วัตถุประสงค์เป็นหลัก ถ้าเป็นการบริหารจัดการก็ต้องบริหารจัดการด้วยวัตถุประสงค์ (Management by Objectives) คือ การปฏิบัติงานมุ่งไปที่วัตถุประสงค์นั่นเอง การพัฒนาตามความเห็นของกลุ่มนี้ จึงขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ว่าผู้กำหนดวัตถุประสงค์จะได้ระบุไว้อย่างไร มีอะไรบ้างที่ต้องการ ปัญหาต่อมาก็คือ วัตถุประสงค์ที่กำหนดขึ้นนั้นมีเหตุผลหรือได้รับความเห็นชอบ และการสนับสนุนจากบุคคลที่เกี่ยวข้องมากน้อยเพียงใด ซึ่งถ้าวัตถุประสงค์ของประเทศประชาชนในประเทศก็น่าจะเป็นผู้มีส่วนรับรู้สนับสนุนหรือได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้นด้วย อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์ของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะมีการกำหนดไว้กว้างๆ เช่น เป็นการสร้างความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นต้น

กลุ่มที่สี่ มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึงการเปลี่ยนแปลง โดยการวางแผนเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินงานตามความเห็นของกลุ่มนี้ เน้นว่าการพัฒนาอยู่ที่การมีแผน และการนำแผนไปดำเนินการเพื่อกำหนดหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์นั้นๆ

กลุ่มที่ห้า มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายความว่าความทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ โดยคุณลักษณะทั้งสองแง่นี้ไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้เด็ดขาด คือ ทั้งปริมาณและคุณภาพต้องควบคู่กันไปเสมอ ในแง่ของปริมาณ ผลของการพัฒนาสามารถมองเห็นได้เป็นวัตถุ จับต้องและวัดผลได้ง่าย เช่น เงินเดือนเพิ่มขึ้น รายได้เพิ่มขึ้น มีถนนหนทาง โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือโรงพยาบาล ส่วนในแง่คุณภาพจับต้องไม่ได้วัดผลได้ยาก เช่น การพัฒนาให้ประชาชนมีความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม มีความอดทน ขยันหมั่นเพียร รักระเบียบวินัยและความสะอาด เป็นต้น และเป็นความจริงเสมอว่า การพัฒนาส่วนใหญ่จะเน้นในแง่ของปริมาณทั้งสิ้น เพราะสามารถที่จะวัดได้ ยิ่งสังคมเจริญมากขึ้นเท่าไร การพัฒนาจำต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่รู้เฉพาะเรื่องของสาขาที่ตนชำนาญ โดยขาดความสนใจในความเป็นมนุษย์ในวงกว้างออกไป การวัดผลการพัฒนา จึงเน้นไปที่ความสำเร็จในด้านสาขาวิชาชีพของตนเป็นส่วนใหญ่ เช่น นักเศรษฐศาสตร์จะวัดผลสำเร็จของตนด้วยการเพิ่มผลผลิต รายได้ประชาชาติ เพิ่มการส่งออก เพิ่มการอุตสาหกรรม และเพิ่มการลงทุน เป็นต้น โดยคำนึงถึงมนุษย์น้อยมาก^{๒๖}

^{๒๖} ส. ศิวรักษ์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๑๙), หน้า ๘ - ๕๑.

๒.๑.๕ ลำดับของการพัฒนา

การพัฒนาเริ่มต้นมาจากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในประเทศต่างๆ ที่อยู่ในทวีปยุโรป ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา เมื่อประเทศได้พัฒนาทำให้ภูมิภาคนี้เจริญรุ่งเรืองและกลายเป็นศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงของโลก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้แก่

๒.๑.๕.๑ มีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ที่ส่งผลต่อแบบแผนการคิด ค่านิยม ทักษะและการปฏิบัติในทุกด้าน

๒.๑.๕.๒ การสำรวจและตั้งอาณานิคมที่สำคัญ ได้แก่ การค้นพบทวีปอเมริกา หรือการตั้งอาณานิคมในแอฟริกาและเอเชีย ซึ่งนำมาซึ่งการสร้างคามั่งคั่งให้ประเทศในยุโรป และเป็นปัจจัยสำคัญให้กลายเป็นมหาอำนาจของโลก

๒.๑.๕.๓ การปฏิวัติอุตสาหกรรมและยุคแสงสว่างแห่งปัญญาที่ได้เปลี่ยนการผลิตจากการใช้ แรงงานคนและสัตว์ มาเป็นการใช้เครื่องจักรกลทำให้สามารถผลิตได้จำนวนมากสนองตอบกับตลาด ขนาดใหญ่และประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พร้อมกับได้สร้างหลักความเชื่อในเหตุผล หลักการ ประชาธิปไตยและการปกครองด้วยกฎหมายขึ้นมา

๒.๑.๕.๔ การปฏิวัติทางการอนามัยและสาธารณสุขทำให้ประชากรเพิ่มขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนดังกล่าวมานี้ได้นำไปสู่การเจริญเติบโตและความมั่งคั่งในประเทศตะวันตกอย่างมากมาย

อย่างไรก็ตาม ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองจบสิ้นลง ประเทศในยุโรปต่างบอบช้ำจากผลของสงครามและประเทศในอาณานิคมต่างทยอยกันประกาศอิสรภาพจะมีเพียงประเทศสหรัฐอเมริกาเพียงประเทศเดียวที่ได้ผลกระทบจากสงครามโลกน้อยที่สุด อเมริกาจึงเริ่มผลักดันให้มีการจัดตั้งธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศขึ้นมา และเริ่มแสดงความสนใจในปัญหาความยากจนในประเทศโลกที่สาม ดังคำกล่าวของประธานาธิบดีทรูแมนสหรัฐในวันที่เข้ารับตำแหน่งว่า “กว่าครึ่งหนึ่งของประชากรโลกมีชีวิตอย่างทุกข์ยาก มีอาหารไม่เพียงพอ ต้องป่วยไข้ ชีวิตทางเศรษฐกิจ ล้าหลังและหยุดนิ่ง ความยากจนของผู้คนเหล่านี้เป็นอุปสรรค และการคุกคามต่อตนเอง และดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองกว่า” ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีตะวันตกภายใต้การนำของสหรัฐได้ใช้การบีบบังคับด้วยกำลัง และแรงจูงใจด้วยความคิด การช่วยเหลือเงินทุน ทั้งนี้เพื่อดำรงไว้เพื่อรักษาความได้เปรียบและความมั่นคงของสหรัฐไว้ ทฤษฎีการพัฒนาประเทศตามแนวของตะวันตกที่นำมาใช้ในการพัฒนาในกลุ่มประเทศโลกที่สามมีแนวคิดที่สำคัญได้แก่

๑. ทฤษฎีลำดับขั้นการพัฒนา ซึ่งเสนอโดยวอลต์ รอสโตว์ นักเศรษฐศาสตร์ชาวสหรัฐว่า การพัฒนาสู่ความทันสมัยมีลำดับขั้น ๕ ขั้น คือ

๑.๑ ขั้นสังคมประเพณี ได้แก่ สังคมเกษตร มีเทคโนโลยีจำกัด แต่สามารถต่อไปได้โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๑.๒ ชั้นระยะผ่าน ได้แก่การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพัฒนาการผลิต ส่งเสริมการลงทุน

๑.๓ ชั้นทะยาน เป็นการก้าวสู่ภาวะทันสมัย แต่ก็ยังอยู่ในภาวะไม่แน่นอน

๑.๔ ชั้นมั่นคง ซึ่งผลจากการพัฒนาจะผลักดันให้เศรษฐกิจเติบโตต่อไป

๑.๕ ชั้นการบริโภคจำนวนมาก เป็นการรองรับผลของการพัฒนา ประชาชนสามารถบริโภคได้อย่างล้นเหลือ เช่น ประชาชนในสหรัฐอเมริกา

๒. ทฤษฎีเสรีนิยมใหม่และกระบวนการโลกาภิวัตน์ โดยเสนอว่าทั้งโลกจะต้องปฏิบัติเหมือนกัน ได้แก่ การเปิดเสรีทางการเงิน การเปิดเสรีทางการค้า และการลงทุนการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจโลกหรือระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสของการพัฒนาเหล่านี้ ก็ยังมีนักวิชาการในประเทศโลกที่สามพยายามสร้างทฤษฎีการพัฒนาดตนเองขึ้นมา เช่น ทฤษฎีพึ่งพา ทฤษฎีอาณานิคมแผนใหม่ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงภาวะและสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรมและเท่าเทียมของประเทศตะวันตกและประเทศโลกที่สาม แต่ก็ถูกกระบวนการขัดขวางจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกามาตลอดจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

แนวทางการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตและการส่งสมความมั่งคั่งตามแนวของตะวันตกมีสัญญาณบ่งชี้ว่าเดินทางมาถึงทางตัน ซึ่งแสดงออกเป็นวิกฤติที่ปะทุ กลายเป็นวิกฤติโลก ๗ วิกฤติ ได้แก่

๑. วิกฤติความยากจน ที่ประชากรราวครึ่งโลกต้องเผชิญชะตากรรมอย่างยากจะดิ้นหลุด ไม่เว้นแต่ในประเทศพัฒนาแล้ว และเป็นสาเหตุสำคัญของความไม่มั่นคง ไร้เสถียรภาพในสังคม และโลกตลอดจนการก่อการร้ายต่างๆ

๒. วิกฤติช่องว่างในสังคม ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้น รวมถึงช่องว่างระหว่างประเทศ ทำให้ความปรองดอง ความไว้วางใจกันลดลง ก่อให้เกิดการผูกขาด การเก็งกำไร ระบบเศรษฐกิจและการเงินปั่นป่วน

๓. วิกฤตินี้สาธารณะ ซึ่งทำให้ประเทศต่างๆ มีความสามารถในการผลักดันการพัฒนา และการให้บริการสาธารณะที่จำเป็นลดลง

๔. วิกฤติสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหาที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาโลกร้อน ดินเสื่อม การสูญเสียป่าไม้ แหล่งประมง และความหลากหลายทางชีวภาพ

๕. วิกฤติพลังงานน้ำมัน ซึ่งเป็นพลังงานหลักหรือลดไปมาก ด้านการผลิตคาดว่าจะสูงสุดในอีก ๑๐ - ๒๐ ปีข้างหน้า ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อเศรษฐกิจโลก และอาจนำไปสู่สงครามแย่งชิงน้ำมันที่รุนแรง

๖. วิกฤติวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งคาดหวังว่าจะเป็นทางออกและเครื่องมือแก้ปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ กลับกลายเป็นตัวก่อวิกฤติเสียเอง เช่น เทคโนโลยีทางทหารที่สามารถฆ่าผู้คนและทำลายสิ่งแวดล้อม และก่อให้เกิดปัญหาจริยธรรมอย่างร้ายแรง

๗. วิกฤติจริยธรรมและจิตวิญญาณ แสดงออกที่ความละโมภ การใฝ่อำนาจและความรุนแรง การบริโภคล้นเหลือ การผลิตเพลลินในอบายมุข ความเหงาซึมเศร้า

วิกฤติการพัฒนาดังที่กล่าวมาข้างต้น นำไปสู่การแสวงหาทางออกของการพัฒนา โดยในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ กลุ่มนักวิทยาศาสตร์ที่ใช้ชื่อว่า Club of Rome ได้เผยแพร่หนังสือที่สำคัญชื่อ ความจำกัดของความเติบโต (Limit to Growth) ที่แสดงให้เห็นว่าความเติบโตที่ต่อเนื่องมานั้นมีความจำกัด ต่อมาใน ค.ศ.๑๙๗๒ องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมมนุษย์เป็นครั้งแรกที่กรุงสตอกโฮล์มส่งผลให้มีการจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมสหประชาชาติ (United Nations Environment Programmed-UNEP) ขึ้นมา และเกิดองค์กรเอกชนขึ้นมากมายเพื่อทำการเคลื่อนไหว กระตุ้นให้สังคมเห็นปัญหาทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสารเคมีที่ตกค้างในสิ่งแวดล้อม จนขยายสู่สังคมอย่างกว้างขวาง และในทศวรรษ ๑๙๘๐ แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงปรากฏขึ้นมา และในช่วงนี้ ขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้เติบโตขึ้น มีการผลักดันให้หลายรัฐบาลออกกฎหมายในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งผลสำเร็จที่สำคัญได้แก่ ในปี ค.ศ.๑๙๘๗ ได้มีพิธีสารมอลทรีออล ว่าด้วยสารที่ทำลายชั้นโอโซนในบรรยากาศ มีหลายประเทศลงนามว่าด้วยการลดเลิกผลิตสาร CHC (Chlor of luorocarbons) และในปีเดียวกัน ได้มีรายงาน บรันด์แลนด์ (Brand land Report) กล่าวถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นจริงครั้งแรก โดยให้ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า “เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ยอมให้คนรุ่นต่อไปต้องสูญเสียความสามารถในการสนองความต้องการตน”

ในทศวรรษ ๑๙๙๐ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้กลายเป็นระเบียบวาระโลก ในปี ค.ศ.๑๙๙๒ องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมสุดยอดโลก (Earth Summit) ขึ้นเพื่อถกปัญหาสำคัญด้านโลกร้อน ป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพ และที่สำคัญทำให้รัฐบาลทุกประเทศกำหนดยุทธศาสตร์ชาติในการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยต้องไปจัดทำแผนปฏิบัติการเรียกว่า AGENDA ซึ่งคล้ายแผนแม่บทสำหรับปฏิบัติการทั่วโลก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน จากการประชุมครั้งนี้ได้รับการมองว่าเป็นการประชุมที่ประสบความสำเร็จ ที่มีหลักการเกี่ยวกับสิทธิและความรับผิดชอบของรัฐ แต่ละรัฐเกี่ยวกับเรื่องนี้ รวมทั้งการป้องกันความเปลี่ยนแปลงของอากาศและการทำลายอย่างถอนรากถอนโคนของความหลากหลายทางชีวภาพของ

พืชสกุลต่างๆ โดยมีตัวแทนประเทศกว่า ๑๕๐ ประเทศได้ร่วมกันลงนามในสัตยาบันนี้^{๒๗}

๒.๑.๖ ทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก

๒.๑.๖.๑ ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory)

ความทันสมัย (Modernization) เป็นแนวคิดที่สลับซับซ้อนมากอย่างหนึ่ง และไม่สามารถจะศึกษาได้จากเพียงแห่งใดแห่งหนึ่ง และความทันสมัยเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมจากนักวิชาการหลายสาขา ขณะเดียวกันก็ได้กลายเป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนาด้วยเช่นกัน ในยุคแรกของการพัฒนา ความทันสมัยได้รับการตีค่าในระดับเดียวกับความเป็นตะวันตก (Westernization) หรือความเป็นอเมริกัน (Americanization) ดังนั้น การพัฒนาที่มุ่งเรียนวิถีชีวิตแบบอเมริกันหรือแบบยุโรปตะวันตก ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่มีความรุ่งเรืองทางเทคโนโลยี เศรษฐกิจการเมือง และตรงกับค่านิยมความทันสมัยของ วิลเบิร์ต เอลลิส มัวร์ (Wilbert E. Moore)^{๒๘} ว่าความทันสมัย หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างของสังคมตามประเพณีไปเป็นแบบสังคมที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีให้สัมพันธ์สอดคล้องกับองค์กรทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการเมือง

๑) หลักการของทฤษฎีความทันสมัย

การพัฒนาให้ทันสมัยต้องดำเนินการไปพร้อมกันอย่างน้อยใน ๓ เรื่องใหญ่ คือ

(๑) ความทันสมัยทางเศรษฐกิจ (Economic Modernization) หมายถึง การที่ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงจากแบบการผลิต การจำหน่ายและการบริโภคตามประเพณีดั้งเดิมไปสู่ระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ และระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม โดยมีการพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความทันสมัยทางเศรษฐกิจสัมพันธ์กับความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีการเน้นการบริโภคของมวลชนและการเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชนในชาติในระดับสูงขึ้น รวมทั้งการกำจัดความยากจน ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและรายการเพิ่มผลผลิตซึ่งจะช่วยให้สังคมพัฒนาตามไปด้วย

(๒) ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Modernization) รวมเอาความทันสมัยของระบบเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และความเป็นประชาธิปไตยในสังคมการเมือง และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระบบการศึกษา เป็นต้น

^{๒๗} สุภวรรณ พันธุ์จันทร์, การพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ต้องทำอย่างจริงจัง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.socialscience.igetweb.com>, [๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๘].

^{๒๘} Wilbert E. More, *The Impact of Industry*, (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1965), p.44.

S.C.Dube^{๒๙} กล่าวว่า ความทันสมัยทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขอบเขตของวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ระเบียบสังคมตามแบบอย่างประเพณี หรือกิจประเพณีเปลี่ยนแปลงไปสู่ความพึงพอใจ โดยเทคโนโลยีสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม และสัมพันธ์กับค่านิยมและบรรทัดฐานต่างๆ ในสังคม ความทันสมัยทางวัฒนธรรมเป็นความพยายามที่จะปรับตัวเข้ากับกระแสนิยมสมัยนิยม (Fashions) ศิลปะและวิถีชีวิต ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย (Popularism) ในช่วงขณะนั้นๆ ความทันสมัยทางวัฒนธรรมนั้นอาจจะไม่ใช่สิ่งที่ดีหรือมีคุณค่าอย่างแท้จริงก็ได้ และอาจเป็นสาเหตุของความทุกข์ทรมานของมนุษย์ก็ได้ ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรมอาจจะรวมถึงการปฏิรูประบบราชการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปกฎหมาย การพัฒนาอาชีพ การส่งเสริมการแสดงความสามารถ และการแข่งขันอย่างยุติธรรม การเปิดโอกาสให้มีการเคลื่อนย้ายทางสังคม (Social Mobility) โดยอิสระ การกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ระดับท้องถิ่น การสร้างหน่วยงานที่เป็นที่เชื่อถือได้ของประชาชน

(๓) ความทันสมัยทางจิตวิทยา (Psychological Modernization) มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทางจิตวิทยาของมนุษย์ โดยมีความสัมพันธ์กับทัศนคติ บุคลิกภาพ ประสิทธิภาพ และคุณสมบัติประจำตัวของมนุษย์ ดังนั้น ความทันสมัยทางจิตวิทยา จึงหมายถึง บุคคลที่ทันสมัย คือ บุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เปลี่ยนแปลงวิธีการคิดความรู้สึก และการกระทำบางอย่าง การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจจะไม่สามารถบรรลุถึงได้ ถ้ายังไม่พัฒนาทัศนคติของบุคคลให้ทันสมัยเสียก่อน

Gunner Myrdal^{๓๐} ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลที่ทันสมัยที่จำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ดี ดังต่อไปนี้

๑. ความมีประสิทธิภาพ
๒. ความขยัน
๓. ความเป็นระเบียบ
๔. ความตรงต่อเวลา
๕. ความซื่อสัตย์
๖. ความมีเหตุผลในการตัดสินใจ
๗. การเตรียมตัวพร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลง
๘. การตื่นตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในโลกอย่างมีสติ

^{๒๙} S.C. Dube, Modernization and Its Adaptive Demands on Indian Society in M.S. Gore, I.P. Desai and Suma Chitnis (eds), **The Papers in Sociology of Education in Indian**, (New Delhi: National Council of Educational Research and Training, 1967), p.56.

^{๓๐} Gunnar Myrdal, **Asian Drama**, p.147.

๙. ความกล้าในการลงทุน

๑๐. การรู้จักพึ่งตนเองและการควบคุมตนเอง

๑๑. การร่วมมือกับบุคคลอื่น

๑๒. ความตั้งใจที่จะหวังผลในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น

๑๓. การรู้จักคาดคะเนในเรื่องการค้า การคลัง การผลิตทางธุรกิจการงานต่างๆ เป็นต้น

การที่บุคคลจะพัฒนาตนเองให้ทันสมัยนั้น ส่วนมากขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ซึ่งจะต้องได้รับแรงกระตุ้นเพื่อปรับปรุงตนเอง ดังเช่น แมคเคลแลนด์ (McClelland)^{๓๑} กล่าวว่า กระบวนการสร้างความทันสมัยของตัวบุคคลขึ้นอยู่กับแรงกระตุ้นเพื่อให้ได้รับผลสำเร็จในสิ่งที่ดียิ่งขึ้น และแรงกระตุ้นที่จะได้รับผลสำเร็จ คือ ความปรารถนาที่แสดงออกมาพร้อมๆ กันเพื่อที่จะทำบางสิ่งบางอย่างให้เป็นประโยชน์เพื่อสิ่งนั้นเองด้วย ขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านมีความเห็นเช่นเดียวกันว่า ความทันสมัยนั้น เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ยังไม่เจริญก้าวหน้า ให้มีระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และมีเทคโนโลยีระดับสูงเช่นเดียวกับกลุ่มประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันตก และอเมริกาเหนือ

จากที่กล่าวมาจึงมีแนวคิดให้ประเทศกำลังพัฒนานำเอาแนวคิดและทฤษฎีความทันสมัยมาใช้ในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า

๑. ประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถก้าวเข้าสู่ความทันสมัยได้ด้วยตนเอง แต่ประเทศที่กำลังพัฒนาไม่สามารถที่จะดำเนินการได้สำเร็จด้วยตนเองทั้งหมด อาจทำได้เพียงบางส่วน จึงทำให้เกิดภาวะไม่เท่าเทียมกันทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

๒. กระบวนการสร้างความทันสมัยของประเทศกำลังพัฒนา ต้องดำเนินไปตามขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขั้นตอนของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ต้องเริ่มต้นด้วยการยอมรับเทคโนโลยีที่ทันสมัยในแต่ละขั้นเสียก่อน

๓. ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมต้องเป็นความทันสมัยในเชิงโครงสร้างแบบสังคมอุตสาหกรรม และการเกิดชุมชนเมือง (Urbanization) กับการพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrialization)

๔. ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรม จะต้องประกอบด้วยการพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยเลียนแบบอย่างตามยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ ทางด้านวัฒนธรรมนั้นจะต้องพัฒนาจิตสำนึกของบุคคล สร้างค่านิยมแบบมีเหตุผลมากกว่าค่านิยมตามอารมณ์หรือกระแส และกำหนดรูปแบบองค์กรการเป็นแบบมีระบบ (Bureaucracy)

^{๓๑} David C. McClelland, *The Changing Values for Progress*, (Illinois: Unpubcishgo Paper, Harvard University, 1964), p.87.

๕. ทศนคติ บุคลิกภาพและคุณสมบัติต่างๆ ของมนุษย์ที่ทันสมัยต้องดำเนินการใน ลักษณะแบบใหม่ซึ่งอาจจะเลียนแบบอย่างตะวันตกก็ได้ หรืออาจจะนำหลักการที่มีอยู่ในสังคมตะวันออก อันเป็นหลักการที่มีคุณค่าสูงส่งมาใช้ในการพัฒนาจิตใจก็ได้

๖. ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาความทันสมัย คือ ผู้เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผู้เชี่ยวชาญ และข้าราชการทั่วไปที่เป็นนักวิชาการ (Technocrat) ทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การบริหาร ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

๗. รัฐต้องมีบทบาทสำคัญในการวางแผนเพื่อผลักดันให้เกิดภาวะความทันสมัยด้านต่างๆ

๒) ข้อจำกัดและปัญหาทฤษฎีความทันสมัย

ทฤษฎีความทันสมัยประกอบด้วยแนวคิดและหลักการที่ได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และระบบการเมืองการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยของกลุ่มประเทศยุโรป ตะวันตก และอเมริกาเหนือ ทฤษฎีนี้มีอิทธิพลสูงมากระหว่างประเทศต่างๆ ในโลก จนเป็นที่ยอมรับขององค์การสหประชาชาติ และได้เกิดองค์กรระหว่างประเทศที่สำคัญหลายองค์กร องค์กรที่สำคัญอย่างน้อยมีสององค์กร คือ ธนาคารโลก (World Bank) และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund) หรือ IMF

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในแง่ข้อจำกัดและปัญหา จะกล่าวได้ว่าการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยก่อให้เกิดปัญหาบางประการ ดังนี้

๑. การพัฒนาความทันสมัยทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดมลภาวะในสังคมหลายประการ และก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเกิดโครงการแก้ปัญหาหลายอย่างอันเกิดจากกระบวนการพัฒนา และส่งผลให้ต้องเสียงบประมาณค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น

๒. ความทันสมัยไม่สามารถศึกษาได้จากเพียงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว และไม่สามารถทำได้จากมิติใดมิติหนึ่ง ที่ผ่านมามีความทันสมัยมักจะเน้นไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจ และการเมือง แต่ไม่ให้ความสำคัญในมิติของสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาความทันสมัย สามารถศึกษาได้จากระดับการดำรงชีวิต ความกระตือรือร้น การรู้หนังสือ การมีส่วนร่วมทางการเมือง และ ความสามารถในการปรับตัว^{๓๒} และการพัฒนาความทันสมัยโดยการดำเนินการอย่างรอบด้าน ครอบคลุมทุกมิติของชีวิต สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

๓. ความทันสมัยว่าโดยสาระแล้ว ไม่เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกับการเลียนแบบตะวันตก (Westernization) หรือเป็นแบบยุโรป (Europeanization) ความเข้าใจคลาดเคลื่อนดังกล่าว จึงทำให้ประเทศกำลังพัฒนามักจะเลียนแบบวิธีการต่างๆ จากตะวันตกหรือจากอเมริกา ตามความเป็นจริง

^{๓๒} E. Rogers, *Modernization Among the Peasant: The Impact of Communication*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969), p.65.

การเลียนแบบตะวันตกถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายลักษณะบางอย่างที่เป็นอิทธิพลของฝรั่งเศสในประเทศซีเรียและเลบานอน และอิทธิพลของอังกฤษในอียิปต์และจอร์แดน^{๓๓}

สรุปได้ว่า การพัฒนาให้เกิดความทันสมัยจะต้องมีการวางแผน และดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องและพร้อมเพรียงกัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และจิตวิทยา เพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาย่างสมบูรณ์ ถูกต้องตามแบบแผน แต่หากการพัฒนาขาดความสมดุล ย่อมส่งผลให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา

๒.๑.๗ ทฤษฎีการพัฒนาระแสรอง

๒.๑.๗.๑ ทฤษฎีการพึ่งพา

ทฤษฎีการพึ่งพา มีหลักการสำคัญอยู่ว่า การพัฒนาไม่สามารถถือเป็นเกณฑ์ได้ โดยการพัฒนาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ด้านเศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในทุกระดับ ความเจริญทางเศรษฐกิจจะมั่นคงยั่งยืนได้ต้องอาศัยการพัฒนาสังคม การเมือง และวัฒนธรรมให้มั่นคงยั่งยืน ด้วยในโลกปัจจุบันการพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นสิ่งสำคัญมาก การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติในที่แห่งหนึ่งจำเป็นต้องได้รับการทดแทนจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในที่อีกแห่งหนึ่ง ความยากจนในที่แห่งหนึ่งจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากผู้ที่มีร่ำรวยจากที่แห่งหนึ่ง สาระสำคัญของทฤษฎีนี้ มีดังนี้^{๓๔}

๑) ประเทศพัฒนาแล้วมีบทบาทเป็นศูนย์กลาง หรือเป็นประเทศแม่ประเทศ กำลังพัฒนาอยู่ในฐานะประเทศบริวารที่ต้องพึ่งพิง หรือขึ้นอยู่กับประเทศศูนย์กลาง ประเทศศูนย์กลางมีบทบาทครอบงำประเทศบริวาร ด้วยการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติไปจากประเทศบริวารตลอดจน เข้าไปผูกขาดกิจการธุรกิจบางอย่างในรูปของบริษัทข้ามชาติ และควบคุมด้านเงินทุนโดยการให้กู้และ ให้ความช่วยเหลือต่างๆ โดยมีเงื่อนไขผูกติดกับข้อผูกมัดที่ต้องพึ่งพาประเทศศูนย์กลาง

๒) ประเทศกำลังพัฒนาต้องอาศัยเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลต่างๆ จากประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งพาปัจจัยทางด้านการผลิต ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วมีอิทธิพลเหนือประเทศกำลังพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาจึงขาดอิสรภาพในการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ นักธุรกิจผู้ประกอบการในประเทศกำลังพัฒนาต้องพึ่งพาเงินทุนและเทคโนโลยีจากประเทศศูนย์กลางจึงจะสามารถดำเนินธุรกิจได้

๓) การพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดเป็นธรรมชาติของมนุษย์ โดยความเชื่อดังกล่าว ประเทศกำลังพัฒนาจึงมีการร่วมมือกันกับประเทศพัฒนาแล้ว และกับประเทศกำลังพัฒนา

^{๓๓} Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (Illinois: The Free Press of Glencoe, 1985) , p.233.

^{๓๔} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, *ประวัติแนวความคิดทางสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔.

ด้วยกันเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตต่างๆ และเพื่อให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทางด้านต่างๆ เช่น ทางด้านนโยบายภาษีสินค้า และเทคนิคทางด้านวิชาการต่างๆ เพื่อช่วยให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถดำเนินการพัฒนาตามโครงการต่างๆ ได้

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาประเทศตามทฤษฎีนี้กำลังถูกวิจารณ์อย่างหนัก กล่าวคือหากยึดเอาทฤษฎีการพึ่งพาเป็นกรอบสำหรับการพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะเป็นเพียงเมืองขึ้นของประเทศพัฒนาแล้วโดยทางพฤตินัย ดังนั้น ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะต้องหยุดพึ่งพาประเทศภายนอก รวมทั้งการพึ่งพาการจำหน่ายสินค้าโดยอาศัยตลาดภายนอก แม้กระทั่งระบบการทำงานในประเทศกำลังพัฒนาก็ไม่ควรจะมีการแบ่งงานมากเกินไป เพราะจะทำให้เกิดการพึ่งพากันสูงมาก ทฤษฎีการพึ่งพาอาจจำเป็นต้องนำมาใช้ในระยะแรกเท่านั้น แต่ไม่ควรนำมาใช้ในระยะยาว

๒.๑.๗.๒ ทฤษฎีอื่น ๆ

๑) ทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs)^{๓๕}

การที่ผู้รู้ได้หันมาใช้วิธีการใหม่ๆ ในการมองปัญหา ประกอบกับแนวคิดในเรื่องทฤษฎีพึ่งพา ทำให้กรอบการพิจารณาและการอ้างอิงของทฤษฎีการพัฒนาแบบเดิมถูกวิพากษ์วิจารณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดเกี่ยวกับความเจริญเติบโต แนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยและการพัฒนาแบบเก่าที่เริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๖๐ โดยผู้สนใจในเรื่องการพัฒนามาได้หันมาให้ความสำคัญกับความพอใจเรื่องความต้องการพื้นฐานตามแนวทางของจาซอบ ไวนเนอร์ (Jacob Viner) เกี่ยวกับวิธีการที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ (Humanitarian Approach) ซึ่งถูกปฏิเสธมาแล้วเมื่อ ๒๐ ปีก่อน เพราะไม่มีใครเชื่อว่าจะเป็นไปได้

แนวความคิดในเรื่องความต้องการพื้นฐานนี้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์มากกว่าที่จะเป็นวิธีการวิเคราะห์ แนวความคิดนี้จะตีความหมายข้อมูลที่ได้ในแนวทางที่แตกต่างไปจากวิธีที่เคยทำมาก่อน และเป็นแนวความคิดที่เกิดวิพากษ์ตัวเอง (Self-criticism) ขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การแรงงานระหว่างประเทศและธนาคารโลก แนวความคิดนี้เป็นรูปร่างขึ้นมาได้โดยความพยายามของผู้รู้กลุ่มหนึ่ง ซึ่งประชุมกันที่เมืองโคโคโยค (Cocoyoc) ในประเทศเม็กซิโก ในปี ค.ศ. ๑๙๗๔ โดยถือว่าเป็นโครงการหนึ่งของกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบดั้งเดิม จากประสบการณ์หลายปีในการทำงานตามโครงการดังกล่าว ทำให้เกิดความแน่ใจว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจที่ใช้อยู่นั้นนั้น มีอาจทำให้ประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาให้ทันประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายได้ จากความแน่ใจดังกล่าวขององค์การระหว่างประเทศได้นำไปสู่การยอมรับว่าไม่มีทางที่จะอุดช่องว่างระหว่าง

^{๓๕} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๘].

ความร่ำรวยกับความยากจนได้ จึงควรลดวัตถุประสงค์ลงมาสู่ระดับที่ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ที่ยากจนพอมีปัจจัยทางวัตถุที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตก่อน ดังนั้น กลยุทธ์ใหม่จึงมุ่งสู่ความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ทั้งนี้ เพราะกลไกการตลาดที่มีอยู่นั้นสนองตอบเฉพาะความต้องการที่ได้มาจากการมีอำนาจซื้อเท่านั้น ไม่ได้สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า ประกอบด้วย อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา สภาพการทำงาน และความมั่นคงทางสังคม

กลยุทธ์ของการพัฒนาดังกล่าวช่วยให้มีความสำนึกถึงสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ อันสอดคล้องกับหลักแห่งความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ และช่วยทำให้มีผลในแง่สร้างสรรค์อีกหลายๆ อย่างที่ถูกมองข้ามไปบ่อยๆ ตามความเห็นของผู้สนับสนุนแล้ว กลยุทธ์นี้ไม่จำกัดตัวเอง อยู่กับการแก้ไขบางส่วนเท่านั้น เช่น ถ้ามาตรการช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอยู่ที่โครงการช่วยเหลือ ประชากรส่วนที่ยากจนที่สุด การช่วยเหลือควรจะต้องคำนึงถึงความต้องการของประชากรที่เกี่ยวข้องด้วย โดยให้เขาได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งถึงความพอใจในความต้องการพื้นฐาน

ผู้รู้ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า กลยุทธ์แห่งความต้องการพื้นฐานนี้ จะต้องไม่เป็นที่เข้าใจอย่างอิสระแยกจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบพึ่งพา หากจะมีการนำเอาไปใช้จริงๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ถ้าใช้กลยุทธ์ใหม่นี้เป็นทางเลือกเพื่อใช้แทนระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศแบบใหม่ (New International Economic Order) ซึ่งเรียกร้องให้มี โดยประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น หรืออาจเปลี่ยนเป็นศูนย์บริการระหว่างประเทศของผู้ยากจน (International Care Service for the Poor) การกระทำดังกล่าวอาจแก้ปัญหาความยากจนไปได้ แต่จะเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดนั้นยังเป็นปัญหายากที่จะบอกได้ เพราะกลยุทธ์อันนี้มีได้กล่าวถึงปัญหาหรือสาเหตุ ตลอดจนแนวทางแก้ไขในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยาก การแสวงหาประโยชน์และความแปลกแยก (Alienation) ต่างๆ ทั้งหลายทั้งมวลที่มีอยู่ ดังนั้น กลยุทธ์ความต้องการพื้นฐานจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ทั้งหมดที่จะนำมาใช้ในการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันและความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์ในประเทศต่างๆ ในโลกนี้ ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการแบ่งปันทรัพยากร เทคโนโลยี และผลผลิตทั้งหมด

๒) ทฤษฎีโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Structural Theory of International Relation)^{๓๖}

นักวิชาการทางยุโรปได้ให้ความสนใจทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ต่อมาได้มีการพัฒนาวิธีการทางทฤษฎีใหม่ๆ ขึ้นในแนวทางที่สอดคล้องกับความคิดของ คาลมาร์กซ์ เช่น ซาเมอร์ อีน (Samir Aïn) และอาร์กฮิรี เอมานูเอล ผู้ที่ได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับการ

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน.

แลกเปลี่ยนที่ขาดความเสมอภาค นักวิชาการสำคัญยิ่งคนหนึ่ง คือ โจฮาน กัลตุง ได้กล่าวถึง มิติ ใหม่ สำหรับทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยการนำเอาทฤษฎีความขัดแย้งกับทฤษฎีการรวมตัว กัน มาพิจารณาหาหลักฐานและเหตุผลเพื่อกำหนดเป็นวิธีการทางโครงสร้างขึ้นมา เรียกว่า ทฤษฎี โครงสร้างทางจักรวรรดินิยม ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่ทฤษฎีต่างๆ ไปเกี่ยวกับอำนาจ ระหว่างประเทศและความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

กัลตุง กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสองประเทศสามารถแสดงให้เห็นได้ใน ลักษณะการพึ่งพาซึ่งกันและกัน องค์ประกอบของความพึ่งพานั้นมีอย่างน้อยต่างๆ กัน โดยอยู่ระหว่างความ สมดุลสูงสุดไปจนถึงการพึ่งพาเต็มที่ ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอุตสาหกรรมกับประเทศ กำลังพัฒนา ลักษณะการพึ่งพาแบบไม่ได้สัดส่วนนี้ เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันในตำแหน่งหรือฐานะ ทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเทคโนโลยีของประเทศทั้งสอง และความพึ่งพานี้อยู่ต่อไปได้ โดยอาศัยกลไกโครงสร้างอำนาจ โครงสร้างอำนาจนี้เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันของตำแหน่งหรือ ฐานะแห่งอำนาจเช่นกัน ตามความเกี่ยวข้องกันดังกล่าวนี้ ศูนย์กลางของประเทศในศูนย์กลาง (Centers of the Central Nation) สามารถอาศัยความสนับสนุนจากศูนย์กลางของประเทศขอบนอก (Centers of the Peripheral Nations) เปรียบเทียบกับขอสะพานที่เชื่อมไว้ด้วยผลประโยชน์ ร่วมกัน ผลที่ตามมาขอความสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่เสมอภาค ความสูญเสียที่เกิดจากกระบวนการดังกล่าวมักจะเป็นของประเทศที่อ่อนแอกว่า และทำให้ศักยภาพ ในการพัฒนาของฝ่ายนั้นต่ำลง ทั้งยังทำให้ความสัมพันธ์นั้นต้องพึ่งพาอาศัยประเทศศูนย์กลางมาก ยิ่งขึ้นต่อไป^{๓๓๗}

กัลตุง กล่าวต่อไปอีกว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยใช้กลยุทธ์แห่งการร่วมมือกัน (Integration Strategy) นั้น จะเป็นไปได้ก็แต่เฉพาะกรณีที่มีความสัมพันธ์พึ่งพาซึ่งกันและกันใน ลักษณะสมดุลโดยประมาณเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม เพื่อที่จะแก้ไขความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ไม่ได้ สัดส่วนนี้ ประการหนึ่งที่พอทำได้ ก็คือ การเปลี่ยนโครงสร้างแบบพึ่งพาในระดับชาติและระดับระหว่าง ประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ การแก้ไขหรือกลยุทธ์ของการพัฒนาก็ย่อมทำได้โดยมีขั้นตอน ๒ ระยะ คือ ระยะแรก เป็นระยะของการไม่คบหาสมาคมระหว่างประเทศคู่กรณีที่มีความขัดแย้งกัน การไม่ เกี่ยวข้องกันนี้จะช่วยลดองศาของความขัดแย้งและยอมให้คู่กรณีได้เสริมสร้างตัวเอง ทั้งในแง่ของ ชื่อเสียงเกียรติภูมิ ความพอเพียงในการช่วยตัวเอง จนกระทั่งความขัดแย้งนั้นกลับเข้าสู่ภาวะสมดุล กล่าวคือ มีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน ระยะที่สอง ควรเริ่มต้นได้ซึ่งเป็นระยะของการคบหาสมาคม มีการติดต่อ เจรจา ซื่อสัตย์แลกเปลี่ยนกันระหว่างประเทศดังกล่าว^{๓๓๘}

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๓๘} เรื่องเดียวกัน.

เดเตอร์ สิงหา และผู้รู้อื่นๆ อีกหลายคน ถือว่า ขั้นตอนส่วนแรกของวิธีการดังกล่าวนี้ คือ ระยะที่หนึ่งสามารถรวมกันได้กับทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน และเมื่อรวมกันได้แล้ว สามารถที่จะขยายออกไปเป็นทฤษฎีการพัฒนาอโตเซนเตรด ซึ่งบางครั้งอาจจะเรียกร้องให้ประเทศ กำลังพัฒนาปิดตัวเองโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับตลาดโลก กล่าวคือ ไม่ส่งสินค้าไปขายและไม่ซื้อสินค้าใดๆ จากประเทศอื่นในตลาดระหว่างประเทศเหมือนบางประเทศกำลังทำอยู่ อันเป็นการเผชิญหน้ากับความคิดในการดึงดูดทุกประเทศให้เข้าร่วมในตลาดโลก ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญอันหนึ่งในทฤษฎีสัมยเก่า และทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๙}

สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดี ทั้งในระบบความเป็นอยู่ของคนในสังคม ค่านิยม และการกระจายโอกาสที่ดีของบุคคล การพัฒนาสังคมจึงเป็นการปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของคนในสังคมให้ดีขึ้น โดยยึดหลักความร่วมมือของรัฐและประชาชน ให้ประชาชนเกิดความริเริ่ม วางแผนและลงมือปฏิบัติงานด้วยตนเอง ใช้ทรัพยากรในสังคมให้เกิดประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด

๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

๒.๒.๑ ความหมายคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต เป็นเรื่องที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มบุคคล วิชาชีพ องค์การหรือหน่วยงาน และในปัจจุบันได้มีนักวิชาการในหลายๆ สาขา เช่น สาขาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา การศึกษา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ได้พยายามให้ความหมายหรือคำจำกัดความของคำว่า “คุณภาพชีวิต” กันอย่างกว้างขวาง ส่วนใหญ่ความหมายจะมีความคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันไปบ้างก็ในส่วนของสาขาหรือวิชานั้นๆ เห็นว่าสำคัญ ซึ่งความคิดเห็นของแต่ละบุคคลต่อเรื่องคุณภาพชีวิตจะมีมุมมองที่แตกต่างกันไปตามรูปแบบวิถีชีวิตของบุคคล เพศ วัย ตลอดจนความแตกต่างทางด้านการศึกษาในสาขาวิชาการต่างๆ และภูมิหลังทางวัฒนธรรม ซึ่งเหล่านี้มีผลต่อพื้นฐานความคิดในเรื่องคุณภาพชีวิตเช่นกัน จากการศึกษาพบว่า มีนักวิชาการต่างๆ พยายามศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตกันมาก และแต่ละคนก็ให้ความหมายได้แตกต่างกัน ดังนี้

เกษม จันทรแก้ว ให้ความหมายว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพทางการศึกษา อนามัย เศรษฐกิจ ตามลักษณะสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพ เชื้อชาติ วัฒนธรรม และวิธีการเลี้ยงดู ตามความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์แล้ว คุณภาพชีวิตนั้นขึ้นอยู่กับความพอใจของคนๆ นั้น ซึ่งความเป็นจริงอาจมีข้อแตกต่างกันไประหว่างคนหนึ่งกับอีกคนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปรียบเทียบระหว่างคนสองคน เพราะมีลักษณะสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพที่ต่างกัน เชื่อ

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

ชาติต่างกัน วัฒนธรรมต่างกัน และวิธีการเลี้ยงดูต่างกัน คุณภาพชีวิตมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอย่างมาก ถ้าสิ่งแวดล้อมดีก็มีส่วนส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีได้ด้วย เพราะสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการมีชีวิตรอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นปัจจัยสี่ ซึ่งมนุษย์ทุกๆ คนมีความต้องการเป็นขั้นพื้นฐาน คุณภาพชีวิตของมนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกัน แต่มีได้เป็นสิ่งที่บ่งบอกว่ากลุ่มใดมีคุณภาพชีวิตเลวได้หรือเปรียบเทียบได้ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงได้กำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ให้เน้นแก้ไขความยากจนของประเทศไทยที่มีอยู่ทั่วประเทศ ประมาณ ๑๐ ล้านคน โดยการดำเนินการให้บุคคลเหล่านี้ได้พึ่งพิงได้ปัจจัยสี่เป็นอย่างน้อย ก็จะเป็นการยอมรับว่ามีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าที่ว่าเป็นมาได้^{๔๐}

กรมพัฒนาชุมชน ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณภาพชีวิตไว้ว่า การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานที่ได้กำหนดไว้ในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ นั่นคือ การที่จะกล่าวว่า ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ก็ต่อเมื่อประชาชนในครอบครัว หรือชุมชนนั้น มีชีวิตความเป็นอยู่บรรลุเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานครบถ้วนทุกประการ ซึ่งเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานที่กำหนดไว้นั้น สามารถแปรเปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในขณะนั้นๆ^{๔๑}

แคมป์เบลและคณะ (Campbell et al.) ได้กล่าวว่า นอกจากความสุขและสุขภาพแล้ว ก็ยังมีมิติอื่นๆ อีก ชีวิตที่ดีสามารถวัดได้จากสิ่งของอุปโภคบริโภค และสันนิษฐานว่าเป้าหมายระดับชาติได้เพิ่มความสนใจไปที่คุณภาพชีวิตมากกว่าการมีทรัพย์สินสมบัติมากมาย แม้ว่าคุณภาพชีวิตมักจะวัดจากสิ่งของอุปโภคบริโภค แต่ในระดับชาติต้องมีการเปลี่ยนมุมมองจากในแง่เศรษฐศาสตร์ไปเป็นมุมมองในแง่จิตวิทยา ที่เน้นในด้านความสุขเป็นสำคัญ แคมป์เบลและคณะยังได้วิเคราะห์และทดลองว่า ความต้องการขั้นพื้นฐาน คือ การมีอาหารเพียงพอ การมีที่อยู่อาศัย มีสิ่งของจำเป็นอื่นๆ และสิ่งที่เป็นนามธรรมต่างๆ นอกจากนี้ งานวิจัยชิ้นนี้ยังได้รวมถึงความพึงพอใจในความงามของธรรมชาติและศิลปะด้วย^{๔๒}

^{๔๐} เกษม จันทรแก้ว, **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

^{๔๑} กรมพัฒนาชุมชน, การพัฒนาหมู่บ้านอีสานเขียวแบบผสมผสาน สนับสนุนโครงการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง, พฤษภาคม ๒๕๓๕, (อัตถ์สำเนา).

^{๔๒} A. Campbell, P.E.Converse, W.L. and Rodgers, **The Quality of American Life**, (New York: Russell Sage Foundation, 1976.), p. 17.

จอร์จ และ บี เบอร์สัน (George and B. Berson) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่า หมายถึง มิติของการมีชีวิตที่ดี ประกอบด้วย ความสุข ความพอใจในชีวิต ความนับถือตนเอง สุขภาพ และสภาพการทำงานของร่างกายและสภาวะทางเศรษฐกิจที่ดี^{๔๓}

ชัยยะ วิทกเทิร ให้ความหมายของคุณภาพชีวิต หมายถึง การได้รับปัจจัยสี่ในระดับที่พอเพียง กล่าวคือ มีอาหารบริโภคเพียงพอที่จะทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรงและปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีเครื่องนุ่งห่มให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ถูกสุขลักษณะ และมียารักษาโรคในยามเจ็บป่วย^{๔๔}

ชัยวัฒน์ ปัญจพงษ์ และคณะ กล่าวถึง ชีวิตที่มีคุณภาพว่า เป็นชีวิตที่ไม่มีภาระ และไม่ก่อปัญหาทางสังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความคิดและความสามารถที่จะดำรงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้อย่างถูกต้อง แก้ปัญหาที่สลับซับซ้อนได้ สามารถหาวิธีอันชอบธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองพึงประสงค์ภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่^{๔๕}

ดาลกี และโรคี (Dalkey & Rourke) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่าเป็นความรู้สึกเป็นสุขของบุคคล ความพึงพอใจ ไม่พึงพอใจกับชีวิตหรือการมีความสุข ไม่สุขกับชีวิต ความพึงพอใจในการดำเนินชีวิตนี้เปรียบเสมือนพารามิเตอร์ของการวัดคุณภาพชีวิตของบุคคลด้วย^{๔๖}

เทวินทร์ ศิริปัญจนะ, ร้อยเอก, ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า “คุณภาพชีวิต” มิใช่สิ่งตายตัวหรือกฎเกณฑ์มาตรฐานที่นำไปชี้วัดว่า ชาวเมืองมีคุณภาพชีวิตสูง ขาวนามีคุณภาพชีวิตต่ำ เพราะในความเป็นจริงแล้ว คนมีเงิน มีฐานะทางสังคมสูง มีบ้านใหญ่โตหรูหรา ไม่จำเป็นต้องมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าคนที่มียีนน้อยกว่า มีบ้านหลังเล็กกว่า หรืออยู่ในฐานะทางสังคมต่ำกว่าเสมอไป แต่โดยทั่วไปแล้ว ก็จะพบว่าคนยากจน และขาดแคลนปัจจัยจำเป็นในการดำรงชีวิตมีสภาพความเป็นอยู่ต่ำกว่าคนที่ฐานะทางเศรษฐกิจดี^{๔๗}

^{๔๓} George and B. Berson, *Quality of Life in Order Person*, (New York: Human Science, 1980), p.24.

^{๔๔} ชัยยะ วิทกเทิร, “รายงานการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลโยธะกา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา”, ภาคนิพนธ์ ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม, (คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๔).

^{๔๕} ชัยวัฒน์ ปัญจพงษ์ และคณะ, *คู่มือฉบับสมบูรณ์ ฉบับประชากรศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๕๐.

^{๔๖} N. Dalkey, & D. Rourke, *The Delphi Procedure and Rating Quality of Life Factor, In the Quality of Life Concept.*, (Washington, D.C.: Environmental Protection Agency, 1973), p.11.

^{๔๗} เทวินทร์ ศิริปัญจนะ, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการกองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ค่ายพนัสบดีศรีอุทัย กิ่งอำเภอกะฉังนทร์ จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๓).

ทองพูล สังก้าว ได้ให้ความหมายคุณภาพชีวิตไว้ว่า หมายถึง สภาวะของการมีสภาพทางกาย จิตใจ และอารมณ์ที่ดี รู้จักสิทธิ หน้าที่ของพลเมือง การได้รับการศึกษาตามวัย การมีสภาพแวดล้อมที่ปราศจากมลภาวะทางดิน น้ำ อากาศ และเสียง มีที่อยู่อาศัยเพียงพอ และความพอใจในด้านมนุษยสัมพันธ์ การมีครอบครัวที่อบอุ่น และมีโอกาสที่จะใช้ทรัพยากรต่างๆ เท่าเทียมกันตามกาลเวลาที่เปลี่ยนไป^{๔๘}

นิพนธ์ คันธเสวี ให้ความหมายว่า คุณภาพชีวิต คือ สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ หากสภาพความเป็นอยู่ของบุคคลไม่ดีไม่น่าพอใจ ก็แสดงว่าคุณภาพชีวิตของบุคคลนี้ต่ำกว่าความคาดหวัง นิพนธ์ คันธเสวี ยังสรุปอีกว่า มิติต่างๆ ของคุณภาพชีวิตมี ๖ ด้าน คือ มิติด้านร่างกาย มิติด้านอารมณ์ มิติด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ มิติด้านสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม มิติด้านความคิด และมิติทางด้านจิตใจ มิติที่ถือว่าจำเป็นและสำคัญที่คนเราในปัจจุบันขาดหายไปและพยายามแสวงหามากที่สุดคือ มิติทางด้านจิตใจ คือ การมีคุณธรรมในส่วนตัวและสังคม การมีจิตใจเรื่องสามารถเผชิญกับอุปสรรคปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยหลักพุทธธรรม^{๔๙}

เบนเนตต์ (Bennett) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิตของบุคคลประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ บุคคลมีสิ่งจำเป็นแก่ความต้องการของชีวิต เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า สุขภาพแข็งแรงไม่เจ็บป่วยบ่อยครั้ง และมีความมั่นคงในชีวิต มีเศรษฐกิจดี สังคมดี สนใจการเมือง ส่วนที่ ๒ บุคคลมีค่านิยมที่เหมาะสมกับสังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ซึ่งแต่ละบุคคลใช้เป็นรากฐานในการตัดสินใจอันสำคัญของชีวิต มีความสมดุลระหว่างความปรารถนา และความเป็นไปได้ที่จะบรรลุถึงความปรารถนา มีจุดมุ่งหมายในชีวิต มีความราบรื่นในครอบครัว^{๕๐}

^{๔๘} ทองพูล สังก้าว, “การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของข้าราชการครูในโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดเล็กกับขนาดใหญ่ สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(การบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐).

^{๔๙} นิพนธ์ คันธเสวี, “คุณภาพชีวิตในการศึกษาและวัฒนธรรมประมวลบทความทางวิชาการ”, สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙๓ – ๙๔.

^{๕๐} Nicholas Bennett, “Population Growth, Individual Demographic, Decisions and Quality of Life”, In a Source Book on Population Education Project, (Bangkok: Mahidol University, 1975), p.1.

ผาสุก ยุทธเมธา อธิบายว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพการดำรงชีวิตที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับอัตภาพ อยู่ในกรอบ และระเบียบแบบแผน วัฒนธรรมที่ดีงามตามมาตรฐานที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไป พร้อมทั้งจะพัฒนาตนเอง ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม^{๕๑}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า คุณภาพ หมายถึง ลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลหรือสิ่งของ ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่, ตรงข้ามกับความตาย รวมความแล้ว หมายถึง ลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลในความเป็นอยู่

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า คุณภาพชีวิต มีความหมายกว้างขวาง ซับซ้อน ครอบคลุมลักษณะที่เป็นความต้องการทางวัตถุ และทางจิตใจของบุคคล และลักษณะที่เป็นคุณค่าที่มีความสำคัญ และจำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่ดีของบุคคล มีการประเมินทั้งลักษณะทางวัตถุที่แวดล้อมบุคคล และลักษณะทางจิตของบุคคลนั้นๆ และกำหนดเกณฑ์ขึ้น เพื่อวัดว่าลักษณะต่างๆ นั้น ผ่านตามเกณฑ์หรือไม่อย่างไร เกณฑ์ที่ว่านี้ หมายถึง เกณฑ์ที่บุคคลอาจกำหนดขึ้นเองโดยเฉพาะ หรือหมายถึง เกณฑ์ที่กลุ่ม หรือสังคมใดสังคมหนึ่งกำหนดขึ้น เป็นบรรทัดฐาน หรือเป็นสากล ซึ่งคำนี้เป็นหัวใจสำคัญในความหมายของคุณภาพชีวิต ตามข้อความข้างต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า คุณภาพชีวิต แปลว่า ลักษณะของชีวิตที่มีคุณภาพ หรือคุณสมบัติของชีวิตที่ดี หรือสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีคุณภาพ หมายถึง องค์ประกอบและลักษณะต่างๆ ที่แสดงถึงสภาพของชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยดี เป็นส่วนร่วมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน สังคมและธรรมชาติมีความพร้อม และสามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้เจริญงอกงามสู่ความสันติสุขและอิสรภาพสมบูรณ์^{๕๒}

พระราชวรมนี (ประยูร ธมมจิตฺโต) ได้กล่าวสรุปแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หรือชีวิตที่มีคุณภาพ หรือการมีชีวิตที่ดี ในสมัยกรีกสามารถสรุปได้ว่า ชีวิตที่ดีนั้น ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์เอง ภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคมเท่านั้น การมีชีวิตที่ดีตามแนวคิดปรัชญาของศาสนาต่างๆ เช่น ศาสนาพุทธ กล่าวถึงชีวิตที่ดีว่า ชีวิตที่ดีของบุคคลต้องสอดคล้องกับสภาพสังคมที่ดี ทำตัวเองให้ดี รักตัวเอง และรักผู้อื่น ทางด้านศาสนาคริสต์ ได้กล่าวถึงชีวิตที่ดีว่า การดำเนินชีวิตที่ดีนั้น คือ ชีวิตที่มีความรักอันเสียสละ ซึ่งความรักนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ ความรักต่อพระเจ้า และความรักต่อเพื่อนมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความรักดังกล่าวแล้ว ชีวิตก็มีความสุข และแนวคิดปรัชญาชีวิตที่ดีในศาสนาอิสลามกล่าวไว้ว่า ชีวิตที่ดีนั้น ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์ โดยภายในตัวมนุษย์นั่นเอง ต้อง

^{๕๑} ผาสุก ยุทธเมธา, **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: คอมแพคทพริ้น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๗๒ – ๗๓.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน: พุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

ประกอบด้วย ๓ ด้าน คือ ด้านความศรัทธา ด้านความรู้ และด้านการกระทำในสิ่งที่ดีงาม ถูกต้องตามคำสอนของศาสนาอิสลาม แล้วมนุษย์จะมีชีวิตที่ดี^{๕๓}

พรสุ ขงประสิทธิ์ ได้กล่าวถึง คุณภาพชีวิตว่า หมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสม ตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง^{๕๔}

เพลโต และ อริสโตเติล (Plato and Aristotle) ได้เสนอความคิดเกี่ยวกับการมีชีวิตที่ดีว่า ชีวิตที่ดีที่สุดของมนุษย์นั้น อยู่อยู่ที่การขัดเกลาของประชาชน และเป็นผู้ให้การศึกษาและฝึกอบรมฝึกฝนประชาชนจนบรรลุถึงชีวิตที่ดีด้วยตนเอง และมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีอิสระที่จะมีชีวิตที่ดีตามที่เขามองเห็น และโดยปัจเจกชนนั้นแตกต่างกัน แต่รัฐบุรุษก็มีหน้าที่ที่กำหนดชีวิตที่ดีให้พลเมืองได้^{๕๕}

พัฒน์ กิตติพราภรณ์ ให้คำจำกัดความของคำว่าคุณภาพชีวิตไว้ว่า ชีวิตที่มีคุณภาพ คือชีวิตที่มีความสุข ความสุขนี้ได้เกิดจาก (๑) ความสุขทางกาย หมายถึง มีความเป็นอยู่ที่ดี อาทิเช่น มีที่อยู่อาศัยที่ดี มีสุขภาพ และ การดูแลสุขภาพ (Health Care) ที่ดี มีสาธารณูปโภค เช่น การคมนาคมที่ดี มีสภาพแวดล้อมที่ดี เช่น น้ำ อากาศบริสุทธิ์ และยังรวมไปถึงการพักผ่อนและสันทนาการที่ดีตามสมควรอีกด้วย (๒) ความสุขทางใจ ได้มาจากการรู้จัก ความพอดี ความพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ การมีทัศนคติที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น มีความรักความอบอุ่นผูกพันในครอบครัว และเพื่อนมนุษย์มีความอดทนเสียสละทำประโยชน์แก่สังคม^{๕๖}

พัทยา สายหู ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตหรือชีวิตที่มีคุณภาพดังนี้ “ชีวิตที่มีคุณภาพ คือ ชีวิตที่ทำประโยชน์ให้ผู้อื่นในสังคม ครอบครัวต้องเป็นแห่งแรกที่สร้างคุณภาพชีวิต คนรวยไม่จำเป็นต้องมีคุณภาพชีวิตที่ดีเสมอไป ในทางตรงข้ามคนที่ยากจนเกินไปก็ไม่จำเป็นต้องขาดคุณภาพชีวิต หรืออาจมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้”^{๕๗}

^{๕๓} พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) อ่างใน สนั่น ราชทิพย์, “แนวทางเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในการสอนของครูโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**, (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๔๖.

^{๕๔} พรสุ ขงประสิทธิ์, **คุณภาพชีวิตการทำงาน**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๐.

^{๕๕} Plato and Aristotle อ่างใน วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๒.

^{๕๖} พัฒน์ กิตติพราภรณ์, “นานาทรรศนะธุรกิจเพื่อคุณภาพชีวิต...ของใคร”, **วารสารเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ**, ๑๕(๑) (๒๕๓๑), หน้า ๔๒ - ๖๑.

^{๕๗} พัทยา สายหู, **ประชากรกับการอยู่รอด**, (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

เฟรเดอ (Frader) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่าคำว่า “คุณภาพชีวิต (Quality of Life)” ตามรูปศัพท์ แปลว่า ภาวะแห่งความดี (State of Goodness) หรือความปรากฏของความดี เรามักพูดว่าของนี้คุณภาพดี ของนั้นคุณภาพเลว ของนั้นคุณภาพสูง ของนั้นคุณภาพต่ำ เมื่อเราพูดถึงคุณภาพชีวิต ก็หมายถึง ลักษณะดีเลวของชีวิต^{๕๘}

ยุพา อุดมศักดิ์ กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิต” หมายถึงคุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนา ซึ่งเป็นค่าเทียบเคียง ไม่มีกฎตายตัวแน่นอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศอาจจะกำหนดมาตรฐานต่างๆ กันไปตามต้องการ และความต้องการในด้านคุณภาพชีวิตนี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและภาวะ^{๕๙}

รอมมี และ บราวน์ (Romney and Brown) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต เป็นแนวคิดที่ยากจะนิยามให้เป็นที่ยอมรับเป็นสากล ด้วยมีเหตุผลต่างๆ ดังนี้^{๖๐}

ประการแรก เป็นกระบวนการทางด้านจิตใจที่สามารถบรรยายตีความโดยผ่านตัวกรองด้านความคิด และภาษาที่แตกต่างกัน ความคลาดเคลื่อนจากการมองที่หลากหลาย เกิดจากประสบการณ์พื้นฐานความรู้ ประเด็นการนำเสนอและข้อเท็จจริงต่างๆ

ประการที่สอง แนวความคิดในเรื่องคุณภาพชีวิตขึ้นอยู่กับคุณค่าที่แฝงอยู่อย่างมาก นักวิจัยต้องกำหนดกรอบความหมายให้ชัดเจน เพื่อให้สามารถประเมินผลได้ กระบวนการและผลต่างๆ ที่ถือว่าเป็นคุณภาพชีวิตที่ “ดีกว่า” นั้น ย่อมเป็นการยอมรับ และกำหนดคุณค่าโดยบุคคลในสังคมเดียวกัน ซึ่งมักพบว่าเป็นชนชั้นกลางของสังคมนั้น

ประการที่สาม ความคิดที่ก่อให้เกิดความเข้าใจในความเจริญของงานและพัฒนาการของมนุษย์ การมีอายุยืนยาวนาน กระบวนการทางด้านจิตใจล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์ประกอบต่างๆ รวมทั้งค่านิยมด้วย ซึ่งหากนิยามเป็นแบบเดียวกันก็หมายความว่าถึงทุกคน โดยไม่มีการคำนึงถึงความแตกต่างทางด้านอายุ ช่วงชั้นทางสังคม การศึกษา ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งต่างๆ คล้ายคลึงกัน ซึ่งคงยากที่จะยอมรับจุดนี้ได้

^{๕๘} Frader อ้างใน สนั่น ราชทิพย์, “แนวทางเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในการสอนของครูโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดนนทบุรี”, หน้า ๔๗.

^{๕๙} ยุพา อุดมศักดิ์, “แนวความคิด หลักการ และวิธีการทางประชากรศึกษา”, เอกสารประกอบการประชุมเรื่องบทบาทของสุขศึกษา – ประชากรศึกษาในการแก้ปัญหา ประชากรและสาธารณสุข, นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๑๖, หน้า ๘๒.

^{๖๐} Romney and Brown อ้างใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ, การพัฒนาเครื่องมือชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๗ – ๕๘.

ลิฟ (Liv) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตเป็นชื่อใหม่ของความคิดเดิม (Old Notion) ซึ่งถ้าเรียกเป็นชื่อทางด้านจิตวิสัย (Subjective) ก็ใช้คำว่า อยู่กินดี มีสุข (Well-Being) คือ การเป็นอยู่ที่ดีของคน และสิ่งแวดล้อมตามสภาพต่างๆ ไป ในด้านส่วนบุคคลคุณภาพชีวิตจะแสดงออกในรูปของความ ต้องการ (Wants) เมื่อได้รับการตอบสนองแล้วจะทำให้บุคคลนั้นๆ มีความสุขหรือความพอใจ^{๖๑}

วัลเลส (Wallace) กล่าวว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง องค์ประกอบทั้งหลายที่ให้ความพึงพอใจ (Satisfy) แก่บุคคลทั้งทางร่างกาย (Physical) และจิตใจ (Psychological) ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง”^{๖๒}

วีรณ ฉันทศาสตร์โกศล ได้อธิบายว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การที่บุคคลมีความสุข ความพอใจ จากการได้รับการตอบสนองต่อสิ่งที่เป็นความจำเป็น และความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ภายใต้อสภาพแวดล้อมและค่านิยมที่สังคมยอมรับ ในความหมายที่สั่นที่สุด คุณภาพชีวิต คือ การมีสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตที่ดีนั่นเอง^{๖๓}

ศาสตราจารย์นายแพทย์ชัชวาล โอสถานนท์ ได้ให้ความหมาย คุณภาพชีวิต ไว้ว่า หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนา ซึ่งเทียบเคียงที่ไม่แน่นอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศอาจกำหนดกฎเกณฑ์มาตรฐานต่างๆ กันไปตามความต้องการ และความต้องการในคุณภาพชีวิตนี้ย่อมจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและภาวะ^{๖๔}

สต็อกเดล (Stockdale) ได้อธิบายเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า “คุณภาพชีวิตไม่ได้เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับการกินอยู่ดีทางด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว แม้ว่าปัจจัยในการครองชีพขั้นพื้นฐานนั้นมีความจำเป็นก็ตาม แต่คุณภาพชีวิตจะต้องประกอบด้วยสุขภาพทางจิต (Psychological Health) ความ

^{๖๑} Liv อังโน นิศารัตน์ ศิลปะเดช, ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๙), หน้า ๖๓.

^{๖๒} วัลเลส (Wallace, 1974, p.6), อังโน เทวินทร์ ศิริปัญญาชนะ, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการกองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ค่ายพนสบดีศรีอุทัย กิ่งอำเภอเกาะจันทร์ จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๖๓} วีรณ ฉันทศาสตร์โกศล, “คุณภาพชีวิตนายทหารชั้นประทวน กรมทหารปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยานที่ ๑”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๒).

^{๖๔} ศาสตราจารย์นายแพทย์ชัชวาล โอสถานนท์, อังโน นางสาวเสาดาทหรือ โสดาติส, การทดสอบความเที่ยงและความตรงแบบวัดคุณภาพชีวิตของผู้ติดสารเสพติด (DAQOL), การวิจัยของโรงพยาบาลธัญญรักษ์สงขลา, (สถาบันธัญญรักษ์ กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔.

สามารถในการสร้างสรรค์ (Creativity) ความมีศักดิ์ศรี (Dignity) การได้รับการยอมรับ การรู้สึกว่าเป็นที่รักของคนอื่น การปราศจากความกลัวและความกังวล^{๖๕}

สุเกียรติ์ ด้านพิษณุพันธ์ กล่าวว่า คุณภาพชีวิต เป็นระดับของการมีชีวิตที่ดีมีความสุข ความพึงพอใจในชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม นั่นคือชีวิตที่มีความสุขทั้งทางกายและทางใจ ได้แก่ การมีอาหารที่เหมาะสม การมีสุขภาพที่แข็งแรง การมีครอบครัวที่อบอุ่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีสภาพแวดล้อมที่ดี มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมทั้งมีความพร้อมที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และปัญหาที่สลับซับซ้อนได้ ดังนั้นมาตรฐานคุณภาพชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และเงื่อนไขภาวะของสังคม^{๖๖}

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสม ตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิด และจิตใจ^{๖๗}

สมจิตต์ สุพรรณทัศน์ และ นิภา มนูญปิฏ กล่าวถึง สิ่งบ่งชี้คุณภาพชีวิต มีดังนี้^{๖๘}

๑. สิ่งบ่งชี้คุณภาพชีวิตด้านร่างกาย เช่น

- อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย
- สุขภาพอนามัย
- สิ่งอำนวยความสะดวกในครอบครัว
- สิ่งอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพ
- ภาวะแวดล้อมที่ปราศจากมลภาวะในดิน น้ำ อากาศ เสียง
- ช่วงมีทรัพย์สินที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต เช่น รายได้ ฯลฯ
- มีการคมนาคมที่สะดวก

^{๖๕} สโตก เดล (Stockdale), อ้างใน เทวินทร์ ศิริปัญญา, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการกองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ค่าพนักสบติศรีอุทัย กิ่งอำเภอเกาะจันทร์ จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๖๖} สุเกียรติ์ ด้านพิษณุพันธ์, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๕๔).

^{๖๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ.๒๕๕๐ - ๒๕๕๔)**, (กรุงเทพมหานคร: เม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

^{๖๘} สมจิตต์ สุพรรณทัศน์ และนิภา มนูญปิฏ, **การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๗.

- มีโอกาสได้รับการศึกษา และการประกอบอาชีพเท่าเทียมกัน

- มีความปลอดภัยในชีวิต ร่างกาย และทรัพย์สิน ฯลฯ

๒. สิ่งซึ่งบอกคุณภาพชีวิต ด้านอารมณ์

- การพักผ่อนหย่อนใจที่มีประโยชน์

- การแสดงออกทางอารมณ์อันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และชุมชน

- ความรักในหมู่คณะ ฯลฯ

๓. สิ่งซึ่งบอก คุณภาพชีวิตด้านความคิด จิตใจ เช่น

- ความมีระเบียบวินัย

- ค่านิยมทางวัฒนธรรม

- มีความรู้ สติปัญญา ความสามารถป้องกันและแก้ไขปัญหาทั้งในระดับ บุคคล

ครอบครัว และชุมชน

- การสร้างความสำเร็จ และการมีเป้าหมายในชีวิตที่เหมาะสม

- มีความซื่อสัตย์ สุจริต

- มีความเอื้ออารีต่อกัน

- มีความกตัญญู เสียสละ และจงรักภักดี

- ละเว้นอบายมุข

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิตเป็นความรู้สึกของการอยู่อย่างพอใจต่อองค์ประกอบต่างๆ ของชีวิตที่มีส่วนสำคัญมากที่สุดของบุคคล สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีมีความสุข มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมและสังคมที่ตนอยู่ได้อย่างดี ขณะเดียวกันก็สามารถเผชิญปัญหาต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งสามารถใช้ศักยภาพส่วนบุคคลสร้างสรรค์พัฒนาตนเองและสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข^{๖๙}

อัจฉรา นวจินดา ได้กล่าวถึง คุณภาพชีวิตว่า หมายถึง ความพึงพอใจที่เกิดจากการได้รับการตอบสนองต่อสิ่งที่ต้องการทั้งด้านร่างกายและจิตใจ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการพัฒนาภาวะแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ และสังคมอย่างเพียงพอ จนก่อให้เกิดสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี^{๗๐}

อุ้นตา นพคุณ ได้กล่าวถึง ความหมายคุณภาพชีวิตว่า คุณภาพชีวิต คือ ชีวิตที่เป็นลักษณะหรือแบบอย่างของคน ที่ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น: การศึกษาที่ดีจะต้องเป็นการศึกษาเพื่อ

^{๖๙} องค์การยูเนสโก (UNESCO) อ้างใน K. Koffka, *Encyclopedia of the Social Science*, (New York: The Macmillan Company, 1978), p. 89.

^{๗๐} อัจฉรา นวจินดา, *แนวคิดเรื่องการศึกษาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาศึกษาศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

ส่งเสริมให้ผู้เรียนทั้งในและนอกระบบโรงเรียนมีคุณลักษณะของการคิดเป็น ทำเป็น แก้ไขปัญหาเป็น” เพราะตามความเชื่อพื้นฐานของคนคิดเป็นนั้นจะต้องปรับปรุงตนเอง ครอบครวั และสิ่งแวดล้อมให้ ผสมผสานและกลมกลืนกับวิชาความรู้ที่ได้รับ^{๗๑}

สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิตเป็นลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลในความเป็นอยู่ ครอบคลุม ลักษณะที่เป็นความต้องการทางวัตถุ และทางจิตใจของบุคคล สามารถดำรงชีวิตได้ในระดับที่ เหมาะสม ให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ อีกทั้งยังควรรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของสังคม ตลอดจนมีความเป็นไปได้อย่าง บรรลุถึงความปรารถนาในชีวิต อาจกล่าวได้ว่า คุณภาพชีวิต คือ การมีชีวิตที่มีความสุขนั่นเอง

๒.๒.๒ องค์ประกอบคุณภาพชีวิต

การมีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา แต่การที่มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิต ที่ดีได้ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบมากมายและแต่ละองค์ประกอบนั้นก็มีความสำคัญ มากน้อยแตกต่างกันตามทัศนะของแต่ละบุคคลหรือแต่ละสังคม ได้มีนักวิชาการเสนอองค์ประกอบที่ สำคัญของการมีคุณภาพชีวิตไว้ ดังนี้

กระทรวงสาธารณสุข ได้กำหนดองค์ประกอบคุณภาพชีวิตของประชาชนที่มีสุขภาพดี โดยทั่วไปด้วยเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน จปฐ. ๘ หมวด คือ สุขภาพจิตดี มีบ้านอาศัย ศึกษาถ้วนทั่ว ครอบครัวยุคสมัย รายได้มาก อยากร่วมพัฒนา พาสู่คุณธรรม และบำรุงสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วย ๓๙ ตัวชี้วัด จากการศึกษาขององค์ประกอบคุณภาพชีวิตที่ผ่านมาดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการพัฒนา ความรู้ที่จะทำความเข้าใจกับองค์ประกอบคุณภาพชีวิตประชากรแต่ละกลุ่มให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีการ นำทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้อธิบายคุณภาพชีวิต รวมทั้งได้มีความพยายามปรับปรุงรูปแบบการพัฒนา คุณภาพชีวิตเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ซึ่งจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบที่จะทำให้บุคคลมีคุณภาพ ชีวิตที่ดีได้นั้นมีมากมายหลายประการ และได้พบว่า คุณภาพชีวิตของบุคคลจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับระยะเวลา โอกาส และสถานการณ์

อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบคุณภาพชีวิตแบ่งได้เป็น ๒ ด้าน คือ ด้านวัตถุวิสัย (Objective) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพของบุคคลที่สามารถมองเห็น เป็นรูปธรรมได้ชัดเจน ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย รายได้ สุขภาพและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และด้านจิตวิสัย (Subjective) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับทางด้านจิตใจและเป็นประสบการณ์

^{๗๑} อุ่นตา นพคุณ, คิดเป็น ทำเป็น แก้ไขปัญหาเป็น คุณภาพชีวิตในเชิงการศึกษา, วารสารครุศาสตร์, ๑๒ (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗ – ๓๒.

ตรงของบุคคลที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความพึงพอใจ ความสุข อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความพึงพอใจในชีวิตและคุณธรรม เป็นต้น^{๗๒}

ฉวีวรรณ แสงทอง กล่าวว่า องค์ประกอบของคุณภาพชีวิตประกอบด้วย ๕ ด้าน คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ การมีปฏิสัมพันธ์ในสังคม สุขภาพกาย สุขภาพจิต บุคลิกภาพ และประวัติในอดีตโดยสรุป คุณภาพชีวิต ประกอบไปด้วยทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ บุคลิกภาพ สิ่งแวดล้อมชีวิตที่มีคุณภาพย่อมเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ รู้จักยับยั้งความต้องการทางร่างกาย สามารถใช้ความรู้ สติปัญญา ความรู้สึกนึกคิดของตน ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเบียดเบียนหรือให้โทษแก่บุคคลอื่น ในขณะเดียวกันบุคคลจะต้องมีการศึกษาสูง มีความขยัน เป็นพลเมืองดี มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีระเบียบวินัย มีกฎเกณฑ์ทางสังคม แสวงหาความรู้เพิ่มเติม รู้จักใช้ความคิดและสติปัญญาแก้ปัญหาสุขภาพและการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนา ดังต่อไปนี้

๑. พัฒนากาย เพื่อมุ่งให้ร่างกายมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและความพิการใดๆ

๒. พัฒนาทางอารมณ์ เพื่อมุ่งให้อารมณ์มีความสนุกสนานร่าเริง ไม่มีความเครียดหรือวิตกกังวลต่อการเรียน หรือต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่รับผิดชอบ มีความเจริญหู เจริญตา เจริญใจ มองโลกในแง่ดีตลอดไป

๓. พัฒนาทางสังคม เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีเกียรติ ได้รับการยกย่อง เคารพนับถือการยอมรับความรู้สึกรับเป็นเจ้าของ และความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๔. พัฒนาทางความคิด เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีความต้องการที่จะรู้และเข้าใจในสิ่งต่างๆ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์มีวิธีการป้องกันแก้ปัญหาทั้งหลาย ให้ตัวเองได้ดำรงชีพอยู่อย่างสุขสบาย

๕. พัฒนาทางจิตใจ เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีคุณค่า มีประโยชน์ต่อชุมชน เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีความมั่นใจว่าชีวิตนี้มีคุณค่า มีความสุขหรือมีชีวิตที่ดีกว่าในอนาคต ได้รับความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย

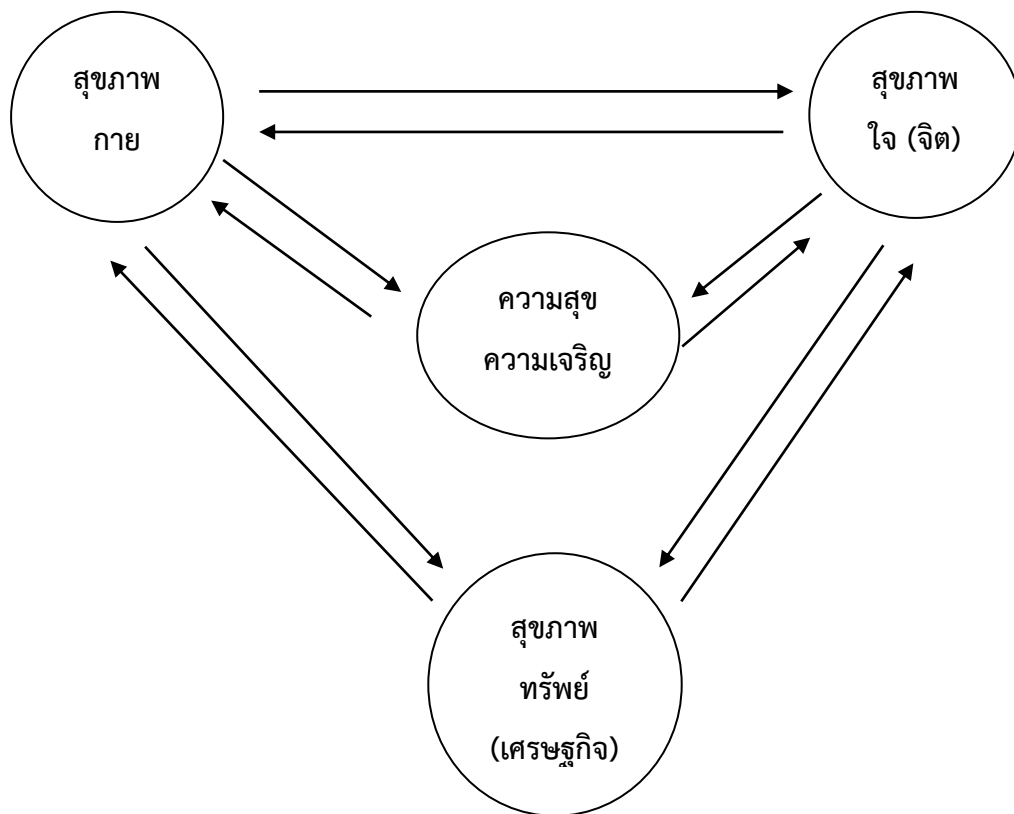
๖. พัฒนาทางปัญญา เพื่อมุ่งให้เป็นคนมีความเฉลียวฉลาด สามารถคิดพิจารณาเรื่องต่างๆ ได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งปัญญาจะแตกฉานในบุคคลได้นั้น จำเป็นจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียน มีความสนใจ เอาใจใส่ต่อวิชาความรู้ที่ครูอาจารย์อบรมสั่งสอน เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถและพัฒนาชีวิตที่มีคุณค่าต่อไปภายภาคหน้า

๗. พัฒนาทางวินัย เพื่อมุ่งให้เป็นคนมีระเบียบวินัยในตนเอง สามารถเคารพและปฏิบัติตามภาระหน้าที่ต่างๆ ที่มีอยู่ในกรอบของข้อบังคับของกฎเกณฑ์ที่ได้กำหนดขึ้น ไม่ประพฤติตนออกนอกกฎ

^{๗๒} กระทรวงสาธารณสุข, “เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุดย่อ ฉบับภาษาไทย”, (เชียงใหม่: กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

นอกทาง การมีวินัยที่ดีนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ได้ทรงมีพระชนะว่า คนที่มีระเบียบวินัยนั้นเป็นผู้ที่เข้มแข็ง เป็นผู้หวังดีต่อตัวเอง เป็นผู้จะมีความสำเร็จในอนาคต^{๗๓}

ณ ลินพัฒน์ ได้อธิบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต ๓ ประการ ดังแผนภาพวงจรการพัฒนาคุณภาพชีวิต (Life Quality Development Cycle)^{๗๔}

แผนภาพที่ ๒.๑ วงจรการพัฒนาคุณภาพชีวิต (Life Quality Development Cycle)

ที่มา: ณ ลินพัฒน์, การพัฒนาคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: แพรวพิทยา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙.

๑. สุขภาพกาย หมายถึง การมีร่างกายแข็งแรง มีพลานามัยที่สมบูรณ์ และไม่มีโรคภัยเบียดเบียน โดยไม่จำเป็นต้องเป็นแชมป์กีฬา หรือผู้มีพลังกายมหาศาล

๒. สุขภาพใจ (จิต) หมายถึง มีจิตใจร่าเริง แจ่มใส มั่นคงแข็งแรง มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ และปัญญา โดยไม่จำเป็นต้องเชี่ยวชาญในเรื่องสมาธิ และวิปัสสนากัมมัฐาน

^{๗๓} ณ วิวรรณ แสงทอง, “รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในชุมชนตึกใหม่เทศบาลนครนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, (ยุทธศาสตร์การพัฒนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, ๒๕๕๔).

^{๗๔} ณ ลินพัฒน์, การพัฒนาคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: แพรวพิทยา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙.

๓. สุขภาพทรัพย์ (เศรษฐกิจ) หมายถึง มีเงินมีทอง และทรัพย์สมบัติพอประมาณ สามารถดำรงชีพได้อย่างราบรื่น สบายๆ มีกิน มีใช้ โดยไม่มีปัญหาเรื่องการเงิน ไม่จำเป็นต้องร่ำรวย หรือเป็นเศรษฐี ทั้งสุขภาพกาย สุขภาพใจ (จิต) และสุขภาพทรัพย์ (เศรษฐกิจ) ล้วนเป็นสิ่งสำคัญมาก และเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้ชีวิตของคนเราดำเนินไปด้วยดี มีอุปสรรคน้อย ซึ่งในการดำเนินชีวิตจะมีความสุขและความเจริญนั้น

๑) จะต้องพร้อมทั้ง ๓ อย่าง คือ สุขภาพกาย สุขภาพใจ (จิต) และสุขภาพทรัพย์ (เศรษฐกิจ) ตลอดทุกช่วงเวลา

๒) แต่ละตัวอยู่ในระดับที่ดี มีความเหมาะสม และมีความสมดุลภายในตัวของมันเอง ซึ่งอาจแตกต่างกันตามวัน ตามสภาพการณ์ หรือตามช่วงเวลาของชีวิต

๓) การรู้จักการปรับส่วนผสมของทั้ง ๓ อย่าง ให้มีความเหมาะสม และอยู่ในสภาพที่สมดุลอยู่เสมอถือเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นศิลปะในการดำเนินชีวิตโดยตรง

ทวิริทธิ์ ธนาคม ได้อธิบายถึงองค์ประกอบ หรือลักษณะของการมีคุณภาพชีวิต ตลอดจนลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตไว้ ดังนี้^{๗๕}

๑. มีอาหารที่มีคุณค่า มีกินและกินเป็น “การมีกิน” อย่างดี คือ มีอาหารหลักทั้ง ๕ หมู่ สำหรับบริโภคในแต่ละวัน “กินเป็น” หมายความว่า ต้องรู้จักเลือกในสิ่งที่จะบริโภคเข้าไป เพื่อให้ร่างกายสามารถนำมาใช้ในการสร้างและซ่อมแซมร่างกาย ป้องกัน และต้านทานโรค ช่วยให้ระบบต่างๆ ในร่างกายทำงานได้เป็นปกติ และให้พลังงาน

๒. มีที่อยู่อาศัยและที่ทำงานที่สะดวก สบาย ที่อยู่อาศัยไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ เรียบง่าย หรือสวยงาม ต้องสามารถใช้เป็นที่คุ้มภัยอันตรายจากธรรมชาติ และจากคนร้ายได้ เป็นที่คลายเครียด พักผ่อนหย่อนใจได้

๓. มีความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว การที่ครอบครัวจะอยู่ได้อย่างมั่นคง ต้องอาศัยความเข้าใจซึ่งกันและกัน การให้อภัย และความรับผิดชอบ ฯลฯ ในครอบครัวพ่อแม่ต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บุตรจะเรียนรู้ได้ว่า อะไรถูก อะไรผิด อะไรเป็นคุณค่าของชีวิต

๔. มีสุขภาพดี มีพลานามัย องค์การอนามัยโลกได้ให้นิยาม คำว่า “สุขภาพดี” ไว้ว่า สุขภาพ คือ สวัสดิการทางกาย อารมณ์ ปัญญา และสังคม ผู้มีสุขภาพส่วนตนดี ย่อมช่วยให้สวัสดิการส่วนรวมดีด้วย

๕. มีการศึกษา มีโอกาสที่จะเรียนรู้ มนุษย์ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาหลัก คือ อ่านออก เขียนได้ ทำเลขได้ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำให้สามารถศึกษา และเรียนรู้เรื่องอื่นๆ ต่อไป

^{๗๕} ทวิริทธิ์ ธนาคม, *ถึงจะยากก็ต้องทำ*, (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔.

๖. เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น เราทุกคนเป็นผู้บริโภค คือ กิน เสพ ใช้สิ่งต่างๆ ทั้งหลาย เพื่อสนองความต้องการของร่างกาย การฉลาดบริโภค คือ การบริโภคอย่างพอดี เพราะถ้ามากเกินไปหรือน้อยไปก็เกิดปัญหาได้ ในการเป็นผู้ผลิตที่ดีหรือผู้ผลิตเป็นนั้น จะต้องไม่ผลิตสิ่งที่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้อื่น

๗. มีอาชีพสุจริต งานเป็นเครื่องมือทำมาหากินต่างๆ นั้น หากไม่ผิดทางโลกและทางธรรม ย่อมเป็นงานสุจริต งานสุจริตย่อมไม่ก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น

๘. มีคุณธรรมและจริยธรรม คุณธรรม คือ สภาพคุณงามความดี และจริยธรรม คือควรยึดคุณธรรมและนำมาปฏิบัติ

๙. รู้จักหาความรู้ แก้ปัญหา และคลายทุกข์ด้วยกุศลวิธี ปัญหา คือ เรื่องหรือสิ่งที่ต้องแก้ไขก่อนที่จะแก้ปัญหา ต้องพยายามหาสาเหตุของปัญหา เพื่อจะได้แก้ไขที่แต่ละสาเหตุ เมื่อเกิดปัญหามักจะมีทุกข์ตามมา ความทุกข์จะหนักหรือเบาขึ้นอยู่กับมุมมองทุกข์นั้น

๑๐. รู้จักตัดสินใจ การตัดสินใจมีความสำคัญมากสำหรับประชาชนที่อยู่ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย การตัดสินใจต้องเริ่มด้วยความรู้ คือ รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เมื่อทำแล้วจะเกิดอะไรตามมา นอกจาก ความรู้แล้วยังต้องประสบการณ์จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วแก่ตนเอง หรือแก่ผู้อื่น มาใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจด้วย จะได้ไม่ผิดพลาด หรือมีความผิดพลาดน้อยที่สุด

๑๑. ผู้มิตรและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ทุกคนจำเป็นต้องมีกัลยาณมิตรเพื่อนผู้หวังดีคอยชักเตือนให้ทำดี การคบหากับคนอื่นนั้นเราจะต้องคิดเสมอว่า มนุษย์แต่ละคนแตกต่างกัน เพราะได้รับการเลี้ยงดูมาต่างกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมต่างกัน

๑๒. ขวนขวายทำกิจที่มีประโยชน์ ทุกคนควรมีความตั้งใจแน่วแน่ว่าจะบำเพ็ญตน ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม การทำประโยชน์อาจทำได้หลายอย่างจะทำด้วยกิริยาหรือวาจาก็ได้

๑๓. มีเวลาว่าง และใช้เวลาว่างพัฒนาตนเอง การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ นับว่าเป็นการทำให้เวลามีคุณค่าแก่ตนเอง เช่น การอ่านหนังสือ การทำงานอดิเรก การออกกำลังกาย ในโลกของเรามีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ การติดตามความก้าวหน้าต่างๆ ช่วยป้องกันไม่ให้เราอยู่ล้าหลังและเสียประโยชน์ การพัฒนาตนเองนั้นสำคัญยิ่งกว่าพัฒนาคนอื่น ควรจะหมั่นถามตนเองว่า เราทำตัวของเราให้ดีกว่าที่เราเคยเป็นอยู่หรือเปล่า

นิพนธ์ คันธเสวี ได้จำแนก องค์ประกอบเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๖ ประการ คือ ด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ด้านความคิด และด้านจิตใจ^{๗๖}

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เสนอมุมมองของคุณภาพชีวิตทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นองค์รวมขององค์ประกอบต่างๆ ซึ่งจำแนกได้ ๒ ประเภท คือ รูปกับนาม หรือเรียกง่าย ๆ ว่ากายกับใจ

^{๗๖} นิพนธ์ คันธเสวี, เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่องการศึกษาและวัฒนธรรมของไทย, เสนอที่กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๐, (อัสสัมชัญ).

ชีวิตจะเรียกได้ว่ามีคุณภาพอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อส่วนประกอบทุกส่วนมีคุณภาพ นั่นคือ ชีวิตที่มีคุณภาพจะประกอบด้วยกายที่มีคุณภาพกายและคุณภาพใจ อย่างไรก็ตาม ชีวิตไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่นิ่งๆ แต่เป็นองค์รวมที่เคลื่อนไหว เมื่อพูดถึงคุณภาพชีวิตที่เคลื่อนไหวหรือชีวิตที่ดำเนินไปในโลกท่ามกลางสภาพแวดล้อม จะมีวัตถุ กิจกรรม และเรื่องราวต่างๆ ที่ต่อเนื่องกับชีวิตเพิ่มขยายออกไป ไม่ใช่เฉพาะกายกับใจล้วนๆ เท่านั้น วัตถุ กิจกรรมและเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับชีวิตเหล่านี้จัดเป็นส่วนประกอบของคุณภาพชีวิต โดยแยกเป็นคุณภาพธรรมดาสามัญที่มองเห็นกันอยู่ประเภทหนึ่งและคุณภาพที่ล้ำลึกเลยไปจากที่มองเห็นด้วยตาอีกประการหนึ่ง ตัวอย่างเช่น คนบางคนมีทรัพย์สินเงินทอง และสิ่งครอบครองบริโภคร้านวัตถุพร้อมบริบูรณ์ จัดได้ว่าในด้านที่ตามองเห็น เขาเป็นคนที่มีความสุข หรืออาจเป็นคนที่มีความทุกข์มากก็ได้ คุณภาพชีวิตที่ดีแท้จริงต้องพร้อมทั้งด้านกายหรือระดับที่มองเห็น และด้านใจหรือระดับที่เลยจากที่มองเห็น เกณฑ์เบื้องต้นสำหรับพิจารณาองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต มีดังนี้^{๗๗}

๑. คุณภาพชีวิตระดับพื้นฐาน หรือระดับที่รัฐมีกัตถะ ประกอบด้วย

๑.๑ สุขภาพดี มีพลานามัยดี และมีปัจจัยเครื่องรักษาส่งเสริมสุขภาพ

๑.๒ พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ เช่น มีอาชีพที่ประกอบโดยประหยัด ขยัน และสุจริต มีเงินใช้และใช้เงินเป็น เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น

๑.๓ มีอาหารที่มีคุณค่า มีกิน และกินเป็น

๑.๔ มีที่อยู่อาศัย และมีที่ทำงานที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวก สบายต่อการดำเนินชีวิต การทำงานและการเดินทาง

๑.๕ มีครอบครัวซึ่งมีกำลังพอบำรุงเลี้ยงได้ อยู่ด้วยกันด้วยความสุข ทั้งอบอุ่น และร่มเย็น

๑.๖ อยู่ร่วมและทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ เอื้อเฟื้อมีน้ำใจเกื้อการุณย์ ผูกมิตร และชวนช่วยทำกิจที่เป็นประโยชน์

๑.๗ มีเวลาว่างเป็นของตนเอง และรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ในการแสวงหารื่นรมย์บันเทิงที่ไร้โทษ ชื่นชมซาบซึ้งในสิ่งสุนทรีย์ และในการที่จะพัฒนาตนยิ่งขึ้นไปในด้านต่างๆ

๒. คุณภาพชีวิตระดับพัฒนาการ หรือระดับสัมปรายิกัตถะ

๒.๑ มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์ มีประสบการณ์ที่เป็นฐานของการดำเนินชีวิต และตัดสินใจอย่างฉลาด

^{๗๗} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) อังใน รังสิมา วิวัฒน์วงศ์วนา, “คุณภาพชีวิตของคนพิจารณาทางทางได้นิพนธ์ที่ประกอบอาชีพอิสระ”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒.

๒.๒ มีวิจารณ์ญาณ พิจารณา เหตุปัจจัย รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีกุศลวิธีที่จะแก้ไขคลายทุกข์ได้

๒.๓ มีจิตใจที่พัฒนา กอปรด้วยคุณธรรมและจริยธรรม เชื่อมั่นในการทำความดี ประพฤติตามสุจริตทั้งกาย วาจา และใจ มั่นใจในคุณค่าแห่งชีวิตของตน

๒.๔ สุขภาพจิตดี มีความมั่นคงด้านจิตใจ มีเจตคติที่ดีต่องาน จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบาน ผ่องใส เป็นสุข มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

๓. คุณภาพชีวิตระดับเอื้อโอกาส หรือระดับอุภัยตะละ

๓.๑ มีความปลอดภัยทั้งกายและใจ เช่น ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และอบายมุข

๓.๒ อยู่ในสังคมที่มีสวัสดิการและบริการดี อำนวยสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและไม่ตรีสังเคราะห์

๓.๓ อยู่ในสังคมที่อำนวยการโอกาสในการทำงานที่ตนถนัด โอกาสในการเรียนรู้และเข้าถึงวิทยาการต่างๆ ในโอกาสในการมีส่วนร่วมในสังคม ในชุมชนและในทางการเมือง และโอกาสในการได้รับความเป็นธรรมในทางเศรษฐกิจ

๓.๔ อยู่ในสังคมที่มีระเบียบวินัย มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และกฎหมายที่เป็นธรรม และเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตสังคม

๓.๕ มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูล รื่นรมย์ สวยงาม ดิน น้ำ อากาศบริสุทธิ์ ไร้มลพิษ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กำหนดคำนิยามของคุณภาพชีวิตไว้ว่า "การมีสุขภาพที่ดีทั้งร่างกาย และจิตใจ มีความรู้ มีงานทำที่ทั่วถึง มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวอบอุ่นมั่นคงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี

องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ๗ ด้าน คือ

๑. ด้านสุขภาพ เป็นตัวดัชนีตัวแรกในการวัดความสุข เนื่องจากสุขภาพอนามัยที่ดี หมายถึงความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ อารมณ์ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำให้บุคคลสามารถประกอบอาชีพได้ รวมทั้งสามารถประกอบกิจกรรมและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ดังนั้น ผลสำเร็จในการพัฒนาสุขภาพอนามัย ก็คือคนไทยมีสุขภาพแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจมีอายุยืนยาวไม่เสียชีวิตก่อนวัยอันควร

๒. ด้านความรู้ การพัฒนาความรู้หรือการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการได้มาซึ่งความอยู่ดีมีสุขของคน เพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างโอกาส พัฒนาสติปัญญาสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันคนที่มีการศึกษาและรอบรู้ในระดับที่เหมาะสมสามารถมีอาชีพและสร้างรายได้ให้พอเพียงกับการเลี้ยงชีพได้ ได้ใช้ความรู้เพื่อเสริมสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นต่อสังคม

๓. ด้านชีวิตการทำงาน เป็นที่มาของรายได้และอำนาจซื้อ และเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม โอกาสในการมีงานทำเกิดจาก ๒ ปัจจัย คือ ความสามารถในการทำงานของตัวคน หรือสมรรถนะของคน ซึ่งหมายถึงจะต้องมีสุขภาพแข็งแรงและมีความรู้และทักษะในการทำงานที่ต้องรับผิดชอบ และความสามารถของรัฐบาลจะบริหารนโยบายเศรษฐกิจโดยรวม ให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับที่สูงพอกับการสร้างงานแก่แรงงานใหม่เข้าสู่ตลาด

๔. ด้านรายได้และการกระจายรายได้ รายได้ของคนหากมีความแตกต่างกันอย่างมาก ในขณะที่คนส่วนน้อยมีรายได้มากทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางด้านการกระจายรายได้ จะพิจารณาจากสัดส่วนของคนที่มีรายได้เพียงพอต่อการหาปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ หรือสัดส่วนจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนสมบูรณ์

๕. ด้านชีวิตครอบครัว ครอบครัวเป็นพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญยิ่งและเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดที่คนจะต้องดำรงชีวิตอยู่ ความสัมพันธ์ในครอบครัวถือเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ดังนั้น การพัฒนาชีวิตด้านครอบครัวจึงเป็นเรื่องสำคัญ หากคนในครอบครัวอยู่อย่างมีความสุข คนจะมีสุขภาพชีวิตที่ดี หากครอบครัวไม่มีความสุข แยกแยก ล่มสลาย ชีวิตคนก็ไม่สามารถจะอยู่ดีมีสุขไปได้ เช่นเดียวกันกับสังคมจะอยู่ดีมีสุขได้จะต้องประกอบด้วย ครอบครัวที่อบอุ่น คือมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีการดูแลและพยายามตอบสนองความต้องการที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งสามารถดูได้จากองค์ประกอบเบื้องต้น คือ บทบาทหน้าที่ที่ครอบครัวสัมพันธ์ภาพในครอบครัว การพึ่งพาตนเอง

๖. ด้านสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุข เพราะคนจะต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ โดยพิจารณาทั้งเรื่องเกี่ยวกับตัวคนและสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัวคน ดังนั้น การพัฒนาสภาพแวดล้อมจึงครอบคลุมเรื่องต่างๆ มากมาย ทั้งเรื่องเกี่ยวกับตนเอง การได้รับสาธารณสุขโรคที่วัดได้จากสัดส่วนครัวเรือนที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตัวเอง การได้รับสาธารณสุขโรคที่วัดได้จากสัดส่วนครัวเรือนที่มีน้ำประปาบริโภค และเรื่องที่เป็นปัจจัยภายนอก คือความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ที่วัดจากการเกิดคดีอาชญากรรมและคดียาเสพติด และสิ่งแวดล้อม ซึ่งวัดจากความสกปรกของแม่น้ำ ปริมาณขยะ และพื้นที่ป่าไม้ ส่วนสภาพแวดล้อมของประชากรที่อยู่อาศัยในเมืองและชนบท จะมีความต้องการที่แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะในเรื่องผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่ประชากรในเมืองจะมีปัญหาเรื่องของเสียงดัง ฝุ่นละออง และปัญหาขยะมูลฝอย ในส่วนชนบทมีปัญหาเรื่องป่าไม้ และน้ำเสียในแม่น้ำ

๗. ด้านการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ คนยังต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ซึ่งจะอยู่ภายใต้การบริหารจัดการภาครัฐ ดังนั้น การพัฒนาการบริหารจัดการที่ดี จึงเป็นเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคมเป็นอย่างมาก ระบบการบริหารจัดการที่ดีของรัฐที่มี “ธรรมาภิบาล” คือต้องมีการดูแลคนในสังคมอย่างดี มีความโปร่งใส เป็นธรรม ให้คนส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์ ทั้งนี้ รัฐจะต้อง

สนับสนุนให้คนมีสิทธิและเสรีภาพในการดำรงชีวิต มีส่วนร่วมในการพัฒนาและตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ คนในสังคมได้รับการปฏิบัติเท่าเทียมกันตามกฎหมาย และได้รับความคุ้มครองจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้แสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐกับประชาชนดังกล่าว จะเป็นเครื่องมือช่วยยกระดับความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคมได้ ซึ่งองค์ประกอบนี้จะรวมเรื่องความยุติธรรม สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพทางการเมือง และการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ^{๗๘}

องค์การยูเนสโก UNESCO ได้กำหนดองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้เป็นหมวดหมู่ดังนี้^{๗๙}

๑. มาตรฐานการครองชีพ

๑.๑ รายได้ต่อบุคคล หมายถึง รายได้เฉลี่ยของประชากรต่อคนต่อปี โดยคิดจากผลรวมของผลผลิตประชาชาติทั้งหมดภายใน ๑ ปี ต่อจำนวนประชากร ถ้าผลลัพธ์มีค่าสูงแสดงว่าประเทศนั้นมีการกินดีอยู่ดี เศรษฐกิจของประเทศดี

๑.๒ สุขภาพ เป็นปัจจัยที่แสดงถึงคุณภาพชีวิต เพราะถ้าบุคคลมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง มีโอกาสทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสำเร็จสูง ก่อให้เกิดความก้าวหน้าในชีวิต ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

๑.๓ ที่อยู่อาศัย มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม วัสดุที่นำมาก่อสร้างมีความถาวร มีคุณภาพ

๑.๔ การศึกษา เป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิตและช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น รู้จักการแก้ปัญหา ตัวบ่งชี้ ได้แก่ ระดับการศึกษาภาคบังคับ ประเทศที่พัฒนาแล้วจัดการศึกษาภาคบังคับ ๑๒ ปี สำหรับประเทศไทยได้ปฏิรูปการศึกษาภาคบังคับปรับเปลี่ยนจาก ๖ ปี เป็น ๑๒ ปี

๑.๕ การสังคมสงเคราะห์ เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ประเทศพัฒนาแล้วจะจัดให้มีการประกันสังคมให้บริการแก่คนที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ สำหรับประเทศที่ด้อยพัฒนาไม่สามารถจัดการด้านสังคมสงเคราะห์ให้ประชากรได้อย่างทั่วถึง ประชากรต้องช่วยเหลือตนเอง

๒. การเปลี่ยนแปลงประชากร

๒.๑ ขนาดของประชากรจะต้องมีความสมดุลกับทรัพยากร ถ้าประชากรมากทรัพยากรน้อย ไม่เพียงพอในการดำรงชีวิต จะก่อให้เกิดความยากจนขาดแคลน คุณภาพชีวิตต่ำลง

๒.๒ อัตราการเติบโตประชากร ถ้าอัตราการเติบโตของประชากรสูง จะเกิดผลกระทบต่อการครอบครัวยุติในเศรษฐกิจและสังคม

^{๗๘} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒.

^{๗๙} UNESCO, “Indicator of Environmental Quality of Life”, Research and Papers in Social Science, (Paris : UNESCO, 1978), p. 89.

๒.๓ อัตราการเกิดและการตาย ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงประชากร ส่งผลต่อครอบครัว สังคม และเป็นภาระที่ต้องรับเลี้ยงดู และอบรมสั่งสอน

๒.๔ โครงสร้างอายุประชากร ประชากรแต่ละกลุ่มอายุ เช่น กลุ่มวัยเด็ก วัยแรงงาน วัยชรา ต้องมีความสมดุล

๓. ระบบสังคมและวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์รูปแบบการปกครอง กฎหมาย แนวปฏิบัติอันเกิดจากความเชื่อความศรัทธา ที่เรียกว่าวัฒนธรรม ระบบสังคมและวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณภาพชีวิต ดังนี้

๓.๑ ระบบสังคม แบ่งเป็นระบบเปิดและระบบปิด ระบบเปิดเป็นสังคมประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ประชากรเปลี่ยนแปลงสถานภาพความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ระบบปิดมีลักษณะสังคมนิยม มีการแบ่งชนชั้น ประชากรไม่มีโอกาสเปลี่ยนแปลงฐานะของตนเองซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิต

๓.๒ ค่านิยมทางศาสนา เป็นความเชื่อและศรัทธาซึ่งเป็นผลต่อคุณภาพชีวิต เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการคุมกำเนิดของบางศาสนา เชื่อว่าเป็นบาปจึงทำให้มีลูกมาก เป็นต้น

๓.๓ ความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตของคนย่อมเกี่ยวข้องกับศาสนา ค่านิยมของวัฒนธรรม

๓.๔ ค่านิยมทางวัฒนธรรม จะกำหนดลักษณะของการดำรงชีวิต อาหาร ที่อยู่อาศัย ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในสังคม

๓.๕ ระบบการปกครอง

๔. กระบวนการพัฒนา เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น มุ่งเน้นคุณภาพชีวิตของคนให้ดีขึ้น ประกอบด้วย ลำดับความสำคัญของการพัฒนาประสิทธิภาพและความสามารถของบุคคล การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการค้า

๕. ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ การมีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ ประชากรมีคุณภาพจะส่งผลให้การดำรงชีวิตมีคุณภาพ ประกอบด้วย

๕.๑ บุคคล หมายถึง ประชากรที่มีสุขภาพดี มีความรู้ความสามารถ มีระเบียบวินัย สามารถสร้างสังคมให้เจริญก้าวหน้า พัฒนาประเทศได้อย่างรวดเร็ว

๕.๒ อาหาร เป็นทรัพยากรที่มุ่งชี้คุณภาพ ทำให้สุขภาพแข็งแรง สมบูรณ์

๕.๓ ธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำมัน แร่ธาตุต่างๆ

๕.๔ การพัฒนาการค้า

๕.๕ เงินทุน เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต

๖. สิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย อากาศ น้ำ ดิน ป่าไม้ ความสวยงามทางธรรมชาติ องค์ประกอบทั้ง ๖ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของประชากรทั้งสิ้น

องค์การอนามัยโลก ได้แบ่งองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตประกอบด้วย ๖ องค์ประกอบ คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านระดับความเป็นอิสระของบุคคล ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านความเชื่อส่วนบุคคล ต่อมาใน ค.ศ.๑๙๙๕ ทีมพัฒนาคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกได้จัดองค์ประกอบใหม่ โดยรวมองค์ประกอบบางด้านเข้าด้วยกัน คือ ด้านร่างกายกับด้านระดับความเป็นอิสระของบุคคล และด้านจิตใจกับด้านความเชื่อส่วนบุคคล จึงเหลือเพียง ๔ องค์ประกอบ ดังนี้^{๘๐}

๑. ด้านร่างกาย (Physical Domain) คือ การรับรู้สภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน เช่น การรับรู้สภาพความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย การรับรู้ถึงความรู้สึก สุขสบาย ไม่มีความเจ็บปวด การรับรู้ถึงความสามารถที่จะจัดการกับความเจ็บปวดทางร่างกายได้ การรับรู้ถึงพลังกำลังในการดำเนินชีวิตประจำวัน การรับรู้ถึงความเป็นอิสระที่ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น การรับรู้ถึงความสามารถในการเคลื่อนไหวของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการทำงาน การรับรู้ว่าคุณไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยใคร หรือการรักษาทางการแพทย์อื่นๆ เป็นต้น

๒. ด้านจิตใจ (Psychological Domain) คือการรับรู้สภาพทางจิตใจของตนเอง เช่นการรับรู้ความรู้สึกทางบวกที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง การรับรู้ถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง การรับรู้ถึงความมั่นใจในตนเอง การรับรู้ถึงความคิด ความจำ สมาธิ การตัดสินใจและความสามารถในการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการจัดการกับความเศร้า หรือกังวล การรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อต่างๆ ของตน ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ถึงความเชื่อด้านวิญญาณ ศาสนา การให้ความหมายของชีวิต และความเชื่ออื่นๆ ที่มีผลในทางที่ดีต่อการดำเนินชีวิต มีผลต่อการเอาชนะอุปสรรค เป็นต้น

๓. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationships) คือ การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการที่ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นในสังคม การรับรู้ว่าคุณได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคมด้วย รวมทั้งการรับรู้ในเรื่องอารมณ์ทางเพศ หรือการมีเพศสัมพันธ์

๔. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ว่าคุณมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ ไม่ถูกกักขัง มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต การรับรู้ว่าคุณได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ปราศจากมลพิษต่างๆ การคมนาคมสะดวก มีแหล่งประโยชน์ด้านการเงิน สถานบริการทางสุขภาพและสังคมสงเคราะห์ การรับรู้ว่าคุณมีโอกาสที่จะ

^{๘๐} กรมสุขภาพจิต, เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุดย่อ ฉบับภาษาไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dmh.moph.go.th/test/whoqol/> [๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๘].

ได้รับข่าวสาร หรือฝึกฝนทักษะต่างๆ การรับรู้ว่าคุณได้มีกิจกรรมสันทนาการ และมีกิจกรรมในเวลว่าง เป็นต้น

อมร นนทสุต ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตว่า จะต้องประกอบด้วยอาหารและโภชนาการที่เหมาะสม เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม การดูแลอย่างง่ายสำหรับสุขภาพกายและจิต การรักษาพื้นฐาน การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อการประกอบอาชีพอย่างยุติธรรม^{๘๑}

โคลแมน และนิคสัน (Coleman and Nixon) พิจารณาคูณภาพชีวิตจากองค์ประกอบดังนี้^{๘๒}

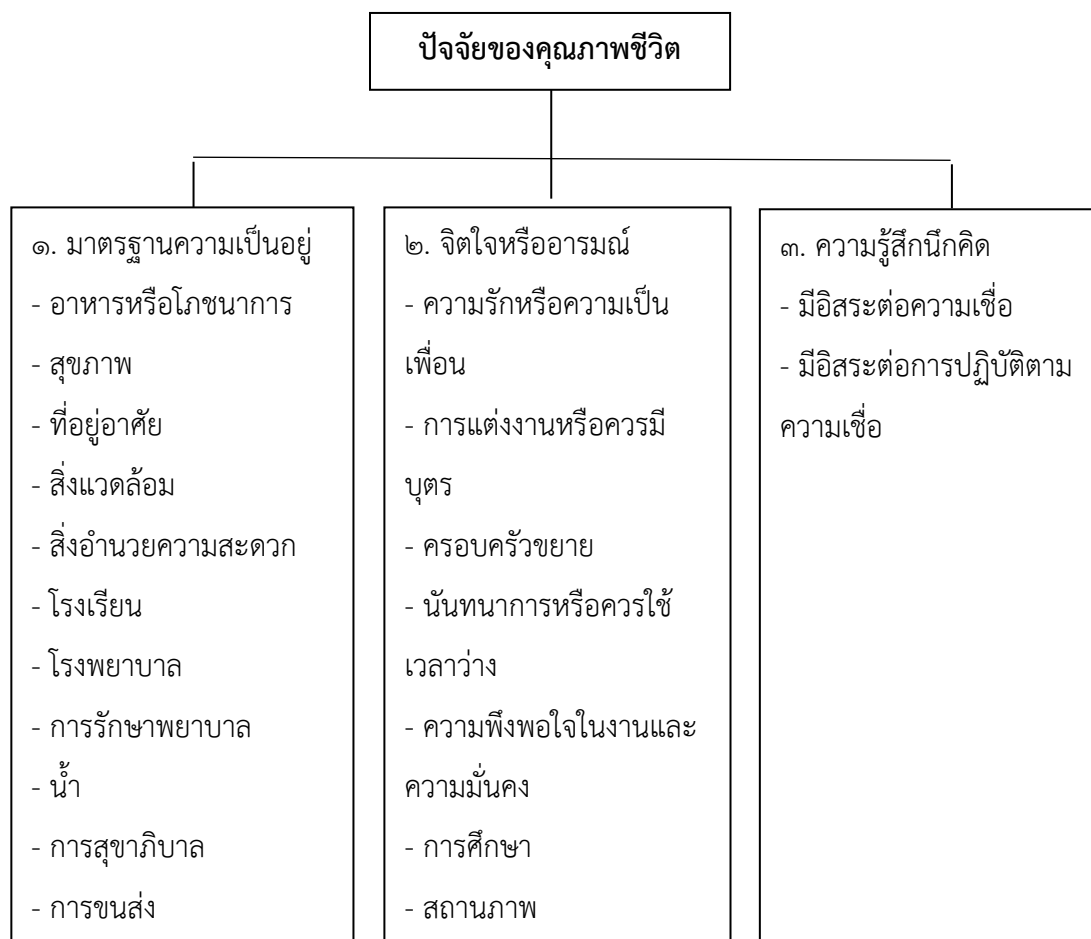
๑. รายได้ครอบครัวที่พอเพียงแก่การดำรงชีพ
๒. การมีงานทำที่พอเพียงแก่การยังชีพ
๓. การศึกษาและอัตราการรู้หนังสือของประชาชน
๔. โอกาสการมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ
๕. การมีเอกราชของชาติที่ปราศจากการแทรกแซงจากรัฐบาลอื่น ซึ่งเป็นขอบข่ายที่

กว้างมาก

^{๘๑} อมร นนทสุต, เอกสารในการสัมมนาเรื่องบทบาทของผู้นำราชการจังหวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากร, เสนอที่โรงแรมแกรนด์พาเลซ พัทยา ชลบุรี, ๒๒ – ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๐, (อิดสำเนา).

^{๘๒} Coleman and Nixon, อ้างใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, รายงานผลการพัฒนาประเทศ ในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕ – ๒๕๓๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๓๙), หน้า ๑ – ๕.

คอนโด (Kondo) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตว่า ควรประกอบด้วยองค์ประกอบด้านร่างกาย จิตใจหรืออารมณ์ และความรู้สึก ดังแผนภาพดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๒.๒ ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

ที่มา: สนั่น ราชทิพย์, “แนวทางเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในการสอนของครูโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดนนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

ชาร์มา (Sharma) ได้แบ่งองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้^{๘๓}

๑. องค์ประกอบทางกายภาพ โดยพิจารณาทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ อันมีปัจจัยด้านอาหาร น้ำ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม

^{๘๓} Sharma อ้างใน สนั่น ราชทิพย์, “แนวทางเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในการสอนของครูโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดนนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐.

๒. องค์ประกอบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นปริมาณและคุณภาพ อันมีปัจจัยทางการศึกษา รายได้ เพื่อนบ้าน การมีงานทำ การบริหารทางการแพทย์และสาธารณสุข สภาพแวดล้อมในการทำงาน

ซ่าน (Zhan) ได้กล่าวว่า คุณภาพชีวิตเกี่ยวข้องกับปัจจัยส่วนบุคคล โดยบุคคลสามารถรู้และประเมินได้ด้วยตนเอง ซึ่งมีองค์ประกอบ ๔ ด้าน^{๘๔}

๑. ด้านความพึงพอใจในชีวิต (Life Satisfaction) เป็นการรับรู้ในสิ่งที่ตนเป็นอยู่ ได้แก่ ความพึงพอใจในสภาพความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม และการดำเนินชีวิต

๒. ด้านอัตมโนทัศน์ (Self Concept) เป็นความรู้สึกหรือความคิดเห็นที่มีต่อตนเอง การยอมรับ และการรับรู้ถึงคุณค่าของตนเอง รวมถึงภาพลักษณ์ของตน

๓. ด้านสุขภาพและการทำงานของร่างกาย (Health and Functioning) เป็นการรับรู้เกี่ยวกับความสามารถด้านร่างกาย สุขภาพ และการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน

๔. ด้านสังคมเศรษฐกิจ (Socio – Economic Factors) เป็นการรับรู้ถึงความพึงพอใจในด้านสังคมทั่วไป รวมถึงรายได้ อาชีพ และการศึกษา

เบน เชียน ลุย (Ben-Chien Lui) ได้เสนอองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้ว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๒ องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบทางด้านจิตวิสัยหรือเรียกว่าองค์ประกอบทางด้านจิตวิทยาเป็นองค์ประกอบเชิงคุณภาพ และองค์ประกอบด้านวัตถุวิสัยหรือเรียกว่าองค์ประกอบด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบเชิงปริมาณ^{๘๕}

เบอร์ฮอร์น (Berghorn) กล่าวว่า องค์ประกอบของคุณภาพชีวิตควรวัดใน ๕ ด้าน คือ^{๘๖}

๑. ความรู้สึกสนุกสนานในการดำรงชีวิต คือ การมีความสุข ความพึงพอใจในสิ่งต่างๆ ที่เป็นกิจกรรมของชีวิตประจำวัน

๒. ความตั้งใจและความอดทนในการดำเนินชีวิต คือ การคิดว่าชีวิตมีความหมาย และยอมรับอย่างเต็มที่ในสิ่งที่ชีวิตเป็นอยู่

๓. สภาพแวดล้อม ทั้งด้านบุคคลและสังคม

๔. การพึ่งพาตนเอง ประเมินโดยการวัดความสามารถในการกิจวัตรประจำวันต่างๆ ด้วยตนเอง การทำกิจกรรมอื่นๆ เช่น การทำงานที่มีรายได้ การเตรียมอาหาร การเดินทางไปพบแพทย์เมื่อเจ็บป่วย

^{๘๔} L. Zhan, *Journal of Advanced Nursing*, (New York: Springer-verlag, 1992), p. 113.

^{๘๕} Ben-Chien Lui อ้างใน สุวรรณ เอี่ยมสุวัฒน์, *สุขภาพชีวิต แนวความคิด และองค์ประกอบ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗.

^{๘๖} F.S. Berghorn, *The Dynamic of Aging*, (Colorado : Westview Press, 1981), pp. 331-347.

๕. การทำกิจกรรม เช่น การร่วมทำกิจกรรมในสโมสร การทำบุญ งานอดิเรก ดูโทรทัศน์ อ่านหนังสือ การเดินทาง สัมพันธภาพระหว่างเพื่อนบ้าน เป็นต้น

ฟลานาแกน (Flanagan) ได้ศึกษาองค์ประกอบคุณภาพชีวิต พบว่า คุณภาพชีวิตมาจากพื้นฐานความต้องการของมนุษย์ ซึ่งจำแนกได้ ๕ องค์ประกอบ ดังนี้^{๘๗}

๑. ความสุขสบายทางด้านร่างกายและวัตถุ เช่น มีสุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรง และปราศจากโรค มีอาหาร มีบ้านที่ต้องการ และมีความมั่นคงปลอดภัย

๒. มีสัมพันธภาพที่ดี เช่น สัมพันธภาพกับบิดามารดา คู่สมรส ญาติ เพื่อน และบุคคลอื่น

๓. มีกิจกรรมและมีส่วนร่วมในสังคมชุมชน รวมทั้งมีโอกาสช่วยเหลือ และสนับสนุนผู้อื่น

๔. มีพัฒนาการทางบุคลิกภาพ และมีการดำเนินชีวิตตามพัฒนาการ เช่น พัฒนาการด้านสติปัญญา มีการเรียนรู้ สนใจการเรียนรู้ เข้าใจตนเอง รู้จุดเด่นจุดด้อยของตนเอง ทำงานที่น่าสนใจ ได้รับค่าตอบแทนที่ดี และแสดงความรู้สึกรออกมาในทางสร้างสรรค์

๕. มีการสันทนการ เช่น สังคมกับผู้อื่น อ่านหนังสือ ฟังเพลง หรือสิ่งบันเทิงอื่นๆ และมีส่วนร่วมในสังคม

เฟอร์ราน แอนด์ พาเวอร์ (Ferrans & Power) พิจารณาองค์ประกอบคุณภาพชีวิตจากความพึงพอใจ หรือไม่พึงพอใจในชีวิต และสรุปองค์ประกอบคุณภาพชีวิตไว้ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. สุขภาพและหน้าที่ (Health and Functioning) ได้แก่ การดูแลสุขภาพตนเอง การพักผ่อน การทำกิจกรรมต่างๆ ในเวลาว่าง การมีกิจกรรมในครอบครัว และการเดินทาง

๒. สังคมเศรษฐกิจ (Socioeconomic) ได้แก่ สภาพความเป็นอยู่ รายได้ การทำงาน เพื่อนร่วมงาน และที่อยู่อาศัย

๓. จิตวิญญาณ (Psychological Spiritual) ได้แก่ ความพึงพอใจในชีวิต ความสงบทางจิตใจ การบรรลุเป้าหมายในชีวิตและความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่

๔. ครอบครัว ได้แก่ ความสุขในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคู่สมรส บุตร และภาวะสุขภาพของครอบครัว^{๘๘}

^{๘๗} J.C. Flanagan, **American Psychologist**, (New York: American Co., 1978), pp.136-147.

^{๘๘} Ferrans and Power, **Quality of Life**, Chicago: Rand Mx Nally& Company, 1992), p.45.

เวกเนอร์ (Wegner) กำหนดองค์ประกอบคุณภาพชีวิตจาก ๙ ด้าน คือ^{๘๙}

๑. ความสามารถในการกระทำการกิจประจำวัน
๒. การรับรู้สภาพแวดล้อมภายนอก
๓. การปฏิบัติกิจกรรมด้านสังคม
๔. การใช้สติปัญญา
๕. ความรู้สึกด้านอารมณ์
๖. สถานภาพทางเศรษฐกิจ
๗. สถานภาพทางสุขภาพ
๘. ความเป็นอยู่ที่ดี
๙. ความพึงพอใจในชีวิต

องค์ประกอบดังกล่าวนี้เน้นว่าครอบคลุมแง่มุมต่างๆ ของมนุษย์และบางด้านก็ซ้ำซ้อนกัน

อาร์ชี ชาร์มา (Sharma) ผู้เชี่ยวชาญของยูเนสโก (UNESCO) ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตจะมีคุณภาพได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้^{๙๐}

๑. มาตรฐานการครองชีพหรือระดับความเป็นอยู่ (Level of Living) ประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยอีก ๕ ประการ คือ รายได้ประชากรต่อหัว สุขภาพ ที่อยู่อาศัย สวัสดิการทางสังคม และการศึกษา ระดับความเป็นอยู่ของบุคคล และครอบครัวจะดีขึ้น ถ้าประเทศมีรายได้สูง สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพดี มีที่อยู่อาศัยที่มีความมั่นคงปลอดภัย รัฐจัดการศึกษาพื้นฐานเพื่อการมีอาชีพ และจัดโอกาสทางการศึกษาที่ดีให้พอเพียงอย่างทั่วถึง ตลอดจนการจัดหลักประกันเรื่องสวัสดิการสังคม เมื่อเจ็บป่วย พิกการ และเมื่อชรา หรืออาจรวมถึงการตกงาน และเมื่อถึงคราวที่มีรายได้ต่ำ

๒. สถานะการเปลี่ยนแปลงประชากร (Population Dynamics) ประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยอีก ๕ ประการ คือ อัตราเพิ่มประชากร อัตราการเกิด อัตราการตาย องค์ประกอบด้านอายุ และการย้ายถิ่น รัฐจำเป็นต้องจัดบริการต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สวัสดิการ การศึกษา การแพทย์ และสาธารณสุข ศาสนา สาธารณูปโภคให้พอเหมาะกับขนาดของประชากรแต่ละชุมชน จะเป็นเพศใด ประชากรวัยเด็ก วัยทำงานหรือวัยชรา นั่นคือ ไม่ว่าจะมีคนเกิดที่ไหน ตายที่ไหน หรือจะตั้งหลักแหล่งที่ไหน ประกอบอาชีพใด ปริมาณเท่าใด จะต้องเกี่ยวข้องกับการจัดการของรัฐทั้งสิ้น

^{๘๙} Wegner, อ้างในสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, รายงานผลการพัฒนาประเทศ ในระยะแผนพัฒนา ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๓๙), หน้า ๑ - ๕.

^{๙๐} วิภาพร มาพบสุข, การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

๓. ทรัพยากร (Resources) ประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยอีก ๕ ประการ คือ มนุษย์ อาหาร เงินทุน ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ทรัพยากรที่สำคัญที่สุด คือ ทรัพยากรมนุษย์ เพราะถ้ามนุษย์มีคุณภาพมีความคิดวิเคราะห์วิจารณ์ตัดสินใจเลือกที่ฉลาดในการดำเนินชีวิตประจำวัน และประกอบอาชีพที่ดี จะทำประโยชน์ให้กับตนเอง ครอบครัว และประเทศชาติได้อย่างมหาศาล และในทางตรงกันข้าม ทรัพยากรมนุษย์ก็อาจทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้สร้างสมไว้เป็นเวลาอันยาวนานให้สูญสิ้นไปในชั่วพริบตา ดังนั้น ในยุคของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีเจริญมาก ยิ่งต้องเน้นในเรื่องจิตใจ และคุณธรรมควบคู่กันไปให้มากด้วย อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างจำกัด นับวันจะหมดไปทุกวัน อันเนื่องจากการต้องการของประชากรที่เพิ่มอย่างรวดเร็ว ซึ่งเกินกว่าที่มนุษย์จะสามารถจัดหาทรัพยากรธรรมชาติมาตอบสนองให้ทันกับปริมาณเพิ่มของประชากรได้ ในระดับครอบครัวก็เช่นเดียวกัน ต้องพยายามอบรมเลี้ยงดู ให้การศึกษา ชี้แนะให้สมาชิกเป็นคนมีคุณธรรม มีความรู้ความสามารถ และมีคุณภาพ รู้จักวิธีจัดหา และใช้ทรัพยากรของครอบครัว และชุมชนอย่างคุ้มค่า ประหยัด มีประสิทธิภาพ ยิ่งกว่านั้นครอบครัวต้องมีความสามารถจัดหาทรัพยากรให้พอเพียงกับสมาชิกในแต่ละช่วงเวลาได้เป็นอย่างดี

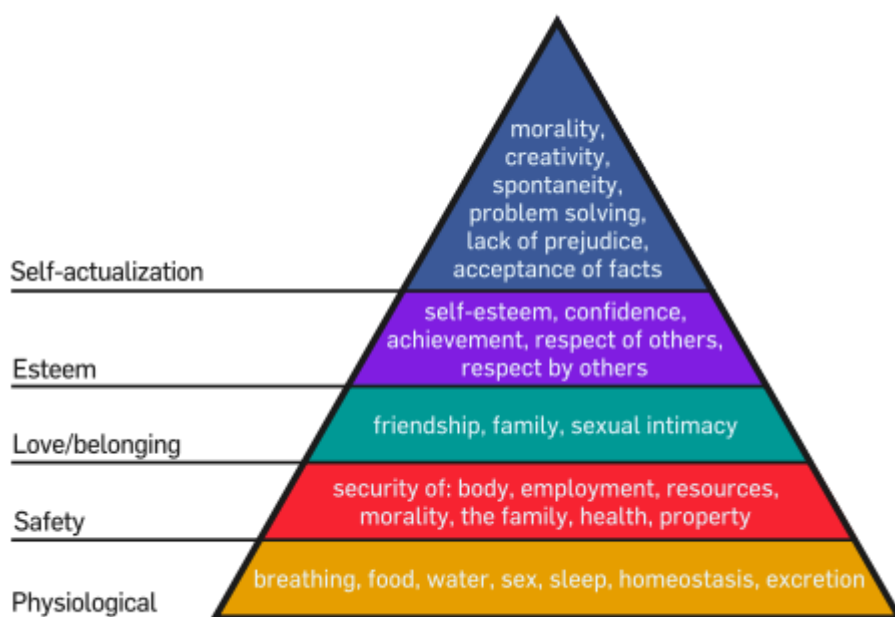
๔. ระบบสังคม และวัฒนธรรม (Socio - Cultural System) ประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยอีก ๕ ประการ คือ ระบบสังคม ค่านิยมทางศาสนา วิถีชีวิต ค่านิยมทางวัฒนธรรม และระบบการปกครอง เป็นที่ทราบกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ไม่สามารถจะแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ จึงต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เมื่อสังคมขยายตัวเพิ่มขึ้น และมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น จึงต้องมีระบบ มีกฎเกณฑ์ ที่เรียกว่า รูปแบบการปกครอง ที่นำไปสู่การปฏิบัติอันเกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา และค่านิยมทางศาสนา จนเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกนั้นๆ ที่เรียกว่า วัฒนธรรม ทั้งนี้ เพื่อความสงบสุขร่วมกัน อันจะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตทุกระดับ อย่างไรก็ตาม ระบบสังคม และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมย่อมมีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่แตกต่างกัน ดังปรากฏในแต่ละสังคม

๕. กระบวนการพัฒนา (Process of Development) โดยประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยอีก ๕ ประการ คือ ลำดับความสำคัญของการพัฒนา ประสิทธิภาพและความสามารถของบุคคล การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม และการพัฒนาระบบการค้า การพัฒนาเป็นกระบวนการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น โดยจะต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องสัมพันธ์กันกับปัจจัยทางสังคม สภาพแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ ในด้านคุณภาพชีวิต ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว และประเทศนั้น ดังนั้น ประชากรแต่ละสังคมจะต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ตามที่สังคมจะกำหนดเกณฑ์มาตรฐานได้ โดยพิจารณาจากปัจจัยสำคัญดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของคุณภาพชีวิตทั้ง ๕ ประการ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันประดุจลูกโซ่

จากการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบคุณภาพชีวิตดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ผู้วิจัยได้เลือกใช้อองค์ประกอบคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลก ซึ่งประกอบด้วย ๔ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องมือในการวัดคุณภาพชีวิตของประชาชนในหมู่บ้านรักษาศีล ๕ อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ด้วยเหตุผลว่าเนื้อหา มีความครอบคลุมทั้งด้านวัตถุวิสัยและด้านจิตวิสัย

๒.๒.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

จากการศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต พบว่า คุณภาพชีวิตประกอบด้วย องค์ประกอบด้านกายภาพ ซึ่งจับต้องและนับได้ และองค์ประกอบด้านความรู้สึกนึกคิด และจิตใจของมนุษย์ คือ สุขภาพอนามัยและสุขภาพจิต ดังนั้น คุณภาพชีวิตของบุคคล คือ บุคคลที่มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี และบุคคลจะมีสุขภาพกายและจิตดีเมื่อได้รับสิ่งที่ตอบสนองต่อ “ความต้องการ” ทั้งร่างกายและจิตใจ ทฤษฎีของ Maslow ได้แบ่งระดับความต้องการของมนุษย์เป็น ๕ ระดับ สามารถแสดงในรูปพีระมิด ดังแผนภาพที่ ๒.๓

แผนภาพที่ ๒.๓ ระดับขั้นความต้องการของมนุษย์ตามแนวทฤษฎีของมาสโลว์

ที่มา: A.H. Maslow, *Motivation and Personality*, (NewYork: Harper & Row Publishing, 1954), p. 154.

จากแผนภาพที่ ๒.๓ แสดงความต้องการของมนุษย์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ

ความต้องการขั้นที่ ๑ Physiological Needs คือ ความต้องการด้านสรีระ (ร่างกาย) เป็นความต้องการที่จำเป็นที่สุดของชีวิต จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า ความต้องการขั้นต่ำสุด คือ ความ

ต้องการด้านสรีระ (ร่างกาย) ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนจะมีความต้องการด้านนี้ และจะมีมากที่สุด มิฉะนั้นแล้วมนุษย์จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่รอดได้ ความต้องการด้านสรีระหรือความต้องการด้านร่างกาย ได้แก่ ความหิว ความกระหาย ความต้องการอากาศหายใจ ความต้องการการขับถ่าย ความต้องการทางเพศ เป็นต้น ถ้ามนุษย์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการขั้นต่ำสุด คือ ขั้นที่ ๑ นี้ได้ มนุษย์จะไม่มีแรงจูงใจที่จะเกิดความต้องการขั้นที่สูงขึ้น คือ ขั้นที่ ๒, ๓ ได้เลยต่อเมื่อมนุษย์สนองความต้องการขั้นที่ ๑ ได้พอสมควรแล้วเท่านั้น (ซึ่งอาจจะไม่จำเป็นจะต้องถึง ๑๐๐%) มนุษย์จึงมีความต้องการขั้นต่อไป

ความต้องการขั้นที่ ๒ Safety & Security Needs คือ ความต้องการความปลอดภัย ความปลอดภัยเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาเช่นเดียวกัน แต่จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลสามารถสนองความต้องการให้ร่างกายอยู่รอดได้ มนุษย์จะยอมเสี่ยงภัย ซึ่งเราคงจะเคยเห็นตัวอย่างของคนร่อนเร่พเนจร ไม่มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย หรือเป็นหลักแหล่ง เนื่องจากพวกเขาต้องดิ้นรนหาเข้ากินค่า เพื่อให้ได้อาหารมาเลี้ยงดูตนเอง และครอบครัว บางคนถึงกับยอมเสี่ยงภัยเข้าไปลักขโมยอาหารเมื่อท้องหิวเต็มที่ ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการด้านสรีระอิทธิพลยิ่งกว่าความต้องการความปลอดภัย เมื่อบุคคลมีอาหารกินจนท้องอืดพุง มีชีวิตอยู่ได้ ได้พักผ่อนหลับนอนให้มีเรี่ยวแรงพอสมควร จึงจะคิดหาที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง และวิธีบำบัดความต้องการในขั้นที่ ๑ ไม่ประสบความสำเร็จบุคคลก็จะต้องเร่ร่อนเสี่ยงภัยอยู่ต่อไป

ความต้องการขั้นที่ ๓ Love & Belonging Needs คือ ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ เป็นความต้องการในด้านจิตใจซึ่งถือได้ว่าเป็นความต้องการระดับกลาง การที่บุคคลจะเกิดแรงจูงใจให้เกิดอยากได้ อยากสนองความต้องการถึงขั้นนี้ จะต้องประสบความสำเร็จในการสนองความต้องการในขั้นที่ ๑ และ ๒ มาแล้วพอสมควร ความสามารถในการตอบสนองความต้องการในขั้น ๓ จะทำให้บุคคลมีความเป็นมนุษย์มากขึ้น คือ มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข มีความหมายและมีความอบอุ่นในด้านจิตใจ เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์มิได้เป็นเพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดเหมือนสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เท่านั้น การได้รู้ว่าตนมีความหมาย และสำคัญต่อใครบางคนที่ตนรักหรือเป็นเจ้าของนั้น ย่อมก่อให้เกิดความสุขขึ้นในจิตใจ

ความต้องการขั้นที่ ๔ Esteem Needs คือ ความต้องการยกย่องนับถือตนเอง เป็นความต้องการขั้นสูงซึ่งมนุษย์มีประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ มากในระดับหนึ่งแล้วเท่านั้น จึงจะเกิดแรงจูงใจถึงระดับนี้ได้ และความต้องการในระดับนี้ก็ต่อเมื่อขั้นที่ ๑, ๒ และ ๓ ได้รับการสนองตอบอย่างพอควรแล้วเช่นกัน การที่บุคคลจะยอมรับนับถือตนเองได้นั้น มักจะได้รับการยกย่องนับถือจากบุคคลอื่นมาก่อน โดยที่บุคคลนั้นได้กระทำการสิ่งต่างๆ ที่มีคุณประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และบุคคลอื่นปรากฏผลงานที่ชัดเจน จนทำให้ผู้อื่นยอมรับนับถือ และตนเองรู้สึกว่าได้ประสบความสำเร็จในงานหรือผล

แห่งการกระทำของตน จึงเกิดความเชื่อมั่น ภาคภูมิใจ มองเห็นคุณค่า และเกิดการนับถือตนเองขึ้นมาสโลว์ กล่าวคือ คนที่มีคุณภาพดีส่วนใหญ่ได้พัฒนาตนเองขึ้นมาจนถึงระดับที่ ๔

ความต้องการขั้นที่ ๕ Self Actualization Needs คือ ความต้องการความสมหวังในชีวิต หมายถึง การที่บุคคลมีความปรารถนาที่จะเข้าใจถึงตัวตนที่แท้จริงของตน ความต้องการขั้นนี้นับเป็นความต้องการขั้นสูงสุด ซึ่งมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์จริงเท่านั้น จึงจะเกิดความต้องการถึงระดับนี้ และสามารถสนองความต้องการของตนได้ บุคคลที่จะมีแรงจูงใจให้เกิดความต้องการถึงระดับสูงสุด มักจะเป็นผู้ที่มีการประเมินตนเองอยู่เสมอ ทั้งในด้านความสำเร็จและความล้มเหลว จุดมุ่งหมายก็เพื่อพัฒนาจุดดีให้นำไปสู่ความดีหรือความสำเร็จยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็พยายามแก้ไขจุดด้อยซึ่งเป็นข้อเสีย เพื่อขจัดความล้มเหลวที่อาจเกิดขึ้นได้อีก จากการที่มีการประเมินตนเองอยู่เสมอจึงทำให้รู้จักและเข้าใจตนเองเป็นอย่างดี รู้ถึงจุดเด่นและศักยภาพสูงสุดที่ตนจะไปถึงได้ ตลอดจนข้อจำกัดที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคของตนเองอย่างชัดเจน บุคคลดังกล่าวจึงไม่อายที่จะเปิดเผยตนเอง และยอมรับความจริงเมื่อมีผู้กล่าวถึงข้อดีข้อเสียของตน ผู้มีลักษณะเช่นนี้ย่อมจะประจักษ์ถึงความเป็นจริงหรือ “สัจการแห่งตน” (Self Actualization) ดังนั้น นักวิชาการบางท่านจึงอธิบายความต้องการในขั้นที่ ๕ นี้ว่าเป็นความต้องการที่จะเข้าถึงตนเองอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า แนวคิดของมาสโลว์ บุคคลที่จะนับได้ว่า เป็นคนที่สมบูรณ์ที่สุดหรือมีคุณภาพชีวิตสูงสุด ก็คือ คนที่มีความต้องการจนถึงขั้นที่ ๕ และสามารถสนองความต้องการของตนได้สำเร็จอย่างดีในทุกๆ ขั้น ถ้าพิจารณาถึงจำนวนคนที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนจากขั้นต่ำสุดถึงขั้นสูงสุดตามแผนภาพนี้ ปรากฏว่า จะมีจำนวนน้อยลงไปตามลำดับจากต่ำไปหาสูง จนถึงระดับที่ ๕ ก็จะมีอยู่น้อยที่สุด ดังนั้น มาสโลว์ จึงได้เขียนแผนภาพที่แสดงระดับความต้องการทั้ง ๕ ขั้น ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในลักษณะของรูปพีระมิด ซึ่งจะมีฐานกว้างและค่อย ๆ แคบเรียวเล็กลงจนถึงปลายยอด แสดงว่าคนส่วนใหญ่ยังคงวนเวียนอยู่กับการสนองความต้องการของตนเพียงระดับที่ ๑, ๒ และ ๓ เท่านั้น ส่วน ๒ ขั้นสุดท้าย คือ ขั้นที่ ๔ และ ๕ นั้นมีอยู่น้อยมาก

การที่มนุษย์ได้รับสิ่งที่ตอบสนองความต้องการด้านร่างกาย และจิตใจอย่างเพียงพอ จะทำให้มนุษย์มีสุขภาพกาย และสุขภาพจิตดี นำความสุขความพอใจสู่มนุษย์ นั่นคือ การได้รับสิ่งที่ต้องการจะนำความสุขความพอใจมาสู่มนุษย์ การสรุปได้ดังกล่าวนี้อาจสอดคล้องกับสิ่งที่ทำการศึกษาแผนภาพที่ ๒.๔

ระดับสูง (Maximal Level)

ความปรารถนาส่วนบุคคล (Personal Aspiration)	ระดับความพึงพอใจ (Satisfaction Level)	ความรู้สึก (Felt Needs)	คุณภาพชีวิต (Quality of Life)
ความต้องการระดับชุมชนและสังคม (Psycho-social Need)	ระดับต่ำ (Minimal Level)	ความต้องการ ขั้นพื้นฐาน	
ความต้องการทางชีวภาพ (Bio-physical Needs)		(Basic Needs)	

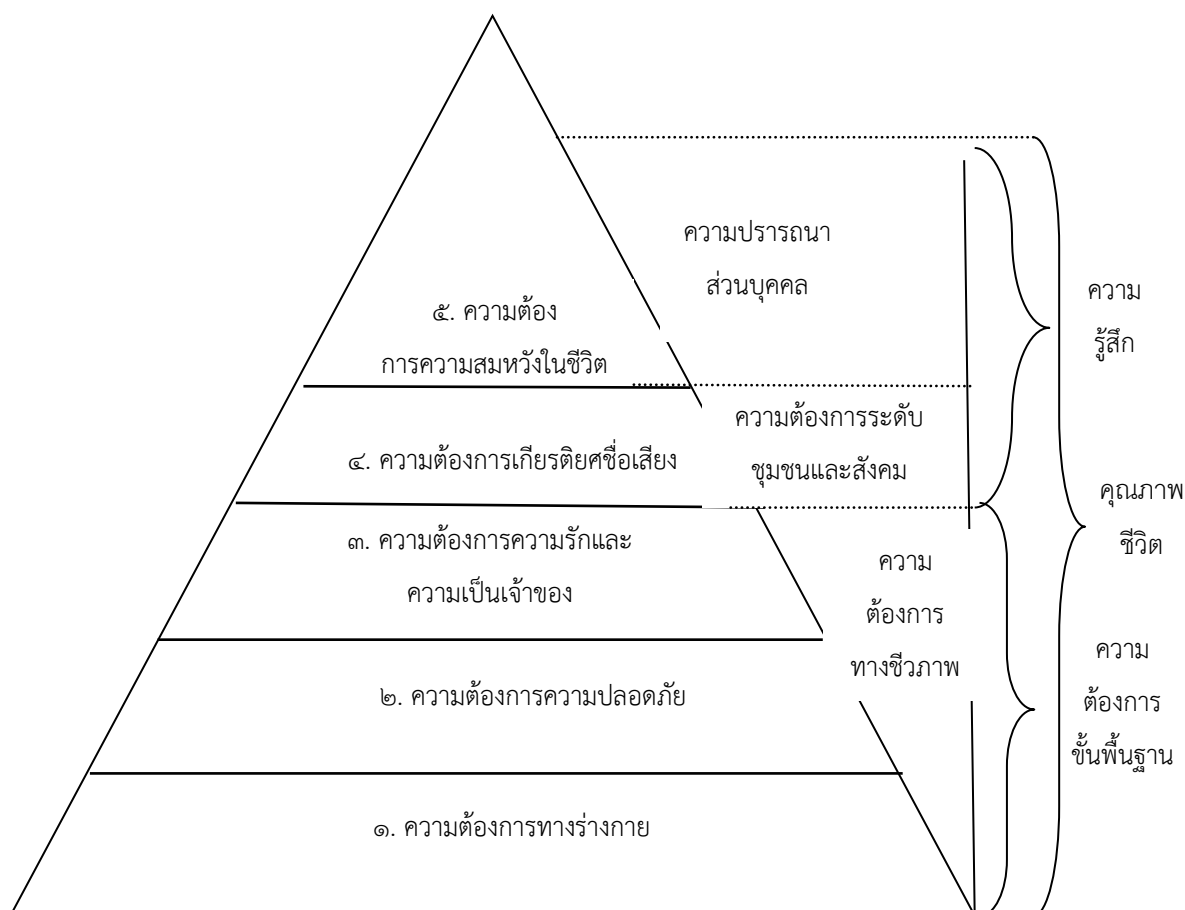
แผนภาพที่ ๒.๔ ลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์กับระดับคุณภาพชีวิต

ที่มา: R.C. Sharma, **Population Trends Resources and Environment**

Handbook on Population Education, (New Delhi: Tata McGraw-Hill, 1975), p. 109.

จากแผนภาพที่ ๒.๔ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการของมนุษย์กับระดับคุณภาพชีวิตตามแนวคิดของ Sharma โดย Bio-physical Needs เป็นความต้องการทางชีวภาพที่จำเป็นที่สุดในระดับพื้นฐานของการดำรงชีวิต ปัจจัยที่ต้องการ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค อากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด การได้รับปัจจัยเหล่านี้จะทำให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตระดับต่ำสุด Psychosocial Needs เป็นความต้องการระดับชุมชนและสังคม ได้แก่ การศึกษา การคมนาคม การขนส่ง ความมั่นคงปลอดภัย นันทนาการ และบริการสังคมอื่นๆ เมื่อมนุษย์ได้รับร่วมกับ Bio-physical Needs จะเกิดคุณภาพชีวิตระดับที่พึงพอใจ (Satisfaction Level) ความต้องการระดับสูงสุด และเป็นความทะเยอทะยานเฉพาะบุคคล เช่น ความต้องการชื่อเสียงเกียรติยศ ความมั่นคง การเป็นที่ยอมรับในความสามารถของตน บุคคลที่บรรลุความต้องการระดับนี้จะมีคุณภาพชีวิตระดับสูง (Maximal Level) แต่สภาพชีวิตในระดับนี้มักจะทำให้มนุษย์ต้องการสิ่งอุปโภคอย่างฟุ่มเฟือย มีความเป็นอยู่ที่ต้องโดดเด่น ทำให้เกิดปัญหาในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นผลกระทบต่ระดับคุณภาพชีวิตที่จะค่อยลดลงมาจนอยู่ในระดับที่พึงพอใจเนื่องจากลดระดับความต้องการลง

แนวคิดของ Sharma สามารถนำมาหาความสัมพันธ์ร่วมกับการต้องการตามแนวคิดของ Maslow ได้ ทั้งนี้ เพื่อกำหนดองค์ประกอบที่จำเป็นต่อคุณภาพชีวิตได้ละเอียดขึ้น ตามแผนภาพที่ ๒.๕

แผนภาพที่ ๒.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างลำดับขั้นความต้องการตามแนวคิดของ Maslow กับระดับคุณภาพชีวิต จำแนกตามความต้องการตามแนวคิดของ Sharm

ที่มา: จรียา พุ่มวิเศษ, สภาวะแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ กับคุณภาพชีวิตของอาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒.

จากภาพที่ ๒.๕ แสดงแบบจำลองความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต จำแนกตามความต้องการตามแนวคิดของ Maslow กับระดับคุณภาพชีวิตตามแนวคิดของ Sharma กล่าวคือ ถ้ามนุษย์ได้รับการตอบสนองต่อสิ่งที่ต้องการทางร่างกายและมีความรู้สึกปลอดภัยมั่นคงในชีวิต มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตในระดับต่ำสุด ถ้ามนุษย์ได้รับการตอบสนองความต้องการทางร่างกาย ความรู้สึกปลอดภัยมั่นคงในชีวิต การมีสิ่งที่รักและเป็นเจ้าของ และการยอมรับนับถือจากตนเองและบุคคลอื่น มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตระดับที่เป็นสุขและพึงพอใจ และถ้ามนุษย์ได้รับการตอบสนองต่อ

สิ่งที่ต้องการทางร่างกายและจิตใจครบทั้ง ๔ ระดับแล้ว มนุษย์ยังมีโอกาสได้แสดงศักยภาพของตนให้ประจักษ์ต่อไป คุณภาพชีวิตของมนุษย์จะอยู่ในระดับสูงสุด คือ มีคุณภาพชีวิตมากที่สุด แต่คุณภาพชีวิตในระดับสูงนี้จะยากแก่การดำรงไว้ เนื่องจากองค์ประกอบในส่วนนี้เป็นความทะเยอทะยานส่วนบุคคล ซึ่งเมื่อบุคคลบรรลุถึงระดับนี้แล้ว หากไม่มีแนวทางการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ชีวิตมักจะห่างไกลจากความสุขที่แท้จริง เนื่องจากรูปแบบการดำเนินชีวิตของบุคคลในระดับนี้จะกลับกลายเป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยความต้องการสิ่งที่เป็นวัตถุเพื่อประกอบความเด่น หากไม่สามารถหาได้อย่างเพียงพอ ความมีคุณภาพชีวิตจะตกลงมาที่ระดับที่เป็นสุขและพึงพอใจ ที่มีความต้องการองค์ประกอบคุณภาพชีวิตด้านวัตถุน้อยลง และมีองค์ประกอบด้านจิตใจเพิ่มมากขึ้น

๒.๒.๔ ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต

ประชากรทุกคน ย่อมมีความต้องการคุณภาพชีวิตระดับหนึ่ง ที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การมีเกณฑ์สำหรับประเมินคุณภาพชีวิต จะช่วยให้บุคคลเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของตนเองกับเกณฑ์ต่างๆ เพื่อจะได้ทราบว่า ตนเองมีคุณภาพชีวิตหรือไม่ หรือมีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับใด แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต (Quality of Life Indicators) ได้มีนักวิชาการนักคิดนักวิจัยและหน่วยงานได้ทำการศึกษาเรื่องนี้ไว้หลากหลาย ทั้งในระดับมหภาค และจุลภาค หรือในระดับประเทศ และในระดับครอบครัว ดังต่อไปนี้

องค์การความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Cooperation and Development: OECD) ได้วัดความเป็นอยู่ที่ดีของประเทศต่างๆ โดยใช้ดัชนีชี้วัด ๘ ด้าน คือ^{๙๑}

๑. สุขภาพ
๒. การพัฒนาของปัจเจกบุคคลโดยการเรียนรู้
๓. การจ้างงานและคุณภาพชีวิตในการทำงาน
๔. เวลา และการใช้เวลาว่าง
๕. ความต้องการในเรื่องสินค้าและบริการ
๖. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (ประโยชน์ที่ประชากรได้รับจากการจัดการสิ่งแวดล้อม)
๗. ความปลอดภัยของบุคคลและการบริการกระบวนการยุติธรรม (Administration Justice)
๘. โอกาสทางสังคม และความไม่เสมอภาค

^{๙๑} องค์การความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) อ้างใน ธารพงษ์ มะละคำ, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของนายทหารชั้นประทวน กรณีศึกษานายทหารชั้นประทวนในกองพันทหารราบที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑๒ รักษาพระองค์”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครงการ ได้กล่าวถึงตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของคนไทยใน ๑๓ ด้าน คือ^{๙๒}

๑. ครอบครัว ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว สิ่งแวดล้อมภายใน และภายนอกครอบครัว รวมถึงความสะดวกในการเดินทางไปมาที่อื่น

๒. สังคม ประกอบด้วย ความสัมพันธ์กับเพื่อน เพื่อนบ้าน ผู้คุ้นเคย การมีส่วนร่วมในสโมสรองค์กร สังคม ความสะดวกสบายในการพบปะสังสรรค์

๓. การงาน ประกอบด้วย ความมั่นคง ความอิสระ โอกาสในการแสดงความสามารถ โอกาสที่จะก้าวหน้าในหน้าที่การทำงาน รวมทั้งค่าตอบแทนนอกจากนี้ยังรวมถึงความสัมพันธ์ของเพื่อนร่วมงานและสภาพของการทำงาน

๔. สุขภาพอนามัย ประกอบด้วย ความแข็งแรงของสุขภาพร่างกาย การออกกำลังกาย

๕. เวลาว่าง และพักผ่อนหย่อนใจ ประกอบด้วย การใช้เวลาว่างในการเล่นกีฬา ทำงานอดิเรก ชมรายการบันเทิงต่างๆ และความสะดวกในการเดินทางไปพักผ่อนหย่อนใจ

๖. ความเชื่อศาสนา ประกอบด้วย เสรีภาพในการนับถือ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ความศรัทธาต่อหลักธรรมทางศาสนา และการปฏิบัติธรรมของสงฆ์

๗. ตนเอง ประกอบด้วย ความภาคภูมิใจในตัวเอง เกี่ยวกับความสำเร็จในชีวิตทางด้านการงาน การศึกษา และความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น รวมทั้งความเชื่อมั่นในตนเอง

๘. สาธารณสุข ประกอบด้วย การให้บริการสถานพยาบาล แพทย์ และพยาบาล

๙. การบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ ประกอบด้วย ความหลากหลายของสินค้า คุณภาพสินค้า ราคาสินค้า และการให้บริการร้านค้า

๑๐. ทรัพย์สิน ประกอบด้วย บ้าน เฟอร์นิเจอร์ สิ่งอำนวยความสะดวกในบ้าน ยานพาหนะ เครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับต่างๆ

๑๑. ท้องถิ่น ประกอบด้วย การให้บริการของชุมชนทางด้านสาธารณสุข สาธารณภัย สาธารณูปโภค การศึกษา การขนส่ง และสวัสดิการอื่นๆ

๑๒. รัฐบาลไทย ประกอบด้วย นโยบายและการบริหารงานด้านเศรษฐกิจ สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

๑๓. ชีวิตในเมืองไทย ประกอบด้วย สิทธิพื้นฐานในการได้รับข่าวสารความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรม คุณภาพการศึกษา การเลือกสถานะในสังคม การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติ

^{๙๒} สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครงการ, การวิจัยคุณภาพชีวิตของคนไทยระหว่างชาวเมืองและชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๘ – ๑๕๘.

เอสแคป (Escape) ได้กล่าวถึงแนวความคิดการวัดคุณภาพชีวิตขององค์การ เอสแคป ได้มีการปรับปรุงตลอดมา ล่าสุดได้มีการกำหนดตัวแปรหลัก ๗ ตัว แยกเป็นตัวชี้วัดรวม ๒๘ ตัว ได้แก่^{๙๓}

๑. ความมั่นคงปลอดภัยทางเศรษฐกิจ

- รายได้การใช้จ่าย
- การออม
- ความยากจน

๒. สุขภาพ

- อายุขัยเฉลี่ย
- การเป็นโรค
- การตาย
- โภชนาการ
- ภัยพิบัติ

๓. ชีวิตด้านการใช้สติปัญญา

- การอ่านออกเขียนได้
- การศึกษานอกโรงเรียน
- การเรียนรู้ตลอดชีวิต
- ชีวิตด้านการใช้หลักเหตุผล
- ชีวิตเชิงวัฒนธรรม

๔. ชีวิตการทำงาน

- การว่างงาน
- อุบัติเหตุจากการทำงาน
- ความขัดแย้งทางอุตสาหกรรม
- สภาพการทำงาน

๕. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

- ที่อยู่อาศัย
- โครงสร้างพื้นฐานในการคมนาคม
- การติดต่อสื่อสารสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

^{๙๓} Escape อังใน ธราพงษ์ มะละคำ, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของนายทหารชั้นประทวน กรณีศึกษา นายทหารชั้นประทวนในกองพันทหารราบที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑๒ รักษาพระองค์”, วิทยานิพนธ์ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙.

๖. ชีวิตครอบครัว

- เด็ก
- วัยรุ่น
- ผู้ใหญ่
- ความแตกแยกในครอบครัว

๗. ชีวิตในชุมชน

- การมีส่วนร่วมในสังคม
- การมีส่วนร่วมทางการเมืองความวุ่นวายในชุมชน
- อัตราการเกิดอาชญากรรม

ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) เป็นข้อมูลกลางของประเทศที่ใช้วัดคุณภาพชีวิตของคนไทยทุกครัวเรือน เป็นข้อมูลที่ทำให้รู้เป้าหมายของครัวเรือนยากจนที่นำไปสู่การจัดทำแผนชุมชนและแผนพัฒนาท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนตามนโยบายของรัฐบาล และกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเครื่องชี้วัดข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานที่ใช้ในการจัดเก็บข้อมูลช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) มี ๕ หมวด ๓๐ ตัวชี้วัด ดังนี้

หมวดที่ ๑ สุขภาพดี	มี ๗ ตัวชี้วัด
หมวดที่ ๒ มีบ้านอาศัย	มี ๘ ตัวชี้วัด
หมวดที่ ๓ ฝึกฝนการศึกษา	มี ๕ ตัวชี้วัด
หมวดที่ ๔ รายได้ก้าวหน้า	มี ๔ ตัวชี้วัด
หมวดที่ ๕ plugged ค่านิยมไทย	มี ๖ ตัวชี้วัด ^{๙๔}

หมวดที่ ๑ : สุขภาพดี (คนไทยมีสุขภาพและอนามัยดี) มี ๗ ตัวชี้วัด

๑. เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่น้อยกว่า ๒,๕๐๐ กรัม
๒. เด็กแรกเกิดถึง ๑๒ ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบตามตารางส่งเสริม
๓. เด็กแรกเกิดได้กินนมแม่อย่างเดียวน้อยกว่า ๖ เดือนแรกติดต่อกัน
๔. ทุกคนในครัวเรือนกินอาหารถูกสุขลักษณะ ปลอดภัย และได้มาตรฐานครัวเรือน
๕. คนในครัวเรือนมีการใช้ยาเพื่อบำบัด บรรเทาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้นอย่างเหมาะสม
๖. คนอายุ ๓๕ ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี เพื่อคัดกรองความเสี่ยงต่อโรคเบาหวาน และความดันโลหิตสูง
๗. คนอายุ ๖ ปีขึ้นไป ออกกำลังกายอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๓ วันๆ ละ ๓๐ นาที

^{๙๔} สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสระบุรี, ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.), [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://saraburi.cdd.go.th/sites/index.php/data/2012-05-16-21-53-19> [๑๒ เมษายน ๒๕๕๘].

หมวดที่ ๒ : มีบ้านอาศัย (คนไทยมีบ้านอาศัยและสภาพแวดล้อมเหมาะสม) มี ๘ ตัวชี้วัด

๘. ครั้วเรือนมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และบ้านมีสภาพคงทนถาวร
๙. ครั้วเรือนมีน้ำสะอาดสำหรับดื่มและบริโภคเพียงพอตลอดปี
๑๐. ครั้วเรือนมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี
๑๑. ครั้วเรือนมีการจัดบ้านเรือนเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และถูกสุขลักษณะ
๑๒. ครั้วเรือนไม่ถูกรบกวนจากมลพิษ
๑๓. ครั้วเรือนมีการป้องกันอุบัติเหตุอย่างถูกวิธี
๑๔. ครั้วเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
๑๕. ครอบครัวมีความอบอุ่น

หมวดที่ ๓ : ฝึกฝนการศึกษา (คนไทยมีการศึกษาที่เหมาะสม) มี ๕ ตัวชี้วัด

๑๖. เด็กอายุ ๓ – ๕ ปีเต็ม ได้รับการเลี้ยงดูเตรียมความพร้อมก่อนวัยเรียน
๑๗. เด็กอายุ ๖ – ๑๔ ปี ได้รับการศึกษาภาคบังคับ ๙ ปี
๑๘. เด็กจบชั้น ม.๓ ได้เรียนต่อชั้น ม.๔ หรือเทียบเท่า
๑๙. เด็กจบการศึกษาบังคับ ๙ ปี ที่ไม่ได้เรียนต่อและยังไม่มียานทำให้ได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพ

๒๐. อายุ ๑๕ – ๖๐ ปีเต็ม อ่าน เขียนภาษาไทย และคิดเลขอย่างง่ายได้

หมวดที่ ๔ : รายได้ก้าวหน้า (คนไทยมีงานทำและมีรายได้) มี ๔ ตัวชี้วัด

๒๑. คนอายุ ๑๕ – ๖๐ ปีเต็ม มีอาชีพและมีรายได้
๒๒. คนอายุมากกว่า ๖๐ ปีเต็มขึ้นไป มีอาชีพและมีรายได้
๒๓. คนในครั้วเรือนมีรายได้เฉลี่ยไม่น้อยกว่าคนละ ๓๐,๐๐๐ บาทต่อปี
๒๔. ครั้วเรือนมีการเก็บออมเงิน

หมวดที่ ๕ : ปลูกฝังค่านิยมไทย (คนไทยประพฤติดีและมีคุณธรรม) มี ๖ ตัวชี้วัด

๒๕. คนในครั้วเรือนไม่ดื่มสุรา (ยกเว้นการดื่มเป็นครั้งคราว เฉลี่ยไม่เกินเดือนละ ๑ ครั้ง)
๒๖. คนในครั้วเรือนไม่สูบบุหรี่
๒๗. คนอายุ ๖ ปีขึ้นไป ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง
๒๘. คนสูงอายุ ได้รับการดูแลจากคนในครั้วเรือน หมู่บ้าน/ชุมชน หรือภาครัฐ
๒๙. คนพิการ ได้รับการดูแลจากคนในครั้วเรือน หมู่บ้าน/ชุมชน หรือภาครัฐ
๓๐. คนในครั้วเรือนมีส่วนร่วมทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้าน/ชุมชน หรือท้องถิ่น^{๔๕}

ท้องถิ่น^{๔๕}

^{๔๕} กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, คู่มือการจัดเก็บข้อมูลพื้นฐาน ป ๒๕๕๗ – ๒๕๕๘, [ออนไลน์]., แหล่งที่มา : http://www.rdic.cdd.go.th/E-book/book_city.pdf [๑๒ กันยายน ๒๕๕๘].

EACAP กำหนดเกณฑ์การวัดคุณภาพชีวิตโดยกำหนดตัวแปรหลัก ๗ ตัว แยกเป็นตัวชี้วัด ๒๘ ตัว ดังนี้

๑. ความมั่นคงปลอดภัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ การใช้จ่ายและการออม ความยากจน
๒. สุขภาพ ได้แก่ อายุขัยเฉลี่ย การเป็นโรค การตาย โภชนาการ ภัยพิบัติหรือความหายนะ
๓. ชีวิตด้านการใช้สติปัญญา ได้แก่ การอ่านออกเขียนได้ การศึกษานอกโรงเรียน การเรียนรู้ตลอดชีวิต ชีวิตเชิงวัฒนธรรมและการใช้หลักเหตุผล
๔. ชีวิตการทำงาน ได้แก่ การทำงาน อุบัติเหตุจากการทำงาน ความขัดแย้งทางอุตสาหกรรม สภาพการทำงาน
๕. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย โครงสร้างพื้นฐานในการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
๖. ชีวิตครอบครัว ได้แก่ เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ ความแตกแยกในครอบครัว
๗. ชีวิตในชุมชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในสังคมการเมือง และอัตราอาชญากรรม^{๙๖}

สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง “การมีชีวิตที่พัฒนาไปเป็นผู้ใหญ่ที่พึ่งตนเองได้อย่างมีทิศทางสามารถปรับตัวอยู่ในสังคมสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุขและทำให้ผู้อื่นเป็นสุขด้วย” โดยสรุปแล้ว “คุณภาพชีวิต” หมายถึง “การที่บุคคลสามารถดำรงชีวิตและดำเนินกิจกรรมทั้งหลายของชีวิตด้วย พละกำลัง ความรู้ และความสามารถทั้งปวงที่ตนมีอยู่ด้วยความราบรื่น ทั้งทางร่างกายและจิตใจ รวมไปถึงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยได้รับการยอมรับนับถือจากสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ตามสมควร” และสมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิต

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

หลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มีแนวปฏิบัติในการพัฒนาฝึกฝนและพัฒนาตน โดยมีความมุ่งหมายให้ผู้ฝึกฝนพัฒนานั้น ได้รับประโยชน์สุขตั้งแต่ขั้นต้นในการลงมือปฏิบัติ กล่าวคือ เริ่มแต่การรู้จักปฏิบัติตนที่ดีต่อสภาพสิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งเรียกว่า ความสำรวมอินทรีย์^{๙๗}ทั้งหลาย มีสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย และสำรวมใจ เพื่อจะได้ใช้เป็นพื้นฐานของศีล คือ เจตนางดเว้นจากความชั่วทางกาย และเจตนางดเว้นจากความชั่วทางวาจา เรียกว่า พัฒนาด้านความประพฤติ หรือพัฒนาด้านพฤติกรรมที่ดี อันเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนา และช่วยให้ปัญญาออกงาม

^{๙๖} ESCAP, Guidelines on Methodological Approaches to the Conduct of A Regional Surveyor the Quality of Life as on Aspect of Human Resources Development, (New York: 1990), p. 9.

^{๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๒๑.

อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์^{๙๘} ดังนั้น การที่จะพัฒนากาย วาจา และจิตใจ ได้อย่างถูกต้อง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงต้องอาศัยแนวคิดตามหลักความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังที่จะนำเสนอต่อไปนี้

๒.๓.๑. ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทางกายภาพ

ความต้องการทางกาย และจิตใจ เป็นเหตุปัจจัย ให้มีการพัฒนามนุษย์ให้ดีขึ้นหรือเลวลงได้ เนื่องจากความต้องการนั้น เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอก มีดังต่อไปนี้

๒.๓.๑.๑ ความต้องการทางร่างกาย หมายถึง ความต้องการปัจจัย ๔ คือ ความต้องการทางเศรษฐกิจ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๒.๓.๑.๒ ความต้องการทางสังคม หมายถึง ความปรารถนาสร้างหลักฐานทางครอบครัว หลักฐานในหมู่คณะ ในชาติ และกว้างออกไปถึงความต้องการผูกพันระหว่างชาติ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันชาติ เป็นต้น

๒.๓.๑.๓ ความต้องการทางจิตใจ หรือทางศาสนา หมายถึง ความจำเป็นต้องมีศีล คือ การละเว้นจากความชั่ว และมีธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม อันเป็นรากฐานของกิจการ และต้องการให้หลักธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือพัฒนาคน เพื่อควบคุมคนให้มีความประพฤติที่ดีงามแก่สังคมของตน ความกลัวเป็นพื้นฐาน เช่น ปราภฏการณธรรมชาติบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ ก็ให้ความสำคัญ เคารพนับถือ บูชา เช่น บูชาต้นไม้ ภูเขา เทพเจ้าต่างๆ เป็นต้น ความต้องการรู้แจ้งเห็นจริง หมายถึง การใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจชีวิต ความต้องการรักษามลประโยชน์ของหมู่คณะสังคมให้ปลอดภัย ความต้องการเสรีภาพในการดำเนินชีวิต ไม่ตกเป็นเหยื่อของสิ่งใด และความต้องการให้ผู้มีความสามารถ ทำคุณประโยชน์แก่สังคม^{๙๙}

๒.๓.๒ ความหมายและความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั้น “เพื่อจะได้พัฒนานตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข และยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้อยู่ใต้อภิบาลยิ่งขึ้นอีกด้วยนับเป็นการปฏิบัติที่ไม่เสื่อมถอย ทำตนให้ตั้งอยู่ในศีลเป็นเบื้องต้นก่อน”^{๑๐๐} รู้จักวิริยคุณครอง

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๘.

^{๙๙} พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษาเปรียบเทียบการดักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานพนธ์ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗).

^{๑๐๐} พระพิพิธธรรมสุนทร (ชัยวัฒน์ ธมมวฑฒโน), *เทศนาวาไรตี้*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

รักษาอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค และรู้จักเพิ่มพูนสิ่งสมบ่าเพญความเพียร^{๑๐๑} เป็นต้น เพื่อทำตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะถ้ายังไม่สิ้นกิเลสอาสวะ มนุษย์ก็จำเป็นต้องพัฒนาตน จนกระทั่งบรรลุถึงปรมาตมประโยชน์^{๑๐๒} สูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง จากความเป็นปุถุชนสู่อริยชน ซึ่งสามารถสละโลกียวิสัยเสียได้แล้ว ย่อมไม่มาเกิดสู่ภพใดๆ อีกต่อไป เป็นผู้พัฒนาตนดีแล้ว และเป็นแสงสว่างของตน คือ สร้างที่พึ่งถาวรอย่างใดใครๆ ก็ที่พึ่งอันหาได้ยากนี้ทำให้ไม่ได้เลย^{๑๐๓}

๒.๓.๓ วัตถุประสงค์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

วัตถุประสงค์หลักการพัฒนาคุณภาพชีวิต ก็เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ จากความอยู่รอดด้วยกิเลสมาสู่ความเป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๑๐๔} นอกจากเป็นหลักและเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองแล้ว และยังทำให้เกิดความกรุณาต่อผู้อื่นด้วย คือ ทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ คิดจะช่วยเหลือตลอดจนช่วยให้สามารถวางตนเป็นกัลยาณมิตร จึงสามารถคิดหาวิธีช่วยแก้ไขปัญหา วัตถุประสงค์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี คือ เพื่อฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักปฏิบัติต่อชีวิต หรือดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง มีความสุข โดยให้รู้จักในการแก้ปัญหาชีวิต และหาทางออกจากความทุกข์ได้ด้วยดี โดยไม่ก่อให้เกิดโทษพิชภัยแก่ผู้อื่นและแก่สังคม เพื่อให้รู้จักแสวงหาและเสพความสุขทางวัตถุอย่างถูกต้อง ปราศจากโทษพิชภัย ไร้การเบียดเบียน และพร้อมที่จะใช้สิ่งอำนวยความสะดวกนั้นๆ ในทางที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและสังคม ให้พร้อมทั้งความสามารถบางอย่าง ในการที่จะเอื้ออำนวยความสุขแก่ผู้อื่น และแผ่ขยายความสุขออกไปในสังคม^{๑๐๕} ทั้งนี้ วัตถุประสงค์แท้จริง ก็คือ เพื่อให้พึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุภายนอกทุกอย่างไป จะพึ่งวัตถุภายนอก ในกรณีที่เป็นต่อสุขภาพอนามัย ความจำเป็นด้านปัจจัย ๔ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แต่ไม่ใช่แสวงหาเพื่อมอมเมาจิตใจให้เกิดการสะสมจนไม่รู้จักเพียงพอ ฉะนั้น จุดมุ่งหมายเพื่อให้รู้ความสำคัญในการพัฒนาชีวิต จะได้แก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์ ไม่ประมาทในการทำกิจการ โดยผ่านกระบวนการฝึกฝนอย่างเป็นระบบ เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ผลดี

^{๑๐๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๖๐.

^{๑๐๒} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

^{๑๐๓} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง, พุทธศาสนาสุภาษิต เล่ม ๑ ฉบับมาตรฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^{๑๐๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๑.

๒.๓.๔ หลักธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องฝึกฝนตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้การดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่เมาในชีวิต เมาในความมั่งมี เมาในสิ่งนั้นในสิ่งนี้ ถ้ารู้จักพัฒนาตนให้ปฏิบัติต่อการดำเนินชีวิตที่ดีแล้ว ย่อมดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพไปในตัวเอง

“พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงฉลาดในพุทธธรรม

ไม่มีใครอื่นข่มได้ดุจพญาช้างเชือกประเสริฐ

ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก

ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว”^{๑๐๕}

ซึ่งจำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตประจำวัน คือ เบญจศีล ได้แก่

เบญจศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การหาเลี้ยงชีพที่ปราศจากการเบียดเบียนทั้งตนเองและบุคคลอื่น โดยมีศีล ๕ ข้อเป็นพื้นฐาน^{๑๐๖} คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ คือ ไม่ทำลายชีวิต ได้แก่ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย

๒. เว้นจากการลักทรัพย์ คือ การไม่ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ การไม่ลักขโมย และความไม่ประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สิน และกรรมสิทธิ์

๓. เว้นจากการประพฤติดินในกาม การไม่ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ได้แก่ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจในคู่ครองของตนเอง

๔. เว้นจากการพูดเท็จ คือ การไม่พูดเท็จ ได้แก่ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหกหลอกลวง ตัดรอนประโยชน์ หรือแกล้งทำลาย

๕. เว้นจากของเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือ ไม่เสพของมีนเมา ได้แก่ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาท พลังพลาด มัวเมา เนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะ

สรุปได้ว่า ในหลักธรรมเบญจศีลทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นหลักประกันในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพื่อให้เกิดความเคารพในสิทธิของผู้อื่น และเพื่อเป็นการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของกันและกันให้เป็นไปโดยชอบธรรม สมัยใดที่มนุษย์เรายังคงรักษาและปฏิบัติในศีล ๕ ข้อนี้ โลกก็อยู่โดย

^{๑๐๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๒/๖๑๓/๒๔๓.

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑๔/๒๔๓.

ปราศจากการเบียดเบียนทำร้ายกัน แต่ถ้ามุขยี่ขาดศีล ๕ แล้วสังคมส่วนใหญ่ย่อมหาความสงบร่มเย็นได้ยาก ตรงข้ามคนในสังคมจะแข่งขันในทางที่ประทุษร้ายต่อกันมากยิ่งขึ้น

๒.๔ แนวคิดเรื่องศีล ๕

ศีล เป็นนัยหนึ่งของศีลสิกขา ในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นวิธีการฝึกฝนอบรมตามหลักพระพุทธศาสนา ของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นก้าวแรกของการเรียนรู้เพื่อการควบคุมความประพฤติของมนุษย์ให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนกัน และในอีกด้านหนึ่ง ศีลยังเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจตนหาในใจมนุษย์ ศีลจึงเป็นทั้งสิ่งที่ควบคุมความประพฤติและการขัดเกลาจิตใจตนเองของมนุษย์ไปพร้อมๆ กัน สำหรับสาวกผู้ยังครองเรือนมีวิถีฆราวาส พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สาวกนำศีล ๕ มาปฏิบัติ เพื่อการดำเนินชีวิตในทางที่ดีงาม เกื้อกูลการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และช่วยพัฒนาให้ก้าวสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดเรื่องศีล ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ความหมาย และความสำคัญ ดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของศีล

ในพระสุตตันตปิฎก “ปฏิสัมภิทามรรค” ได้ให้ความหมายอันว่า ศีล คือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็นศีล ความไม่ล่วงละเมิดเป็นศีล^{๑๐๗} ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระอรรถกถาจารย์ ได้ให้ความหมายของศีล คือ ธรรมทั้งหลายมีเจตนา เป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ก็ดี^{๑๐๘} ศีล ยังหมายถึง ความปกติ คือ ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนกัน และอันว่า ศีล คือ ความรองรับภาวะ หมายถึง สามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ให้ความหมายของ ศีล คือ ความประพฤติทางกาย และวาจา การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาตามปกติตามวินัย, ปกติ, มารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการละเว้นความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกาย วาจา อาชีวะ”^{๑๐๙}

^{๑๐๗} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๑๐๘} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหารเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙.

^{๑๐๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙๑.

จะเห็นได้ว่า ศิล ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมายที่กินความกว้าง ครอบคลุมทั้งเรื่องของเหตุ คือ ทางใจ หรือเจตนา ที่จะไม่ทำความชั่ว หรือทำจิตให้เป็นอกุศล อันนำไปสู่ความตั้งใจ ความละอายใจ และการรู้จักที่จะควบคุมใจ ที่จะละเว้นการกระทำชั่ว ทั้งทางกายและวาจา

ลักษณะสำคัญของศีล^{๑๑๐}

๑. ทำให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องแก่การปฏิบัติกิจต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ตั้งามโดยลำดับ จนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต

๒. ทำให้สมาชิกของสังคมหรือชุมชนนั้นอยู่ร่วมกันด้วยดี สังคมสงบเรียบร้อย สมาชิกต่างดำรงอยู่ด้วยดี และมุ่งหน้าปฏิบัติกิจของตน โดยสะดวก

๓. ฝึกหัดขัดเกลาตนเอง ทำให้กิเลสเบาบางลง ด้วยการควบคุมยับยั้งสังวร ปรับการแสดงออกทางกาย ทางวาจาให้เอื้อแก่สภาพความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้อง และการอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้น อันเป็นขั้นต้นของการพัฒนาชีวิตของตนให้พร้อมที่จะเป็นที่ยอมรับของกุศลธรรมทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่งคือ ศิลเป็นพื้นฐานของสมาธิ หรือการฝึกปรือคุณธรรมทางจิตใจที่สูงขึ้นไป

ดังนั้น ศิล จึงหมายถึง ความประพฤติดีที่ดีงาม สะอาดทั้งกายและวาจา อันมาจากใจที่สะอาดเป็นกุศล เป็นวินัยหรือเครื่องมือในการควบคุมสังคมให้มีความสงบสุขเรียบร้อย ทำให้รู้จักยับยั้งชั่งใจในการที่จะควบคุมตนทั้งกาย วาจา ใจ ไม่ให้เบียดเบียนกัน และรู้จักละอายต่อความชั่ว ที่นำความเดือดร้อนมาให้กับตนเอง และผู้อื่น อันนำไปสู่การทำให้สังคมมีความสันติสุข ศิลยังเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดความเจริญด้วยปัญญา เป็นการพัฒนาตนทั้งด้านกายและใจให้ดียิ่งๆ ขึ้น จนถึงจุดหมายสูงสุดในชีวิต คือ การหลุดพ้น ดังนั้น ศิลจึงมีความสำคัญครอบคลุมหลากหลายประเด็น ผู้วิจัยสรุปความสำคัญของศีลไว้เป็นสังเขป ดังนี้

๒.๔.๒ ความสำคัญของศีล

ศีล ปฏิบัติในการประพฤติดิพรหมจรรย์ ในสังคมอินเดียโบราณนั้น ความเชื่อเรื่องของการประพฤติดิพรหมจรรย์ของลัทธิต่างๆ มี ๒ แนวทางหลักๆ คือ สายที่เคร่งครัดบำเพ็ญตนให้ลำบากเพื่อการบรรลุธรรม (อัสตทกิลมถานุโยค) และอีกสายหนึ่ง คือ การข้องเกี่ยวอยู่ในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) ศีลวัตรที่พราหมณ์ถือปฏิบัติอยู่นั้น ถือว่าเป็นความสุดโต่งทั้งสองด้าน พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิศีล เป็นศีลที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ที่ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ ในขณะที่ปุณฺณคนทั่วไปยกย่องสรรเสริญในศีล หรือวิธีพรหมจรรย์ของพระองค์ แต่พระองค์ทรงเห็นว่าการยกย่องในศีลของพระองค์นั้น เป็นความต่ำต้อยและเป็นเรื่องเล็กน้อยนักเมื่อเทียบกับธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบ^{๑๑๑}

^{๑๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๔๒๐.

^{๑๑๑} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐.

หากจะกล่าวถึงศีลที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญ ได้แก่ อริยศีลชั้น^{๑๑๒} เพราะเป็นการเพียรพยายามประพฤติปฏิบัติศีลที่ประกอบด้วยสมาธิภาวนา เพื่อขัดเกลาตน และสลัดตนออกจากความทุกข์จากอำนาจกิเลส ตัณหา พระพุทธเจ้าส่งเสริมทั้งหมู่สงฆ์สาวก และประชาชนควรสมาทานตั้งอยู่ในศีล คือการประพฤติทางกาย วาจา และการประกอบอาชีพะให้บริสุทธิ์ ให้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้น^{๑๑๓} นอกจากนี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงสิ่งที่ควรฝึกปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปกว่าชั้นอริยศีลชั้น^{๑๑๔} นั่นคือการปฏิบัติในขั้นของอริยสมาธิขั้น^{๑๑๕} และอริยปัญญาขั้น^{๑๑๖} ดังนั้น การสำรวมระวังรักษาไว้ซึ่งศีลเพื่อมุ่งเน้นขัดเกลาจิตใจตน เพื่อเป็นฐานให้เกิดสมาธิที่มั่นคง และมีปัญญาเห็นสัจจะ หรือความจริงในอริยสัจ ๔ ในที่สุด ศีลจึงเป็นปฏิปทาเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งของหมู่สงฆ์สาวก และคฤหัสถ์ ผู้ที่เป็นอุบาสก อุบาสิกา ในพระพุทธศาสนา

ศีล เครื่องมือตรวจสอบตนเองของผู้เป็นอริยะ สำหรับผู้ที่ฝึกฝนปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยเริ่มจากอริยศีลชั้น^{๑๑๗} อริยสมาธิขั้น^{๑๑๘} อริยปัญญาขั้น^{๑๑๙} แต่ก็เป็นการยากในการตรวจสอบการปฏิบัติของตนเอง และยากที่จะรู้ว่าใครเป็นผู้ที่จะสามารถเรียกตนได้ว่าเป็นอริยะ^{๑๒๐} พระพุทธเจ้าจึงได้แสดงหลักธรรมหนึ่งมีชื่อว่า “แวนธรรม” เพื่อให้อริยสาวกได้ตรวจสอบและพยากรณ์ตนเองในการเป็นพระโสดาบัน โดยมีเกณฑ์ตรวจสอบ ๒ หลักใหญ่ คือ เป็นผู้ที่มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย และเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ไม่ถูกตัณหา และทิฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีล เป็นทางให้พ้นจากอบายภูมิ และมีความแน่นอนในอนาคตที่จะสำเร็จสัมโพธิญาณ^{๑๒๑} ผู้วิจัยเห็นว่า หลักธรรมนี้ เมื่อตรัสแก่คฤหัสถ์ น่าจะหมายถึงความถึงศีล ๕ หรือศีลอุโบสถที่คฤหัสถ์พึงปฏิบัติ และเมื่อตรัสแก่หมู่สงฆ์ ก็จะหมายถึง ศีลสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ดังนั้น ศีลสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบตนเองของผู้เป็นอริยะบุคคล ทั้งที่เป็นพฤติกรรมภายนอกที่ไม่ล่วงละเมิด และเจตนาของศีลในใจตนของผู้เป็นอริยะ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการรักษาศีลเป็นไปเพื่อสมาธิภาวนา หรือความเห็นถูก สามารถเห็นได้ว่า ศีลนำพาซึ่งความสุข ความหลุดพ้นจากอำนาจ กิเลส ตัณหา และอุปาทานทั้งปวง

^{๑๑๒} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๕๐-๕๕๓/๑๙๘-๒๐๐.

^{๑๑๓} ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓-๒๑๒/๖๕-๗๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๐-๔๐๑/๑๗๐-๑๗๑.

^{๑๑๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๓-๔๗๒/๒๐๐-๒๐๕.

^{๑๑๕} อริยะ หมายถึง เจริญ ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก คือ กิเลส, บุคคลผู้บรรลุนิพพาน มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๕๑๖-๕๑๗.

^{๑๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘-๑๕๙/๑๐๓-๑๐๔.

ศิลป์ เป็นความประพฤติที่เป็นกุศล เบื้องหลังของการกระทำหรือพฤติกรรมต่างๆ นั้น มีเจตนาหรือใจเป็นตัวสั่งการ ดังนั้น การประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะที่บริสุทธิ์ ได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยจิตที่ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ เป็นพื้นฐาน^{๑๑๗} จึงจะน้อมนำให้เกิดศิลป์ที่บริสุทธิ์ และมีความเห็นตรง (สัมมาทิฐิ) อันเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๑๘} อีกทั้งกุศลในศิลป์เหล่านี้ เป็นไปก็เพื่อการเจริญสติ^{๑๑๙} ศิลป์ที่ปฏิบัติดีแล้วย่อมเกิดกุศลธรรมให้เจริญสติมากยิ่งขึ้น การที่ศิลป์เป็นหลักของการฝึกให้ประพฤติสิ่งที่เป็่ณกุศลนั้น สืบเนื่องจากเมื่อเวลาที่พระภิกษุจะขออนุญาตพระพุทธเจ้าหลีกตัวไปฝึกฝนปฏิบัติด้วยตนเอง มักจะขอให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อ พระองค์จะทรงย้าเรื่องของศิลป์ในแง่ของการสำรวมด้วยสังวรในพระปาฏิโมกข์ ควรหมั่นสมาทาน และรักษาศิลป์ เพื่อเป็นไปในการเจริญสติปัฏฐาน ๔^{๑๒๐} ศิลป์ที่เป็นกุศล คือ การละจากกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต แล้วหันมาเจริญในกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต มุ่งหวังให้เกิดมรรคผล ดังนั้น ศิลป์จึงเป็นการสำรวมระวังในแง่ของการประพฤติที่เป็นกุศล มุ่งขัดเกลาดน และยังเป็นฐานของการเจริญสมาธิเข้าสู่เส้นทางแห่งมรรคา (มรรคมืองค์ ๘)

สรุปได้ว่า ความสำคัญของศิลป์ มิใช่เป็นเพียงหลักในการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจาให้สะอาดบริสุทธิ์ เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อผู้ที่พบเห็น แต่ต้องเป็นศิลป์ที่มาจากเจตนาที่บริสุทธิ์ สามารถมุ่งสร้างประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองและผู้อื่น และที่สำคัญ ศิลป์ต้องเป็นไปเพื่อสร้างเสริมสมาธิให้มั่น นำไปสู่ปลายทาง คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญา สามารถสลัดความเป็นตัวเราของเราออกจากอำนาจของตัณหาที่เคลือบจิตเราอยู่ ศิลป์จึงเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานการศึกษา (อภิสสิกขา) ในการก้าวสู่เส้นทางปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ ดังพุทธดำรัสว่า “ศิลป์เป็นที่พึงเป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล”^{๑๒๑} พระสีลวเถระ ท่านได้ประพันธ์คาถาสรรเสริญศิลป์ ดังนี้ “ศิลป์เป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศิลป์ให้บริสุทธิ์”^{๑๒๒}

^{๑๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖๕/๓๑๒-๓๑๓.

^{๑๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๙/๒๑๒-๒๑๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๑/๒๓๖.

^{๑๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๗/๒๔๕.

^{๑๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๒-๔๑๓/๒๖๙-๒๗๑.

^{๑๒๑} ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๓.

^{๑๒๒} ชุ.เถร. (ไทย) ๓๖/๖๑๒/๔๔๕.

๒.๔.๓ ประเภทของศีลตามนัยต่างๆ

ตามนัยของแนวทางปฏิบัติ มี ๕ ประเภทคือ คือ ๑) การละ ๒) การเว้น ๓) การเจตนาที่เป็นข้าศึกต่อการผิดศีล ๔) ความสำรวม และ ๕) ความไม่ล่วงละเมิด โดยจุดมุ่งหมายของศีลก็เพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ศีลจะบริสุทธิ์ด้วยการสำรวม เรียกอีกอย่างว่า อธิศีล สำหรับผู้ที่กำลังศึกษาอยู่เรียกว่า อธิศีลสิกขา^{๑๒๓} สังเกตได้ว่าการประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลเริ่มจากเจตนาที่จะละ นำไปสู่การตั้งใจที่จะเว้น ตั้งใจมั่นในการที่จะเอาชนะตนไม่ก้าวล่วงศีล ทำให้พึงสำรวมระวังตลอดเวลาในการไม่ล่วงละเมิดเป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ กล่าวคือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็นศีล และความไม่ก้าวล่วงเป็นศีล^{๑๒๔}

ตามนัยของสถานะของบุคคล การกำหนดชั้นของข้อฝึกฝนการประพฤติปฏิบัติในศีลขึ้นอยู่กับสถานะของบุคคล ซึ่งพระพุทธศาสนาแบ่งลักษณะสาวกออกเป็นพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี โดยมีข้อวัตรเพื่อทางแห่งความหลุดพ้นที่เข้มงวดขึ้นตามสถานะของบุคคลนั้น^{๑๒๕} อันได้แก่

๑. ภิกษุศีล เป็นสิกขาบทสำหรับพระภิกษุ มี ๒๒๗ สิกขาบท
๒. ภิกษุณีศีล เป็นสิกขาบทสำหรับพระภิกษุณี มี ๓๑๑ สิกขาบท
๓. อนุปสัมปन्नศีล เป็นสิกขาสำหรับสามเณร และสามเณรี มี ๑๐ สิกขาบท
๔. ศีล ๕ (สิกขาบท ๕) สำหรับคฤหัสถ์พึงปฏิบัติเป็นนิจศีล และหากมีอุตสาหะมากขึ้น พัฒนาเป็นศีล และ ศีล ๑๐ ซึ่งเป็นองค์แห่งอุโบสถสำหรับอุบาสกอุบาสิกา

ตามนัยผลแห่งการกระทำ มี ๒ ระดับ คือ

๑. ระดับธรรม หรือระดับที่ยังข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่แสดง และบัญญัติไปตามกฎธรรมแห่งความดีความชั่ว ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม ผู้ทำดีทำชั่ว ผู้รักษาศีล หรือละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย หรือตามกฎแห่งกรรม
๒. ระดับวินัย เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติ คือ วาง หรือกำหนดขึ้นไว้กำกับพฤติกรรมของ สมาชิกหมู่ชน หรือชุมชนหนึ่ง เพื่อสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คนนั้น ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้มีความผิดตามอาญาของหมู่ทำนองประมวลกฎหมาย^{๑๒๖}

^{๑๒๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๒.

^{๑๒๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๙/๓๔.

^{๑๒๕} พุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๒๓.

^{๑๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๔๓๑.

ศีล นอกจากเป็นข้อฝึกฝนพัฒนาตนเองแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ช่วยเป็นข้อตกลง และเกราะป้องกันความเดือดร้อนในการอยู่ร่วมกันระหว่างตนเองกับผู้อื่นเป็นเหตุให้เกิดความสงบเอื้อประโยชน์ต่อสมาธิและพัฒนาไปสู่ปัญญาแห่งการหลุดพ้นในที่สุด ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นศีลของคฤหัสถ์ (ศีล ๕) หรือของบรรพชิต การฝึกฝนปฏิบัติจึงหลอมรวมปลายทางโดยเดินตามหลักมรรคมงคล ๘ โดยย่อ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือเรียกว่าไตรสิกขา ศีลของผู้ประพฤติปฏิบัติดีแล้วจึงมีจุดมุ่งหมาย คือ เพื่อประโยชน์สุขแห่งตน และประโยชน์ต่อผู้อื่น

สำหรับศีล ๕ อันเป็นศีลขั้นต่ำสุดของชาวพุทธ แต่ท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมในปัจจุบันที่ห้อมล้อมด้วยลัทธิกามนิยม จึงเป็นให้สังคมชาวพุทธไทยเป็นส่วนน้อยที่จะรักษาศีล ๕ ไว้ได้อย่างครบถ้วน หากสังคมใดสมาชิกต่างลุล้ำสิทธิผู้อื่นจากการล่วงละเมิดศีล ๕ สังคมย่อมจะวุ่นวาย ดังที่เห็นในปัจจุบัน มูลเหตุกำเนิดแห่งศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นเรื่องเล่าระบือถึงที่มา และพัฒนาทางสังคมของมนุษย์ ไว้ดังนี้

๒.๔.๔ แนวคิดเรื่องศีล ๕ กับพัฒนาการทางสังคม

ศีล ๕ กฎกติกาของการอยู่ร่วมกัน

ต้นเหตุของการเบียดเบียนกันในสังคมมนุษย์ก็เพราะการไม่มีศีล จากเรื่องเล่าในอัครคัมภีร์สูตรแสดงให้เห็นถึง จุดกำเนิดของศีลกับพัฒนาการทางสังคม^{๑๒๗} และสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของศีลในแง่ของหลักปฏิบัติที่พึงมีในการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่าวรรณะไม่ใช่เป็นสิ่งที่แสดงความบริสุทธิ์ของบุคคล แต่วรรณะเป็นเพียงสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ต่างๆ กันออกไปของคนในสังคม เป็นระบบสังคมที่พึงพึงอาศัยกัน คุณค่าของคนไม่ควรแก่การสรรเสริญนั้นแท้ที่จริงแล้วขึ้นอยู่กับที่การกระทำที่ไม่ล่วงในบาปกรรมทั้งปวง ด้วยการประพฤติกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต เป็นสิ่งที่สังคมยกย่อง และสรรเสริญ ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม การไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตพยาบาท ไม่เห็นผิดทั้งหมดเรียกว่าธรรมชาว หรืออริยธรรม^{๑๒๘}

กล่าวได้ว่า ศีลในที่นี้ครอบคลุมหลักศีล ๕ เกือบทั้งหมด ยกเว้นข้อการไม่ดื่มสุราเมรัย แสดงให้เห็นว่า สังคมมนุษย์ในอดีตให้ความสำคัญยอมรับ และเห็นความสำคัญของศีล ในการที่ใช้เป็นระเบียบการอยู่อาศัยร่วมกันโดยไม่เบียดเบียน ศีลจึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับมนุษย์เมื่อเริ่มสร้างสังคม ด้วยเหตุนี้ทำให้สังคมมนุษย์แตกต่างจากสังคมสัตว์ทั่วไป ดังนั้น กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติศีล ๕ เพราะมันเป็นเรื่องเก่าที่มีมานานแล้วคู่กับสังคมมนุษย์ แต่พระองค์ทรงนำสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์มาสอนพร้อมทั้งชี้ให้เห็นความสำคัญ และสร้างจิตสำนึกให้อยากปฏิบัติตาม

^{๑๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๕-๑๓๗/๘๕-๑๐๑.

^{๑๒๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๕-๘๖.

แสดงให้เห็นว่า ศิล ๕ มิใช่แต่เป็นเพียงความประพัตที่ตึงาม เป็นกุศลธรรมในระดับบุคคลเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์ไปถึงความประพัตในระดับสังคมด้วย หากว่าสังคมหมู่ใดก็ตามมีผู้ฝึกศิลป ไม่ว่าจะเป็นข้อใดก็ตาม ย่อมนำพาซึ่งความเปียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคมให้แผ่ขยายออกไปมากขึ้น ประเด็นที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตคือ ศิล ๕ ในระดับบุคคลนั้น ข้อทึนนาทาน เป็นจุดเริ่มต้นของการฝึกศิลป เหนียวนาให้เกิดการละเมิดศิลปข้ออื่นตามมา สาเหตุเป็นเพราะการบริโภคที่ไม่รู้จักพอของมนุษย์ ประกอบกับเมื่อทรัพยากรในโลกมีอยู่จำกัด ไม่เพียงพอ หรือขาดแคลน การลักขโมยย่อมปรากฏให้เห็นจากการเห็นแก่ตัว และสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดของมนุษย์ที่ยังตกอยู่ภายใต้กิเลสและตัณหา ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของผู้นาในสังคมที่ควรนำเรื่องนี้มาตระหนักและวางแผน เพื่อให้ประชาชนสามารถกินดี อยู่ดี แก้ปัญหาปากท้องให้ได้เสียก่อน ศิล ๕ จึงนำมาซึ่งความสงบสันติสุขให้กับผู้ที่ประพติปฏิบัติ และยังนำความสันติมาสู่สังคมนั้นๆ ให้ปราศจากการเปียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ว่าทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ เป็นสันติวิธีที่เริ่มต้นได้จากที่ตัวเรา สังคมที่สันติสุขด้วยศิลป ๕ นั้น มิใช่สังคมแห่งความฝืน แต่เป็นสังคมที่สามารถเป็นจริงได้ หากว่าเริ่มต้นที่ผู้นาในสังคม พร้อมใจกันน้อมนาศิลป ๕ มาใช้กับชีวิตตน และส่งเสริมคนรอบข้างให้มีศิลป

ด้วยเหตุนี้ ศิล ๕ จึงมีความสำคัญในแง่มิติด้านสังคม การอาศัยอยู่ร่วมกัน ทำให้มนุษย์รู้จักที่จะควบคุมตนเอง และมีการเคารพในสิทธิของตนเอง และผู้อื่น ศิลข้อที่ (๑) การไม่ฆ่า ทำร้าย ทำให้มนุษย์เคารพในสิทธิในชีวิตผู้อื่น ทำให้รู้จักอบรมตนให้มีเมตตา เอื้ออาทร เห็นชีวิตผู้อื่นเสมอกับชีวิตของตน (๒) การไม่ลักทรัพย์ ทำให้มนุษย์เคารพสิทธิในทรัพย์สินของผู้อื่น ทำให้เว้นจากการเลี้ยงชีพที่ไม่สุจริต (๓) การไม่ประพัตนอกใจคู่ครอง ทำให้มนุษย์เคารพสิทธิในการดำรงชีวิตคู่ ทำให้ครอบครัวไม่แตกร้าง ไม่กระทำสำส่อนเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน (๔) การไม่พูดปด ทำให้รู้จักเคารพสิทธิในการรับรู้ข้อมูลที่เป็นจริง ป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายประโยชน์ของผู้อื่น และของตน เป็นคนมีสัจจะ (๕) การไม่ดื่มของมึนเมา ทำให้เคารพสิทธิในร่างกายของตน ที่จะไม่นาสิ่งที่ทำร้ายสุขภาพ และสติปัญญา มาสู่ตน

ศิลป ๕ เครื่องมือที่ผู้นาในอดีตใช้ในการปกครอง

ผู้นาในอดีตได้นำศิลป ๕ มาใช้เป็นหลักในการปกครองโดยธรรม ดังเรื่องเล่าใน จักรวรรดิสุตร แสดงเรื่องราวของ พระเจ้าจักรพรรดิผู้เรืองอำนาจ มีจักรแก้วอันเป็นเครื่องแสดงอำนาจของผู้มีบารมี และเป็นเครื่องแสดงแสนยานุภาพในการขยายเขตการปกครอง จักรพรรดิจะทรงใช้จักรแก้วหมุนโคจรไปในที่ต่างๆ เมื่อจักรแก้วโคจรไปหยุดที่เมืองใด ก็ถือว่าเมืองนั้นต้องตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองและตกเป็นเมืองขึ้น จักรพรรดิในอดีตแทนที่จะยึดครองทรัพย์ของเจ้าเมืองเหล่านั้น แต่กลับประทานคำสอนให้เจ้าเมืองเหล่านั้น รักษาศิลป ๕ และให้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำปกครองเหมือนเดิม ทำให้เจ้าเมืองที่เป็นเมืองขึ้นไม่ต่อต้าน หรือแข็งข้อ ในการสืบทอดอำนาจ ผู้ที่จะเป็นจักรพรรดิต้องฟังคำสอนของจักรพรรดิในอดีต เป็นการสานต่อคำสอนจากรุ่นสู่รุ่นถึงหลักในการครองราชย์ด้วยธรรม และหลัก

ในการประพฤติปฏิบัติตนในศีล เพื่อรักษาจักรแก้วไว้ เรื่องเล่านี้ชี้ให้เห็นว่า จักรพรรดิหรือผู้นำ นอกจากตนเองประพฤติตนอยู่ในศีลทรงธรรมแล้ว ยังได้อาศัยศีลเป็นหลักในการบริหารปกครอง บ้านเมือง มีข้อความปรากฏในพระสูตรดังกล่าว ดังนี้ “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติดินในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชย์สมบัติ ไปตามเดิมเถิด”^{๑๒๙} ด้วยเหตุที่ผู้นำปกครองด้วยศีล ๕ เจ้าเมืองที่ตกอยู่ใต้การปกครองต่างก็รู้สึก นอบน้อมในธรรมที่กล่าว ไม่กระด้างกระเดื่องในการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น ศีล ๕ จึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องวิธีการปกครองของผู้นำส่งผลต่อระบบสังคม เป็นระบบการปกครอง ด้วยธรรมโดยปราศจากการใช้อำนาจทำร้ายห้าหั่นกัน

๒.๔.๕ หลักการและเกณฑ์การตัดสินการล่วงละเมิดศีล ๕

ศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการประพฤติทางกาย วาจา และทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์^{๑๓๐} นำพามนุษย์ไปสู่ความสุขที่แท้ คือ การไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ศีล ๕ จึงไม่ใช่แค่เพียงความประพฤติที่งดงามของบุคคล แต่ยังเป็นการเสริมสร้างให้เกิดพฤติกรรมที่งดงามใน สังคมด้วย การดำเนินชีวิตไปตามหลักศีลธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ ได้ชื่อว่า การดำเนินชีวิตที่ ประเสริฐ เพราะเป็นไปเพื่อทำตนเอง และสังคมให้สงบสุข^{๑๓๑} แต่ทั้งนี้ก็ยังพบว่าในสังคมมีผู้ล่วง ละเมิดศีล ๕ ทั้งที่รู้ และทั้งที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทำผิดศีลเพราะไม่เคยศึกษาว่าศีลแต่ละข้อนั้นมีเกณฑ์ อย่างไรที่เรียกว่าละเมิดศีล ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายหลักการสอนเรื่องศีลไว้ และในยุค ต่อมา พระอรหันตสาวกก็ได้แสดงรายละเอียดเพิ่มเติม ในเรื่องของเกณฑ์การตัดสินการล่วงละเมิดศีล ๕ ระดับโทษมาก หรือน้อยในการกระทำต่างๆ ไว้ดังนี้

๑. ปาณาติปาตาเวรมณี (การเว้นจากการฆ่าสัตว์)^{๑๓๒} คือ การไม่ทำลายชีวิต ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย^{๑๓๓}

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสอนให้เห็นถึงคุณค่าของชีวิต มนุษย์ทุกคนต่าง ก็รักชีวิตตน ประารถนาความสุข ปฏิเสธความทุกข์ที่จะเข้ามา เราไม่ปรารถนาที่จะถูกเบียดเบียนชีวิต หรือพบกับความทุกข์จากผู้อื่น ในทางตรงข้ามผู้อื่นก็ไม่ปรารถนาสิ่งเหล่านี้ เช่นเดียวกับเรา เมื่อจะทำ

^{๑๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓-๖๔.

^{๑๓๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, มนุษยธรรม, หน้า ๓๐.

^{๑๓๑} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สภาการศึกษามหาภูมิบาลวิทยาลัย วิทยาลัยพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗.

^{๑๓๒} เจตนาที่จะฆ่าเป็นไปในทวารใดทวารหนึ่งแห่งกายทวารและวจีทวาร ตั้งความพยายามในอันที่จะตัด ชีวิตอินทรีย์

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๗๖๙.

การสิ่งใดฟังนี้ก็เสมอว่าสิ่งใดที่ตัวเราไม่ชื่นชอบ ไม่พอใจ ถึงคนอื่นเขาก็ไม่ชื่นชอบ ไม่พอใจเหมือนกัน หากพิจารณาได้ดังนี้ก็สามารถที่จะเว้นจากปาณาติบาต และอยากชักชวนให้ผู้อื่นงดเว้นเช่นกัน และพากันกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นปาณาติบาต ทำให้ความประพฤติทางกายของผู้นั้นบริสุทธิ์^{๑๓๔}

เกณฑ์ตัดสินการล่วงละเมิด พระอรธกถาจารย์ได้วางเกณฑ์ไว้ ๕ ข้อ โดยมีหลักการจะพิจารณาว่าละเมิดจนศีลข้อนี้ขาด หรือไม่นั้น ต้องมีครบองค์ประกอบทั้ง ๕ จึงจะตัดสินได้ว่าล่วงละเมิดศีล องค์ ๕ ที่เป็นเกณฑ์ตัดสินการล่วงละเมิด ได้แก่^{๑๓๕}

(๑) ปาโณ คือ สัตว์มีชีวิต (๒) ปาณสณฺญิตา คือ รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (๓) วรกจิตฺตํ คือ จิตคิดจะฆ่า (๔) อุปกัมโม คือ พยายามที่จะฆ่า (๕) เตน มรณํ คือ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น
จะเห็นได้ว่า แม้แต่จิตที่พยายามฆ่าก็ถือว่าล่วงละเมิดแล้ว ถึงแม้ว่ายังไม่ได้ลงมือกระทำ ศีลยังไม่ขาด แต่ในแง่หลักธรรมแล้วจิตที่มีความอาฆาตพยาบาท คือ จิตที่ตกอยู่ใต้อำนาจตัณหาเป็นอกุศล มีแต่นำภัยมาให้กับผู้อื่น

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาโทษแต่ละระดับ การทำปาณาติบาต อย่างไหนที่จัดว่ามีโทษมาก อย่างไหนที่มีโทษน้อย โดยมีหลักให้พิจารณาดังนี้

๑. คุณ สัตว์มีคุณมาก ฆ่าก็มีโทษมาก ฆ่าสัตว์ที่มีคุณน้อยก็โทษน้อย เช่น ฆ่าพระอรหันต์มีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงานมีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

๒. ขนาดร่างกาย สำหรับสัตว์จำพวกดิรัจฉานที่ไม่มีคุณก็เหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กมีโทษน้อย

๓. ความพยายาม มีความพยายามมากในการฆ่ามีโทษมาก มีความพยายามฆ่ามีโทษน้อย

๔. กิเลสหรือเจตนา กิเลสหรือเจตนาแรงมีโทษมาก กิเลสหรือเจตนาอ่อนมีโทษน้อย เช่น ฆ่าด้วยโทสะหรือจงใจเกลียดชัง มีโทษมากกว่าฆ่าด้วยป้องกันตัว^{๑๓๖}

วิธีการ (หรือประโยค) ที่จัดเป็นปาณาติบาต มีประโยค ๖^{๑๓๗} คือ (๑) สาหตถิกประโยค ฆ่าด้วยมือตนเอง (๒) อาณตถิกประโยค สั่งให้คนอื่นฆ่า (๓) นิสสัคคียประโยค ฆ่าด้วยอาวุธที่ซัดไป (๔) ถาวรประโยค ฆ่าด้วยอุปกรณ์ที่อยู่กับที่ (๕) วิชามยประโยค ฆ่าด้วยวิชา (๖) อิทธิมยประโยค ฆ่าด้วยฤทธิ์

^{๑๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

^{๑๓๕} ส.น.อ. (ไทย) ๒๖/๒/๔๗๒.

^{๑๓๖} พ.อ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๔๔-๔๔๕.

^{๑๓๗} พ.อ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๔๖.

สำหรับปาณาติบาต ประโยค ๖ นั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิธีการ หรือลักษณะในการฆ่า ไม่ว่าจะฆ่าด้วยวิธีการใด จะลงมือเองหรือให้ผู้อื่นฆ่า แม้กระทั่งคุณไสยหรือยาพิษ ก็ถือว่าเป็นการละเมิดปาณาติบาตทั้งสิ้น

๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนาเป็นเครื่องตเว้นจากการลักทรัพย์)^{๑๓๘} คือ ไม่ถือเอาของที่เรามีได้ให้ หรือไม่ลักขโมย ถือเอาสาระว่า ความประพฤดิหรือดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์ และกรรมสิทธิ์^{๑๓๙}

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องอทินนาทาน มีพุทธพจน์ดังนี้ “. . .ถ้าใครจะถือเอาสิ่งของที่มีได้ให้ด้วยอาการขโมย ก็จะไม่เป็นข้อที่ขึ้นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะถือเอาของที่ผู้อื่นมิได้ให้ด้วยอาการขโมยก็จะเป็นที่ขึ้นชอบที่พอใจแก่คนอื่น . . .”^{๑๔๐}

เกณฑ์ตัดสินการล่วงละเมิดศีล อทินนาทาน นั้นมีองค์ ๕^{๑๔๑} เป็นเกณฑ์ละเมิดดังนี้
(๑) ปรปริคคหิต คือ ของอันคนอื่นหวงแหน (๒) ปรปริคคหิตสญญตา คือ รู้ว่าคนอื่นหวงแหน (๓) เถยยจิตต คือ จิตคิดจะลัก (๔) อุปกโม คือ การพยายามที่จะลัก (๕) เตน หรณ คือ การนำไปด้วยความพยายาม นั้น

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาโทษแต่ละระดับ อทินนาทาน มีโทษมากหรือน้อย มีหลักวินิจัย ดังนี้
๑) คุณค่าของสิ่งของ ๒) คุณความดีของเจ้าของ ๓) ความพยายามในการลัก^{๑๔๒} เช่น ถ้าสิ่งของมีค่ามากประกอบกับคุณความดีของเจ้าของทรัพย์มีมากย่อมมีโทษมาก ถ้าของเล็กน้อยมีโทษน้อย และถ้าผู้ลักขโมยมีความปรารถนาอยากได้และความพยายามมากก็มีโทษมากแต่ถ้าของนั้นได้มาโดยง่ายมีความปรารถนาอยากได้น้อย ก็จะมีโทษน้อย เป็นต้น

วิธีการ (หรือ ประโยค) ที่จัดเป็นอทินนาทาน มีประโยค ๖^{๑๔๓} อย่าง (๑) สาทถิกิประโยค คือ ลงมือกระทำด้วยตนเอง (๒) เถยยาวหาร การลักด้วยความขโมย (๓) ปสยยาวหาร ลักด้วยความข่มขู่ (๔) ปริกปาวหาร ลักตามที่กำหนดไว้ (๕) ปฏิจจนนาวหาร ลักด้วยกิริยาปกปิด (๖) กุสาวหาร ลักด้วยการสับเปลี่ยนสลาก

^{๑๓๘} เจตนาว่าจะลักเป็นไปในทวารใดทวารหนึ่งแห่งกายทวาร และวจีทวาร อันตั้งขึ้นด้วยความพยายามที่จะถือเอาของนั้น

^{๑๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่๑๕, หน้า ๗๖๙.

^{๑๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒-๕๐๓.

^{๑๔๑} ชุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๔๔๙.

^{๑๔๒} ชุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๔๔๘.

^{๑๔๓} ชุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๔๔๙.

๓. กาเมสุมิจฉาจารย์ เวมณี (เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม)^{๑๔๔}

คือ ไม่ประพฤติดีกในกามทั้งหลาย หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจคู่ครองตน^{๑๔๕}

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พุทธพจน์เรื่องกาเมสุมิจฉาจารย์ มีปรากฏดังนี้ “... พิจารณาว่า ถ้าใครจะประพฤติดีกในภรรยาของเราก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ถ้าเราจะประพฤติดีกในภรรยาของคนอื่น ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น ...”^{๑๔๖}

ลักษณะของบุคคลที่ห้ามล่วงละเมิด เรื่องกาเมสุมิจฉาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายเกี่ยวกับหญิงต้องห้ามสำหรับชายเรียกว่า อคมนียฐาน คือ ฐานะที่ชายไม่ควรล่วงละเมิด ประกอบด้วยหญิง ที่มีผู้คุ้มครอง ๑๐ และหญิงที่ได้มาด้วยทรัพย์ ๑๐^{๑๔๗} คือ หญิงผู้มีผู้คุ้มครอง ๑๐ จำพวก คือ มารดาคุ้มครอง, บิดาคุ้มครอง, มารดาบิดาคุ้มครอง, พี่ชายคุ้มครอง, พี่สาวคุ้มครอง, ญาติคุ้มครอง, โคตรคุ้มครอง, ธรรมคุ้มครอง, มีผู้อารักขา, มีโทษทัณฑ์ และหญิงที่ได้มาด้วยทรัพย์ เป็นต้น ๑๐ จำพวก คือ หญิงที่ได้มาด้วยทรัพย์ อยู่ด้วยความพอใจ, อยู่ด้วยโภคะ, อยู่ด้วยให้ผ้า, หิวถึงน้ำ, เทน ภาชนะบนศีรษะ, ภริยาที่เป็นทาสี, ภริยาที่เป็นกรรมกร, นำมาด้วยธง, อยู่ด้วยชั่วคราว

เกณฑ์ตัดสินการล่วงละเมิดศีล มิจฉาจารย์ นั่มมิ่งค์ ๔ เป็นเกณฑ์ละเมิดดังนี้เป็นเกณฑ์ละเมิดดังนี้^{๑๔๘} (๑) อคมนียวัตถุ คือ วัตถุที่ไม่ควรถึง หรือ สตรีหรือบุรุษที่ไม่ควรละเมิด (๒) ตสฺมีเสวนจิตต์ คือ จิตคิดจะเสพในวัตถุที่ไม่ควรถึงนั้น (๓) เสวนปปโยโค คือ การพยายามที่จะเสพ (๔) มคเคน มคคปฏิปัตตอิवासัน คือ มรรคจดมรรค อวัยวะสืบพันธุ์ให้ถึงกัน

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาโทษแต่ละระดับ มิจฉาจารย์ จัดว่ามีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับ (๑) คุณความดีของผู้ถูกละเมิด (๒) ความแรงของกิเลส และ (๓) ความพยายามมิจฉาจารย์นั้น มีโทษน้อยในหญิงที่เป็นอคมนียฐานผู้ไม่มีคุณธรรมมีศีล มีโทษมากในหญิงผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมมีศีล ผู้ถูกละเมิดมีคุณความดีมาก ย่อมมีโทษมาก ประกอบด้วยคุณความดีน้อย ย่อมมีโทษน้อยกว่า และถ้ามีความพอใจด้วยกัน มีความปรารถนา ความพยายามมากมีโทษมาก มีความปรารถนา และความพยายามน้อยมีโทษน้อย เป็นต้น

วิธีการ (หรือ ประโยค) ที่จัดเป็นกาเมสุมิจฉาจารย์ มีประโยคเดียว คือ สาทฺถลิกประโยค (ลงมือกระทำด้วยตนเอง)

^{๑๔๔} เจตนาที่จะก้าวล่วงฐานะหญิงที่ไม่ควร ถึงเป็นไปในกายทวารโดยประสงค์จะประพฤดิชั่ว

^{๑๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕,

หน้า ๗๖๙.

^{๑๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓.

^{๑๔๗} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๔๒๘-๔๒๙/๒๕๔-๒๕๖.

^{๑๔๘} ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๕๐.

๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการพูดเท็จ)^{๑๔๙} คือ ไม่พูดเท็จ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหกหลอกลวง ตัทรอน ประโยชน์ หรือแก่งทำลาย^{๑๕๐}

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของศีลข้อนี้ กล่าวคือ หากผู้ใดล่วงละเมิดกล่าวเท็จทั้งที่รู้ (สัมปชานมุสาวาท) บาปอื่นๆ เขาย่อมกระทำ^{๑๕๑} นอกจากนี้ยังทรงชี้ให้เห็นว่าตัวเราเองก็ไม่พอใจที่ใครมากล่าวเท็จเพื่อหวังทำลายประโยชน์ ผู้อื่นก็ไม่ชอบที่เราจะไปกล่าวเท็จเช่นเดียวกัน นอกจากนี้การพูดเท็จนั้นบางครั้งก็ทำเพราะเหตุเห็นแก่อำภิส หลักในการพิจารณาอาการของมุสาวาทมี ๓ อย่าง คือ (๑) ก่อนพูดก็รู้ว่า เราจักพูดเท็จ (๒) กำลังพูดก็รู้ว่า เรา กำลังพูดเท็จ (๓) พูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว^{๑๕๒} และการกล่าวเท็จมีเหตุเพราะปิดบังภักฎิ, ปิดบังความพอใจ, ปิดบังความชอบใจปิดบังความสำคัญ, ปิดบังความจริง

เกณฑ์การตัดสินการล่วงละเมิดศีล มุสาวาท นั้นมีองค์ ๔^{๑๕๓} เป็นเกณฑ์ละเมิด ดังนี้

(๑) อตถิ วตถิ คือ เรื่องไม่จริง (๒) วิสวาทนจิตต คือ จิตคิดจะพูดให้ผิด (๓) ตชโซ วายาโม คือ ความพยายามเกิดจากจิตคิดจะพูดให้ผิดนั้น (๔) พรสส ตทตถวิชานน คือ ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของคำพูด นั้น

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาโทษแต่ละระดับ โทษของมุสาวาทมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับ (๑) ประโยชน์ที่นำมาหักรอน หากประโยชน์มากโทษย่อมมาก ประโยชน์น้อยโทษน้อย (๒) ประโยชน์ที่นำมาตตรอน หากเป็นของ ๆ ตนที่ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นโทษน้อยกว่า (๓) การเป็นพยานหักล้างประโยชน์ ซึ่งมีโทษมากกว่า เชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่ตนจะหักรอนนั้นมีน้อย เชื่อว่ามีโทษมาก นอกจากนี้ขึ้นอยู่กับ (๔) บุคคลผู้ที่ตนหักรอนประโยชน์ว่าเป็นผู้มีคุณน้อยหรือมีคุณมาก และ สุดท้ายขึ้นอยู่กับ (๕) ความตั้งใจมากหรือน้อยในการที่จะกล่าวมุสาวาท (กิเลสอ่อนหรือแรงกล้า)

๕. สุราเมรัยมัชฌมาทฏฐานา เวรมณี (เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการดื่มน้ำเมา สุรา และเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท) คือ ไม่เสพของมีนเมา ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาทพลังพลาดมัวเมาเนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะ^{๑๕๔}

^{๑๔๙} เจตนาตั้งขึ้นด้วยความบอกเล่าอย่างนั้น ของผู้ประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้เรื่องไม่จริงโดยความเป็นจริง

^{๑๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๗๖๙-๗๗๐.

^{๑๕๑} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๖๔.

^{๑๕๒} ขุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๕๓} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๕๐.

^{๑๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๗๗๑.

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า สุราและเมรัย เป็นต้นเหตุให้ ละเมิดศีลข้ออื่น ความว่า “. . . เมื่อบุคคลดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท แล้วฆ่าหญิงหรือชายตาย ลักทรัพย์เขามาจากบ้าน หรือจากป่า ละเมิดประเพณีในหญิงหรือบุตรของผู้อื่น ทำลายประโยชน์ของคฤหบดี หรือบุตรของคฤหบดีด้วยมุสาวาท พระราชาจับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศกระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท”^{๑๕๕}

นอกจากเป็นที่ยั้งแห่งความประมาทแล้ว สุราเมรัยยังเป็นสิ่งเสพติดให้โทษ ทำให้เสีย สติสัมปชัญญะ เป็นสิ่งที่ควรงดเว้นในสัมพลหสุสูตร^{๑๕๖} พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย การ ดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปใน รก ในกำเนิด สัตว์ดิรัจฉานในเปรตวิสัย วิบาก แห่งการดื่มสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความ เป็นบ้าให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์”

พระอรรถกถาจารย์ ได้แสดงถึงโทษ ๖ ประการของสุราและเมรัย^{๑๕๗} คือ (๑) ความเสื่อม ทรัพย์อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดโรค (๔) เป็นเหตุเสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุไม่รู้จักกาย (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

ลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าสุราและเมรัย พระอรรถกถาจารย์ ได้ขยายความ ของสุราและ เมรัย^{๑๕๘} ได้แก่ สุรา ๕ อย่าง คือ (๑) สุราแบ่ง (๒) สุราขนม (๓) สุราข้าวสุก (๔) สุราใส่เชื้อ (๕) สุรา ผสมเครื่องปรุงเมรัย ๕ อย่าง คือ (๑) เครื่องดองดอกไม้ (๒) เครื่องดองผลไม้ (๓) เครื่องดองน้ำอ้อย (๔) เครื่องดองน้ำผึ้ง (๕) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง

เกณฑ์การตัดสินการล่วงละเมิดศีล องค์ประกอบของสุราเมรัย มีองค์ ๔ คือ^{๑๕๙} (๑) มัชฌา คือ ความเป็นของเมา (๒) ปาตุกมยตาจิตต คือ จิตคิดที่จะดื่ม (๓) ตชโห วายาโม คือ ความพยายาม อันเกิดแต่จิตนั้น (๔) อชโหมรณ คือ กลืนให้ล่วงลงในลำคอ

เกณฑ์ที่ใช้พิจารณาโทษแต่ละระดับ สุราเมรัย มีโทษเล็กน้อย (๑) ตามอกุศลจิตหรือ กิเลสในการที่จะดื่ม (๒) ตามปริมาณที่ดื่ม (๓) ตามผลที่จะก่อให้เกิดการกระทำผิดพลาดชั่วร้าย

ถึงแม้ว่า ศีล ๕ นั้น พระอรรถกถาจารย์ได้ให้รายละเอียดเกณฑ์การตัดสินการล่วงละเมิด ศีล ๕ ในแต่ละข้อไว้อย่างแยกแยะแล้วก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงหลักการที่ใช้ตัดสินการกระทำ สิ่งสำคัญ ที่ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจให้มาก คือ จุดหมายของการรักษาศีล ๕ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นไว้

^{๑๕๕} อ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๗๘/๒๑๑-๒๑๔.

^{๑๕๖} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๓๗/๔/๑๓๐/๔๙๕.

^{๑๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

^{๑๕๘} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๒/๑๗-๑๘.

^{๑๕๙} ชุ.อิต.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๕๒.

อย่างชัดเจน ปราชญ์ทางศาสนาและนักวิชาการตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ท่านเหล่านี้ได้รวบรวมแจกแจง
จุดมุ่งหมายในการรักษาศิล ๕ ไว้ที่น่าสนใจ มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๔.๖ จุดมุ่งหมายของการรักษาศิล ๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รวบรวมจุดหมายการรักษาศิล ๕
แยกเป็นรายข้อไว้ ดังนี้

ศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อให้มนุษย์อบรม
จิตของตนเองให้คลายความเหี้ยมโหด มีความเมตตากรุณาต่อกัน และเผื่อแผ่ความรักความเอื้ออาทร
แก่สัตว์ทั้งปวงด้วย เห็นชีวิตของผู้อื่นเสมือนกับชีวิตของตน และปลูกไมตรีจิตในสัตว์ทุกจำพวก

ศีลข้อที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อให้ทุกคนเคารพ
ในกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น เว้นจากการทำมาหากินในทางทุจริต ประกอบอาชีพในทางมิฉฉาชีพ ไม่
เบียดเบียนผู้อื่นในทางเลียงชีพ

ศีลข้อที่ ๓ กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี คือ ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อให้มนุษย์
สร้างความสามัคคี ไม่แตกร้างกัน รักษาสายโลหิตวงศ์ตระกูลของตน ไม่สาละโสนเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน
หรือเป็นผู้มักมากในกาม

ศีลข้อที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อป้องกันการทำลาย
ประโยชน์ของตน และผู้อื่นด้วยการพูดเท็จ และให้เป็นคนมีสัจจวาจา

ศีลข้อที่ ๕ สุราเมรัยมัชฌมาทักขณานา เวรมณี ความมุ่งหมายในการบัญญัติศีลข้อนี้ เพื่อให้
เป็นคนมีสติไม่ประมาท รักษาสติของตนไว้ไม่ให้เผลอ^{๑๖๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า สำหรับสังคมมนุษย์ในวงกว้าง ระเบียบความ
ประพฤติขั้นต้นอย่างน้อยที่สุด หรือศีลขั้นพื้นฐานที่จะสร้างสภาพเกื้อกูลให้เกิดขึ้น เรียกว่า ศีล ๕ มี
สาระสำคัญ ได้แก่ การไม่ละเมิดต่อชีวิต ต่อทรัพย์สิน ต่อของรักกันและกัน การไม่ใช้วาจาละเมิด
ความจริงเพราะเห็นแก่ตน มุ่งทำลายผู้อื่น และการไม่ยอมทำลายสติสัมปชัญญะด้วยสิ่งเสพติด^{๑๖๑}
เป็นศีลในระดับวินัยของคฤหัสถ์ หรือศีลสำหรับชาวบ้าน มีเป้าหมายอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. การฝึกให้มีความประพฤติ และความเป็นอยู่อย่างเป็นระเบียบแบบแผน หรือการ
บังคับตนเองให้อยู่ในระเบียบแบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่างๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบ
ความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคน และกิจการของชุมชน

^{๑๖๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *เบญจศีล เบญจธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔.

^{๑๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕,
หน้า ๔๑๙ - ๔๒๐.

๒. ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับต่างๆ ที่วางไว้เป็นหลัก หรือเป็นมาตรฐาน สำหรับใช้ฝึกคน หรือใช้บังคับควบคุมตน ตลอดจนเป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคน และกิจการของชุมชนให้เรียบร้อยดีงาม^{๑๖๒}

สรุปได้ว่า ศิล ๕ เป็นหลักพื้นฐานของผู้ครองเรือนเป้าหมายเพื่อการเป็นมนุษย์ คือ การไม่เบียดเบียนกัน ให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะมีความหมายกว้าง รับรู้และเข้าใจกันเช่นนี้ ทำให้ศิลป ๕ ซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องใกล้ตัว กลายเป็นเรื่องที่เข้าใจกันน้อย ความเข้าใจผิดในเรื่องศิลป ๕ มีอยู่หลายประการ ส่วนใหญ่เป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนของชาวพุทธ ความเข้าใจผิดเหล่านี้ส่งผลให้ภูมิปัญญาแบบพุทธกลายเป็นส่วนเกินในสังคม ไม่ใช่ความรู้เรื่องการรักษาศิล ๕ แก่ปัญหาให้บุคคล (รวมทั้งสังคม) ไม่ได้ แต่เป็นเพราะที่ผ่านมามีคนเป็นจำนวนมากไม่เข้าใจแก่นแท้ของคำสอน ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรจะทำให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก^{๑๖๓}

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โกนิฐฐ์ ศรีทอง และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสตร์: กรณีศึกษาวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี” ผลการวิจัยพบว่า การสร้างชีวิตให้มีความสุข เป็นการพัฒนาชีวิตที่มีคุณค่าด้วยการนำหลักพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางการปฏิบัติได้รับความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติที่เห็นจริง อีกทั้ง เป็นการแก้ปัญหาด้วยการสร้างศรัทธาต่อคุณงามความดีด้วยการทำบุญทำทาน ฟังเทศน์ ฟังธรรม และการปฏิบัติตามพิธีกรรมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้จิตใจสงบด้วยการปฏิบัติธรรมฐานสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน และยังเป็นการนำสังคมให้เป็นปกติสุขอย่างพอเหมาะแก่กาล ทั้งร่างกายและจิตใจเป็นสำคัญ^{๑๖๔}

กรรณิการ์ พงษ์สนธิ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ผลการวิจัย ชี้ให้เห็นว่าการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตจำเป็นที่จะต้องปรับเวลาการปฏิบัติงานของทีมงาน ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในชุมชนร่วมกับประยุกต์กระบวนการพัฒนามีส่วนร่วม โดยเฉพาะการสร้างศักยภาพในการสื่อสารข้อมูล การทำงานเป็นทีม และการแก้ปัญหาที่สำคัญ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องนำมาพิจารณาใช้ร่วมกับ จปฐ. ในการวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้ได้แนวทางการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับบริบททาง

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๐.

^{๑๖๓} ศิลปาโล, ศิลทำ ฉบับคู่มือรักษาใจ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๑๖๔} โกนิฐฐ์ ศรีทอง (และคณะ), “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสตร์: กรณีศึกษาวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี”, รายงานวิจัย, (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า บทคัดย่อ.

สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรในชุมชน ตลอดจนผสมผสานความรู้สมัยใหม่และดั้งเดิม เพื่อก่อให้เกิดการยอมรับและการปฏิบัติที่ยั่งยืนในชุมชนสืบไป^{๑๖๕}

ฐิติรัตน์ รักษ์ใจตรง ได้วิจัยเรื่อง ศึกษาการใช้อานาปานสติภาวนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเสถียรธรรมสถาน งานวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการศึกษาเอกสารด้วยการศึกษาหลักคำสอนในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่ ๒ การศึกษาวิจัยการใช้ อานาปานสติภาวนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเสถียรธรรมสถาน และการวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ของผู้เข้ารับการใช้อานาปานสติภาวนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเสถียรธรรมสถาน ซึ่งฝึกสอนโดยแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต ผลการวิจัย พบว่าอานาปานสติภาวนาหรืออานาปานสติสมาธิ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากกว่าวิธีเจริญสมาธิอื่นๆ อานาปานสติเมื่อทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ซึ่งพระอรหันตญาณของท่านได้ขยายความ อานาปานสติเป็นยอดแห่งกรรมฐาน เป็นภูมิธรรมแห่งมโนการของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธบุตรที่เป็นมหาบุรุษท่านนั้น การศึกษาผู้ที่เข้าฝึกการใช้ อานาปานสติภาวนาเพื่อพัฒนาชีวิตของเสถียรธรรมสถาน ฝึกสอนโดยแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต การเปรียบเทียบคะแนนของพฤติกรรมก่อนและหลังการฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา เมื่อได้รับการฝึก อานาปานสติภาวนา จะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นในเกือบทุกด้าน เช่น คะแนนการดำเนินชีวิตภายในครอบครัวของผู้ปฏิบัติ ก่อนการปฏิบัติ = ๔.๐๓ หลังการปฏิบัติ = ๔.๕๖ คะแนนกลุ่มพฤติกรรมการให้อภัยผู้อื่น ที่ทำร้ายร่างกาย หรือด่าว่าเสียดสีทางวาจา ก่อนการปฏิบัติ = ๒.๘๐ หลังการปฏิบัติ = ๔.๐๘ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่า หลังจากได้รับการฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา ผู้ปฏิบัติสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตดีขึ้น ผลงานวิจัยครั้งนี้ ทำให้ทราบว่าในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชนสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ให้ถึงพร้อมทั้งการศึกษาด้านปริยัติ ปฏิบัติ และรับผลจากการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอันจะนำมาซึ่งความสุขต่อตนเอง ครอบครัว สังคมและมวลมนุษยชาติ^{๑๖๖}

ทวิวัฒน์ อ่างนิลพันธ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ ตามหลักพรหมวิหาร ๔ กรณีศึกษา จังหวัดทหารบกบุรีรัมย์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการจังหวัดทหารบกบุรีรัมย์ ตามหลักพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ ด้านเมตตา ด้านกรุณา ด้านมุทิตา และด้านอุเบกขา พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณา

^{๑๖๕} กรรณิการ์ พงษ์สนิท, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต”, **วิทยานิพนธ์แพทยศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

^{๑๖๖} ฐิติรัตน์ รักษ์ใจตรง, “ศึกษาการใช้อานาปานสติภาวนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเสถียรธรรมสถาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

ในแต่ละด้าน พบว่า มีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกด้าน เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ จังหวัดทหารบกบุรีรัมย์ตามหลักพรหมวิหาร ๔ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า ทหารกองประจำการ จังหวัดบุรีรัมย์ที่มีอายุ ระดับการศึกษา และสถานภาพสมรส ที่ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการจังหวัดทหารบกบุรีรัมย์ตามหลักพรหมวิหาร ๔ โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน สำหรับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ จังหวัดทหารบกบุรีรัมย์ตามหลักพรหมวิหาร ๔ พบว่า ผู้บริหารมีความเมตตาน้อย บางครั้งมีการใช้อำนาจเกินขอบเขต มีใช้อารมณ์ในการสั่งการ การดูแลทุกข์สุขของทหารเพียงแค่นานๆ ครั้ง บางครั้งไม่เปิดโอกาสชี้แจงข้อกล่าวหา เมื่อกระทำความผิด รวมถึงขาดขวัญ และกำลังใจจากผู้บังคับบัญชา การสนับสนุนให้ทหารมีความรู้ความสามารถยังไม่ทั่วถึง บางครั้งไม่ให้ความสำคัญในการกระทำความดี การปฏิบัติตนต่อทหารทุกคนยังไม่เท่าเทียมกัน และยังขาดการชี้แจงกฎระเบียบ ข้อบังคับ อย่างถูกต้อง สำหรับข้อเสนอแนะนั้น ผู้บริหารควรมีความเมตตามากขึ้น ใช้อำนาจในขอบเขตที่กำหนด รวมถึงสั่งการด้วยเหตุผลมากกว่าอารมณ์ สนใจทุกข์สุขของทหารมากกว่านี้ เปิดโอกาสให้ชี้แจงข้อกล่าวหาทุกครั้งเมื่อกระทำความผิด ส่งเสริมและสร้างขวัญกำลังใจแก่ทหารมากขึ้น สนับสนุนให้ทหารมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้นอย่างทั่วถึง ให้กำลังใจแก่ผู้กระทำความดีทุกครั้งที่มีโอกาส ผู้บังคับบัญชาควรปฏิบัติต่อทหารทุกคนด้วยความเสมอภาคและชี้แจงกฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ให้ถูกต้องครบถ้วนอยู่เสมอ^{๑๖๗}

เทวินทร์ ศิริปัญญะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ กองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ค่ายพนัสบดีศรีอุทัย กิ่งอำเภอเกาะจันทร์ จังหวัดชลบุรี” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ กองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ทั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านอาหารและโภชนาการ จะมีระดับความคิดเห็นต่ออาหารมื้อกลางวันและมื้อเย็นกับข้าว ๒ อย่างมากที่สุด ด้านเครื่องแต่งกาย เครื่องนอน และของใช้ประจำตัว จะมีระดับความคิดเห็นกับการได้รับของใช้ที่มีคุณภาพดีพอที่จะใช้ตลอดอายุการใช้งานมากที่สุด ด้านที่พักอาศัย จะมีระดับความคิดเห็นโดยหน่วยที่มีที่พักบรรยากาสน่าอยู่มีความเป็นธรรมชาติและร่มรื่นมากที่สุด ด้านสุขภาพร่างกาย จะมีระดับความคิดเห็นโดยหน่วยที่มีห้องพยาบาลสำหรับผู้ป่วยอย่างเพียงพอมากที่สุด ด้านสวัสดิการ วิชาชีพ จะมีระดับความคิดเห็นโดยหน่วยมีร้านตัดผมเพียงพอมากที่สุด ด้านคุณธรรมและจริยธรรม

^{๑๖๗} ทวีวัฒน์ อ่างนิลพันธ์, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ ตามหลักพรหมวิหาร ๔ กรณีศึกษาจังหวัดทหารบกบุรีรัมย์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

จะมีความคิดเห็นโดยหน่วยที่มีการรณรงค์ไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขและสิ่งเสพติดทุกประเภทมากที่สุด^{๑๖๘}

ธาริน สุขอนันต์และคณะ ได้ศึกษา “คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองบ้านสวน จังหวัดชลบุรี” โดยศึกษาระดับคุณภาพชีวิตและเปรียบเทียบคุณภาพชีวิต จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองบ้านสวน จังหวัดชลบุรี ผลการศึกษาพบว่า คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ ๖๔.๒ รองลงมาเป็นระดับดี ร้อยละ ๒๔.๘ และระดับไม่ดี ร้อยละ ๑๑.๐ เมื่อพิจารณารายได้พบว่า คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่อยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่ ด้านร่างกาย สภาพแวดล้อม และจิตใจ ตามลำดับ ส่วนที่อยู่ในระดับดี คือ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ผลการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่าคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.05$) ในปัจจัยต่อไปนี้ คือ อายุ, ระดับการศึกษา, อาชีพ, รายได้, การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมและการรับสวัสดิการกองทุนผู้สูงอายุ คือ ผู้ที่มีอายุ ๖๐ – ๖๙ ปี, การศึกษาตั้งแต่อนุปริญญาขึ้นไป, อาชีพข้าราชการบำนาญ, รายได้เฉลี่ยมากกว่า ๕,๐๐๑ บาท, เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม, และไม่รับสวัสดิการกองทุนผู้สูงอายุจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่ากลุ่มอื่น จากผลการศึกษาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเน้นการพัฒนาในด้านร่างกาย จิตใจและสภาพแวดล้อมของผู้สูงอายุ คุณภาพชีวิตให้มากขึ้น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตจากปานกลาง ไปสู่ระดับดี^{๑๖๙}

พระขวัญเมือง โอภาโส ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตแนวพุทธของสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้า วัดโบสถ์วรดิตถ์ อำเภอบำมก จังหวัดอ่างทอง” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตแนวพุทธของสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้า วัดโบสถ์วรดิตถ์ อำเภอบำมก จังหวัดอ่างทอง มีความพึงพอใจในภาพรวม อยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๗ และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ผู้มีความเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแนวพุทธของสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้า วัดโบสถ์วรดิตถ์ อำเภอบำมก จังหวัดอ่างทอง มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยด้านหลักศาสนา ซึ่งมีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ ๓.๙๐ ด้านความเป็นอยู่ ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๖ ด้านสุขภาพ ซึ่งมี

^{๑๖๘} เทวินทร์ ศิริปัญญา, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของทหารกองประจำการ กองบัญชาการช่วยรบที่ ๑ ค่ายพนัสบดีศรีอุทัย กิ่งอำเภอกะฉัง จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาการบริหารทั่วไป มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๙).

^{๑๖๙} ธาริน สุขอนันต์และคณะ, “คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองบ้านสวนจังหวัดชลบุรี” วารสารสารานุกรมสุขศาสตร์, ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๐-๒๔๙.

ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๗ ด้านการศึกษา ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๐ และด้านสุดท้าย คือ ด้านการครองชีพ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๘ ตามลำดับ^{๑๗๐}

พระมหาสมชาย สิริจนโท (ห่านนท์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ พระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโธ) การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) การพัฒนาทางความประพฤติ คือ ทางกาย และวาจา ให้มีศีล (๒) การพัฒนาด้านอินทรีย์ ๖ คือ ให้รู้จักสำรวมอินทรีย์ของตนอย่างมีสติกำกับ (๓) การพัฒนาด้านจิตใจให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคงสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ (๔) การพัฒนาด้านปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการปฏิบัติตนต่อสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่ให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา แต่ให้เป็นอิสระจากสิ่งต่างๆ นอกจากนั้น ก็ได้ศึกษาถึง โทษ(ผลกระทบ) ของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งต่อตนและสังคม หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และบทสรุปการพัฒนาตนตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโธ) มุ่งศึกษาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านความประพฤติ (ศีล) ด้านจิตใจ และด้านปัญญา มุ่งศึกษา หลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่ หลักเศรษฐกิจในการพัฒนาตน หลักการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ตามหลักทศ ๖ หลักการศึกษา กับเยาวชน หลักการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข หลักกรรม และกฎแห่งกรรม และหลักสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต ประโยชน์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิต จากการศึกษา พบว่า ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโธ) สงเคราะห์ลงเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ (๑) ผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน (๒) ผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน ซึ่งในข้อแรกมีผลต่อการพึ่งตนเอง, หน้าที่ในครอบครัว, การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน, การสืบสานประเพณี, โครงการและการพัฒนาองค์กรสงฆ์และชุมชน ส่วนในข้อที่สอง เป็นการส่งเสริมความรู้ด้านปรัชญา และวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเป็น การส่งเสริมความรู้เชิงอนุรักษ์^{๑๗๑}

พัชรินทร์ แฉงอิม ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการครูตามหลักภavana ๔ ในเขตอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัย พบว่า ข้าราชการครูมีความคิดเห็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการครูตามหลักภavana ๔ ในเขตอำเภอบำเหน็จณรงค์

^{๑๗๐} พระขวัญเมือง โอภาโส, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตแนวพุทธของสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้า วัดโบสถ์วรดิษฐ์ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดอำนาจทอง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการพัฒนาสังคม), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๗๑} พระมหาสมชาย สิริจนโท (ห่านนท์), “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโธ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

ท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.74$) เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน^{๑๗๒}

รัตนาวดี จุละยานนท์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตของผู้ป่วยโรคเบาหวาน: กรณีศึกษาโรงพยาบาลนครชัยศรี” ผลการวิจัย พบว่า ค่าเฉลี่ยคุณภาพชีวิตโดยรวมของผู้ป่วยโรคเบาหวานโรงพยาบาลนครชัยศรี อยู่ที่ ๗๐.๑๗ คะแนน ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับดี และพบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยโรคเบาหวานของโรงพยาบาลนครชัยศรี คือ ระดับการศึกษา ($p=0.001$) อาชีพ ($p=0.004$) รายได้ส่วนตัว ($p=0.035$) รายได้ของครอบครัว ($p=0.000$) ความเพียงพอของรายได้ ($p=0.000$) สถานภาพในครอบครัว ($p=0.035$) สิทธิในการรักษาพยาบาล ($p=0.024$) การเข้านอนเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาล เนื่องจากโรคเบาหวาน หรือภาวะแทรกซ้อนของโรคเบาหวาน ($p=0.010$) จำนวนอาการแสดงออกของโรคเบาหวาน ($p=0.000$) ความพิการที่เกิดจากโรคเบาหวาน ($p=0.028$) จำนวนภาวะแทรกซ้อนของโรคเบาหวาน ($p=0.005$) ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยโรคเบาหวานของโรงพยาบาลนครชัยศรี ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ลักษณะการอยู่อาศัยในครอบครัว อายุที่เริ่มป่วย ระยะเวลาที่ป่วย การเกิดแผลที่เท้า ระดับน้ำตาลในเลือด วิธีการรักษาโรคเบาหวาน^{๑๗๓}

ศิวาพร ตั้งทิษะรักษ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า คุณภาพชีวิตการทำงานของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่ อยู่ในระดับปานกลาง โดยเจ้าหน้าที่เห็นว่าการสร้างประโยชน์ต่อสังคมของโรงพยาบาล จัดว่ามีคุณภาพชีวิตการทำงานที่ดีมากกว่าคุณภาพชีวิตการทำงานในด้านอื่นๆ รองลงมา คือ การพัฒนาความรู้ ความสามารถเจ้าหน้าที่ ความปลอดภัยของสภาพการทำงานและสภาพแวดล้อมที่ถูกสุขอนามัย ความเหมาะสมในการดำเนินชีวิตของเจ้าหน้าที่ สภาพการยอมรับทางสังคมการทำงานของเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน ระเบียบข้อบังคับของหน่วยงาน และการให้เงินตอบแทนการทำงาน ตามลำดับ นอกจากนี้ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่ ผู้บริหารมีความเห็นว่าการปรับปรุงการให้เงินตอบแทนการทำงาน ซึ่งยังไม่เป็นธรรมเท่าที่ควร รวมถึงสภาพแวดล้อมและสุขอนามัยในการทำงานก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องมีการกำหนดมาตรฐาน เช่น การนำ ISO ๑๔๐๐๐ เข้ามาใช้ในองค์กร และการพัฒนา

^{๑๗๒} พชรินทร์ แจ่มอิม, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการครู ตามหลักภาวะ ๔ ในเขตอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๗๓} รัตนาวดี จุละยานนท์, “คุณภาพชีวิตของผู้ป่วยโรคเบาหวาน: กรณีศึกษาโรงพยาบาลนครชัยศรี”, วิทยานิพนธ์เภสัชศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสาธารณสุข), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙).

ความสามารถของเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาล เจ้าหน้าที่ควรได้รับการฝึกอบรมให้ตรงตามสายงาน และหน้าที่ รวมถึงการวางแผนเกี่ยวกับความก้าวหน้า ความมั่นคงในอาชีพ สวัสดิการด้านต่างๆ และโรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่ ควรมีการประชาสัมพันธ์ และสร้างความเข้าใจให้ประชาชนได้รับทราบถึงกิจกรรมของโรงพยาบาล และความเชี่ยวชาญด้านประสาทวิทยาของโรงพยาบาลด้วย^{๑๗๔}

สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ได้วิจัย เรื่อง “คุณภาพชีวิตของคนไทย ปี ๒๕๕๓” ผลการศึกษา พบว่า คุณภาพชีวิตด้านการงานส่วนใหญ่ มีความพึงพอใจกับชีวิตการทำงานในระดับมาก คุณภาพชีวิตด้านครอบครัว ส่วนใหญ่มีความพึงพอใจกับชีวิตครอบครัวในระดับมากที่สุด คุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ยกเว้นปัญหาเกี่ยวกับเสียงจากยานพาหนะ ซึ่งมีปัญหาระดับน้อย และมีความพึงพอใจในสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ในระดับมาก คุณภาพชีวิตด้านสุขภาพและความเครียด ส่วนใหญ่มีสุขภาพอยู่ในระดับค่อนข้างดี ในรอบปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เคยเจ็บป่วยเล็กน้อยแต่ยังไม่เคยเจ็บป่วยจนต้องเข้ารักษาตัวในสถานพยาบาล และไม่มีโรคประจำตัว สำหรับภาวะความเครียดนั้น ส่วนใหญ่ไม่มีอาการผิดปกติที่บ่งบอกถึงความเครียด คุณภาพชีวิตด้านความเป็นอยู่ประจำวัน ส่วนใหญ่เห็นว่าสินค้าประเภทอาหารมีราคาค่อนข้างแพง แต่มีความพึงพอใจในการให้บริการของหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ส่วนเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ส่วนใหญ่จะเห็นว่าชีวิตและทรัพย์สินของตนยังมีความปลอดภัยในระดับค่อนข้างน้อย^{๑๗๕}

สานิต ศิริวิศิษฐกุล ได้ทำการวิจัย เรื่อง “คุณภาพชีวิตของนักศึกษามุสลิมที่ศึกษาระดับปริญญาตรี วิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ” ผลการศึกษา พบว่า นักศึกษามีคุณภาพชีวิต ในภาพ รวมทั้ง ๔ ด้านระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย ๓.๓๘ เมื่อจำแนกรายด้าน พบว่าทุกด้านมีคุณภาพชีวิตในระดับปานกลาง โดยคุณภาพชีวิตด้านร่างกายมีค่าเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ ๓.๕๑ รองลงมา ด้านจิตใจ ๓.๓๘ และด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๓.๓๔ ตามลำดับ และผลการทดสอบสมมติฐาน ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ ชั้นปีที่กำลังศึกษา สาขาวิชา ระดับผลการเรียน ค่าใช้จ่ายต่อเดือน ไม่พบว่ามีความสัมพันธ์ต่อระดับคุณภาพชีวิตของนักศึกษามุสลิมระดับปริญญาตรี วิทยาลัย นอร์ทกรุงเทพ ปัจจัยด้านครอบครัว ได้แก่ รายได้ของผู้ปกครอง (ต่อเดือน) อาชีพของผู้ปกครอง สถานภาพสมรสของผู้ปกครอง สัมพันธภาพระหว่างนักศึกษากับสมาชิกในครอบครัว

^{๑๗๔} ศิวพร ตั้งทิษะรักษ์, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตการทำงานของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่”, การค้นคว้าแบบอิสระรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐).

^{๑๗๕} สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์(NIDA), “คุณภาพชีวิตของคนไทยปี ๒๕๕๓”, รายงานวิจัย, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้าบทคัดย่อ.

ไม่พบว่ามี ความสัมพันธ์ต่อระดับคุณภาพชีวิตของนักศึกษามุสลิมระดับปริญญาตรี วิทยาลัยนอร์ท
กรุงเทพ^{๑๗๖}

สุเกียรติ์ ด้านพิษณุพันธ์ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทาง
เกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย การศึกษาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อ
พัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัด
สุโขทัย การศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนแรกคือ การศึกษาและเปรียบเทียบปัญหา
การดำเนินงานตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านการบริหาร
จัดการน้ำและดิน ด้านสภาพแวดล้อม ด้านการรวมกลุ่มเกษตรกร ด้านแหล่งทุนและการดำเนินธุรกิจ
และด้านเศรษฐกิจ จำแนกตามขนาดพื้นที่ทำการเกษตร รายได้สุทธิต่อปี และระดับอายุของเกษตรกร
ขั้นตอนที่สองเป็นการกำหนดรูปแบบหรือแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร ตามแนวทาง
เกษตรทฤษฎีใหม่ และขั้นตอนที่สามเป็นการพัฒนารูปแบบหรือแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิต
เกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในขั้นตอนการศึกษาและเปรียบเทียบปัญหา
การดำเนินงาน ได้แก่ เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย จำนวน ๒๒๒ คน ซึ่งได้มาจากการ
สุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นชนิดที่เป็นสัดส่วน กลุ่มตัวอย่างในขั้นตอนการพัฒนา ได้แก่ เกษตรกร
จำนวน ๑๕ คน ที่ได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม
และรูปแบบหรือแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ สถิติที่ใช้ใน
การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ความเบี่ยงเบน มาตรฐาน และ F – test โดยเปรียบเทียบ
ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยรายคู่ด้วยวิธีของเชฟเฟ ผลการวิจัยพบว่า

๑. การดำเนินงานตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัด
สุโขทัยในภาพรวมมีปัญหาในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้านพบว่า ด้านแหล่งทุน และการดำเนิน
ธุรกิจ และด้านเศรษฐกิจ มีปัญหาในระดับมาก ส่วนด้านสภาพแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการน้ำและ
ดิน ด้านการรวมกลุ่มเกษตรกร และด้านความรู้ความเข้าใจมีปัญหาในระดับปานกลาง

๒. เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำการเกษตรต่างกัน มีปัญหาการดำเนินงานตามแนวทางเกษตร
ทฤษฎีใหม่ในภาพรวมไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านแหล่งทุนและการดำเนิน
ธุรกิจ และด้านเศรษฐกิจ มีปัญหาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านอื่นไม่
แตกต่างกัน

๓. เกษตรกรที่รายได้สุทธิต่อปีต่างกัน มีปัญหาการดำเนินงานตามแนวทางเกษตรทฤษฎี
ใหม่ในภาพรวมไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านแหล่งทุนและการดำเนินธุรกิจมี
ปัญหาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านอื่นไม่แตกต่างกัน

^{๑๗๖} สานิต ศิริวิศิษฐกุล, “คุณภาพชีวิตของนักศึกษามุสลิมที่ศึกษาระดับปริญญาตรี วิทยาลัยนอร์ท
กรุงเทพ”, รายงานวิจัย, (สำนักวิจัย วิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ, ๒๕๕๐), หน้าบทคัดย่อ.

๔. เกษตรกรที่มีระดับอายุต่างกัน มีปัญหาการดำเนินงานตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ ทั้งในภาพรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

๕. รูปแบบหรือแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ มี ๔ ขั้นตอนตามลำดับดังนี้ การพัฒนาองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้สู่ การฝึกปฏิบัติจริง การพัฒนา เกษตรกรแบบมีส่วนร่วม และการพัฒนาตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่

๖. เกษตรกรมีความพึงพอใจต่อรูปแบบหรือแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร ตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาในแต่ละขั้นตอน พบว่าเกษตรกรมีความพึงพอใจระดับมากที่สุดทุกขั้นตอน^{๑๗๗}

สุทธิพงศ์ บุญผดุง ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่นโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑)” ผลการวิจัยพบว่า ๑) ระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุใน ภาพรวมอยู่ในระดับ ค่อนข้างมาก โดยด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นอันดับแรก รองลงมา คือ ด้านการรวมกลุ่มทางสังคม ด้านสภาพอารมณ์ที่ดี และด้านสภาพร่างกายที่ดี ตามลำดับ ในขณะที่ ด้านสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และด้านการตัดสินใจด้วยตนเองมีระดับคุณภาพชีวิตในระดับปานกลาง ๒) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต พบว่าด้านสภาพอารมณ์ที่ดี มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ปัจจัยด้าน ความว่าเหว อ่างว้าง และปัจจัยด้านความสุภาพสบายใจ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีปัจจัยที่ เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้านปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว มิตรสหายและเพื่อนบ้าน ด้านการรวมกลุ่มทาง สังคมมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้านการอุทิศและการได้รับการยอมรับจากชุมชน ด้านสภาพ ความเป็นอยู่ที่ดี มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้านการดำรงชีพ และปัจจัยด้านรายรับและรายจ่าย คุณภาพชีวิตด้านสภาพร่างกายที่ดีมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้านการใส่ใจเรื่องสุขภาพ และ ปัจจัยด้านการบริโภคที่ดี และสุดท้ายด้านการตัดสินใจด้วยตนเอง มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้าน ความเป็นอิสระทาง ความคิดและปัจจัยการเลือกทำในสิ่งที่ต้องการ ๓) แนวทางการพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของผู้สูงอายุโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านความเห็นชอบจาก ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งสามารถนำไปทดลองใช้ และศึกษาผลการใช้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่นในงานวิจัยระยะที่ ๒ ต่อไปมีความสำคัญ คุณภาพชีวิต โรงเรียนเป็นฐานหลักเศรษฐกิจพอเพียง ผู้สูงอายุสิ้นสุดการ สอนหนา^{๑๗๘}

^{๑๗๗} สุเกียรติ์ ด่านพิษณุพันธ์, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของ เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย ราชภัฏพิบูลสงคราม), ๒๕๔๗.

^{๑๗๘} สุทธิพงศ์ บุญผดุง, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่นโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลัก เศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑)”, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔), หน้าบทคัดย่อ.

อำนาจ เจริญสุข ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการตำรวจ ศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัย พบว่า ความคิดเห็นของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จังหวัดนครสวรรค์ ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จังหวัดนครสวรรค์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\mu=2.54$) และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ระดับความคิดเห็นของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จังหวัดนครสวรรค์ ด้านที่อยู่อาศัย และด้านการศึกษา อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนด้านสุขภาพอนามัย ด้านรายได้ และสวัสดิการ อยู่ในระดับน้อย ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และสถานภาพ พบว่า ข้าราชการตำรวจที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา และสถานภาพ ไม่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ ^{๑๗๙}

อารดา ระเบียบศิริการ ได้ทำการวิจัย เรื่อง “คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในเขตเทศบาล ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง ๖๐ – ๗๔ ปี สมรสและคู่สมรสยังมีชีวิตอยู่ มีการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี ก่อนอายุ ๖๐ ปี ประกอบอาชีพหลักที่มีรายได้ไม่แน่นอน เช่น รับจ้างทั่วไป แม่บ้าน เป็นต้น จากการวัดระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ พบว่า ระดับคะแนนคุณภาพชีวิตโดยเฉลี่ยของผู้สูงอายุในเขตเทศบาล ตำบลสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในระดับดี คือ มีคะแนนเฉลี่ยคุณภาพชีวิตเท่ากับ ๔.๓๒ จากคะแนนเต็ม ๕ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า คะแนนเฉลี่ย ๓ อันดับแรกคือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสุขภาพ และด้านสังคม การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ในทิศทางบวกกับระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้แก่ ปัจจัยด้านประชากร คือ อาชีพหลักก่อนอายุ ๖๐ ปี (รับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ) ระดับการศึกษาและสถานภาพสมรส ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและปัจจัยด้านสังคม ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ ๐.๐๑ และ ๐.๐๕ และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ในทิศทางลบกับระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ได้แก่ อายุและปัจจัยด้านสุขภาพ (การมีโรคประจำตัว) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕ โดยปัจจัยด้านเพศไม่มีผลต่อระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ^{๑๘๐}

Duncan ได้ทำการวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตการทำงานของประเทสในแถบสแกนดิเนเวียกับประเทศอื่นๆ ในสหภาพยุโรป” ผลการวิจัย พบว่า ยังไม่พบข้อมูลเด่นชัดที่จะอธิบายความแตกต่าง

^{๑๗๙} อำนาจ เจริญสุข, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการตำรวจศูนย์ฝึกอบรมตำรวจภูธรภาค ๖ จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๘๐} อารดา ระเบียบศิริการ, “คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ในเขตเทศบาลตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”, ภาคนิพนธ์ ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔).

ได้ แต่จากข้อมูลที่ได้ในมุมมองของพนักงานในองค์กรในด้านคุณภาพชีวิตการทำงาน ได้แก่ ระดับการมีส่วนร่วมในงานและการตัดสินใจ โอกาสเติบโตในอาชีพ และความมั่นคงในงาน พบว่า พนักงานในประเทศเดนมาร์ก สวีเดน และกลุ่มตัวอย่างบางส่วนของประเทศฟินแลนด์ มีคุณภาพในการทำงาน และโอกาสการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่างๆ มากกว่าประเทศอื่นๆ ในสหภาพยุโรป โดยให้เหตุผลถึงความแตกต่างของลักษณะสภาพสังคม ธุรกิจ และเศรษฐกิจในแต่ละกลุ่ม^{๑๘๑}

พระอุบล กตปุณฺโญ (แก้ววงษ์ล้อม) ได้ศึกษาคุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย พบว่า ศีลในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นระบบ ความประพฤติปฏิบัติต่อเนื่องกันโดยตลอด ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ความประพฤติทั้งภายนอกกาย และวาทะจาบย้อมเริ่มที่จิตใจก่อน เจตนาในใจจึงเป็นตัวนำปปรุงแต่งชักนำ คุณภาพของจิตใจเป็นตัวนำชักจูงจิตใจให้เป็นไปต่างๆ นั่นคือ เมื่อเจตนาเกิดขึ้นแต่ละครั้งก็หมายถึงกรรมเกิดขึ้นตามจำนวนของเจตนา นั้น ศีลตามความหมายในพระพุทธศาสนา คือ เจตนางดเว้นความชั่วต่างๆ ถือได้ว่าเจตนาเป็นศีล^{๑๘๒}

จากการศึกษาวิจัยได้ข้อสรุปว่า คุณค่าของศีลในด้านสังคม คือ สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการปรับการแสดงออกทางกาย วาจาให้เรียบร้อยเกื้อกูลในความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้จิตใจของสมาชิกในสังคมประกอบด้วยเมตตาและกรุณา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น จนนำไปถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต เกื้อกูลในการปฏิบัติธรรมและศีล ๕ ที่ประพฤติอย่างถูกต้อง ก็จัดว่าเป็นผู้มีศีลอย่างบริบูรณ์สำหรับสมาชิกในสังคม

โสวิทย์ บำรุงภักดี ได้ศึกษาวิเคราะห์ศีล ๕ ในพระไตรปิฎก พบว่า เป้าหมายในการปฏิบัติตามศีล ๕ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นเป้าหมายหลัก เพื่อเป็นบาทฐานของก่อให้เกิดปัญญา และนำไปสู่ความหลุดพ้น ส่วนเป้าหมายรองเป็นขั้นของศีลโดยเฉพาะ คือ การขัดเกลาตนเอง ให้คนแต่ละคนในครอบครัว ชุมชน และสังคมมีความสุขตามอัธยาศัยของตน ความหมายตรงนี้ คือ ศีล ๕ ช่วยฝึกให้มีความประพฤติ และความเป็นอยู่อย่างเป็นระเบียบแบบแผน หรือการบังคับบัญชาตนเองให้อยู่ในระเบียบแบบแผน ตลอดทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่างๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ของแต่ละคน นอกจากนี้ ศีล ๕ ยังเป็นไปเพื่อส่งเสริมสนับสนุนสังคมให้มีความสุข เพราะสังคมเป็นที่อยู่ของคนหมู่มาก เมื่อคนหมู่มากมีศีล เป็นหลักสำหรับดำเนินชีวิตแล้ว ก็จะเป็นสังคมที่มีความสุขความเจริญตลอดไป

^{๑๘๑} Duncan, อ้างถึงใน ญัฎฐา บัวหลวง, ๒๕๕๑, **คุณภาพชีวิตในการทำงาน**, เอกสารประกอบการฝึกอบรมออนไลน์, สำนักงาน ก.พ.

^{๑๘๒} พระอุบล กตปุณฺโญ (แก้ววงษ์ล้อม), “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

๑) ศิลปะเป็นไปเพื่อเสริมความดีงามของชีวิต ที่ว่าศิลปะเป็นเครื่องควบคุมกายวาจาให้เรียบร้อย โดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมความดีงามให้เกิดขึ้นกับชีวิต คือ เว้นจากกายทุจริต ๓ ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉาจาร และจาการทุจริต ๑ ได้แก่ มุสาวาท ซึ่งรวมเรียกว่า กรรมกิเลส ๔ กายวาจาก็จะดำเนินไปสู่หลักการแห่งความประพฤติปฏิบัติชอบ ๓ ประการ คือ (๑) กายสุจริต ความประพฤติดีทางกาย (๒) วาสุจริต ความประพฤติดีทางวาจา (๓) มโนสุจริต ความประพฤติดีทางจิตใจ ศิลปะยังเป็นเครื่องป้องกันคนผู้มีศิลปะไม่ให้มีจิตคิด และทำบาปในฐานะ ๔ ประการ ได้ (๑) เกิดความลำเอียงเพราะชอบ หรือฉันทาคติ (๒) เกิดความลำเอียงเพราะไม่ชอบ หรือโทสาคติ (๓) เกิดความลำเอียงเพราะเขลา หรือโมหาคติ (๔) เกิดความลำเอียงเพราะกลัว หรือภยาคติ เมื่อคนผู้ไม่ถูกฐานะ ทั้ง ๔ เข้าครอบงำ ก็จะมีชีวิตที่ไม่ดำเนินไปสู่ทางแห่งความเสื่อม ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ดื่มสุรา และของมีเมา (๒) เที่ยวกลางคืน (๓) เที่ยวดูการละเล่น (๔) เล่นการพนัน (๕) คบคนชั่วเป็นมิตร (๖) เกียจคร้านทำงาน

๒) ศิลปะที่เป็นไปเพื่อความดีงามระหว่างมนุษย์กับสังคม พฤติกรรมภายนอกเป็นอย่างไร ก็เนื่องมาจากคุณธรรมภายในอีกเช่นกัน ธรรมที่เกิดจากความมีศิลปะซึ่งเป็นพฤติกรรมภายนอก จึงเป็นสิ่งที่แสดงความดีงามหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมได้เป็นอย่างดี ได้แก่ หลักยึดเหนี่ยวจิตใจคนที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ ซึ่งในแต่ละข้อแห่งหลักการนี้ล้วนเป็นไปเพื่อความดีงามระหว่างมนุษย์กับสังคม เมื่อนมนุษย์ช่วยเหลือกันตามหลักการอย่างนี้ ก็จะทำให้สังคมเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนเป็นสังคมที่มีเอกภาพ และมีความสุขสงบตลอดไป

นอกจากมนุษย์มีการช่วยเหลือกันตามหลักที่กล่าวมาแล้ว มนุษย์ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างกันอีกมาก จำเป็นที่มนุษย์จะต้องมีหลักสำหรับคบหาสมาคมระหว่างกัน คนที่ควรคบเรียกว่ามิตรแท้มี ๔ จำพวก ได้แก่ มิตรมีอุปการะมาก มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะประโยชน์ และมิตรมีความรักใคร่ และคนที่ไม่ควรคบเรียกว่ามิตรเทียม ๔ จำพวก ได้แก่ คนปกอลอก คนตีแต่พูด คนหัวประจบ และคนชวนฉิบหาย พร้อมกันนี้หลักที่เป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม ด้วยการคบค้าสมาคม และมีการประพฤติปฏิบัติต่อกัน ตามวิถีทางที่สังคมยอมรับ เรียกว่า การมีปฏิริยาโต้ตอบต่อกัน เช่น ครูกับศิษย์ พ่อแม่กับลูก นายจ้างกับลูกจ้าง เป็นต้น ซึ่งเรียกว่าทิส ๖^{๑๘๓}

การศึกษานี้ทำให้ทราบว่า การทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการรักษาศิล ๕ นั้นจะช่วยให้ผู้ประพฤติปฏิบัติสามารถกำหนดทิศทางในการดำรงชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม

^{๑๘๓} โสวาทย์ บำรุงภักดิ์, “ศึกษาวิเคราะห์ศิลปะ ๕ ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระมหาพิชิตชัย ยมพาลไพ ได้ศึกษา ทศนะเรื่องศีล ๕ ในข้อการฆ่าสัตว์ พบว่าประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า การดำเนินชีวิต โดยไม่ต้องฆ่าสัตว์ชนิดใดเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าประชากรส่วนใหญ่เห็นว่าการฆ่าสัตว์ไม่ใช่สิ่งที่ผิดธรรมชาติ และยังพบว่ามีทั้งกลุ่มที่เห็นว่าการไม่ฆ่าสัตว์มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ สำหรับประโยชน์จากการไม่ฆ่าสัตว์ คือ ประโยชน์ด้านจิตใจและประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากนี้ในกลุ่มนักวิชาการ เห็นว่าการเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นประโยชน์สำหรับการไม่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกัน และการไม่เบียดเบียนกันและกันระหว่างมนุษย์และสัตว์อื่นจะช่วยให้เกิดความเมตตากรุณาต่อกันมากขึ้น^{๑๘๔}

ผลการศึกษาทำให้เห็นสภาพความเป็นจริงในสังคม การรักษาศีลในเชิงอุดมคติกับการปฏิบัติจริงในชีวิตดูเหมือนจะขัดแย้งกัน แม้ว่าส่วนใหญ่จะทราบถึงคุณโทษ ของการฆ่าสัตว์ และผลกรรมที่ตามมา แต่ก็ยังล่องละเมตศีลอยู่

พระมหาอิสระ สันเปี้ย ได้ศึกษา ปัญหาอทินนาทานตามพุทธจริยศาสตร์ พบว่า การปฏิบัติอย่างเคร่งครัดต่อหลักศีลธรรมหรือจริยศาสตร์ขั้นพื้นฐานตลอดชีวิตเป็นเรื่องยากมาก เพราะเมื่อเผชิญสถานการณ์บางอย่างที่เป็นเหตุจูงใจให้กระทำอทินนาทาน แม้ว่าบางครั้งรู้ว่าผิดศีลธรรม และผิดกฎหมายก็ตามแต่ก็ยังตัดสินใจเลือกทำผิดเพราะไม่สามารถเอาชนะใจตนเองได้^{๑๘๕}

พระมหาปัญญา ขยปญโญ (ดาบพลหาร) ได้ศึกษาเรื่องกาเมสุมิฉฉาจารกับปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยส่วนหนึ่งมาจากเรื่องของกาม และพฤติกรรมการเสพกามของแต่ละบุคคลที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจวัตถุนิยมเชิงบริโภคนิยมให้ความสำคัญต่อความสุขทางกายเป็นเรื่องสำคัญมีค่าสูงสุดในชีวิตของแต่ละบุคคล ซึ่งนับวันจะเพิ่มปริมาณมากขึ้นโดยลำดับ แต่ทศนะต่อการดำเนินชีวิตแบบเจตุนิยมที่ถือความสุขที่แท้จริงอยู่ที่จิตใจนั้นกับมีปริมาณลดลงโดยลำดับ หลักความจริงทางศีลธรรมถูกเบียดเบียนจากระดับบุคคลจนถึงระดับสังคม อันเป็นปัญหาสาหัสเกินกว่าหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งจะแก้ปัญหาย่อยๆให้หายขาดได้^{๑๘๖}

สรุปได้ว่า การประพฤติดศีลข้อกาเมสุมิฉฉาจารนั้น ทำให้มนุษย์ยึดติดในกาม นอกจากเป็นเหตุให้เกิดความไม่พึงพอใจในคู่ของตนส่งผลให้เกิดการหย่าร้างแล้ว ยังทำให้เกิดความยับยั้งชั่งใจทำการข่มขืนกระทำชำเราทำร้ายผู้อื่น ข้ำการเสพกามยังเป็นผลให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมอีกด้วย

^{๑๘๔} พระมหาพิชิตชัย ยมพาลไพ, “การศึกษาทศนะเรื่องศีล ๕ ของชาวพุทธไทยปัจจุบัน ศึกษาเฉพาะกรณีการฆ่าสัตว์”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒).

^{๑๘๕} พระมหาอิสระ สันเปี้ย, “การวิเคราะห์ปัญหาอทินนาทานตามพุทธจริยศาสตร์ เกรวาทในบริบทสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔).

^{๑๘๖} พระมหาปัญญา ขยปญโญ (ดาบพลหาร), “กาเมสุมิฉฉาจารกับปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

พระสมพงษ์ ดิกขธมโม ได้ศึกษา แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า คนส่วนมากมักเข้าใจว่า การพูดความจริงจะทำให้สูญเสียประโยชน์ แต่การพูดเท็จจะช่วยให้รักษาผลประโยชน์ไว้ได้ คนส่วนใหญ่จึงมักเลือกที่จะพูดเท็จมากกว่าความจริง และแพร่หลายในทุกสาขาอาชีพ และหากพิจารณาตามแนวพุทธปรัชญา ศีลข้อมุสาวาทเป็นสิ่งที่ไม่ควรละเมิดเป็นอย่างยิ่งมีความผิดทุกกรณีมีโทษมากเช่นเดียวกับศีลข้ออื่น ควรที่จะพูดแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์ และถูกกาลเทศะในจังหวะที่เหมาะสมเท่านั้น^{๑๘๗}

สรุปได้ว่า ความไว้วางใจกันในสังคม เกิดขึ้นได้เพราะความซื่อสัตย์ พูดความจริง แต่ที่สังคมไทยยังทะเลาะเบาะแว้งโดยเฉพาะปัญหาเรื่องการเมือง เพราะมาจากการพูดไม่จริงใส่กัน ทำให้ทุกวันนี้เราไม่รู้เลยว่าสิ่งที่ได้ยินหรือได้ฟังมานั้นมีความจริงอยู่แค่ไหน ดังนั้น ศีลข้อมุสาวาทจึงไม่ใช่เรื่องที่จะมองข้าม

พระมหาสำรวย ญาณส่วโร (พินดอน) ได้ศึกษาเรื่อง ผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย พบว่า มีผลกระทบแก่สังคมโดยรวม ได้แก่ ด้านสังคมไทย เป็นเรื่องที่ชาวโลกติเตียน (โลกวิฆนะ) นำความอับอายเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล เหตุเพราะคนที่เสพสุราเมรัย และของมีนเมาจะกระทำทุกอย่างได้โดยมีรู้ตัว อาจเมาแล้วฆ่าสัตว์เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน เมาแล้วพูดปดหลอกลวงโกหก ทำผิดเพราะหมดความละอายเกรงกลัวต่อการทำชั่วทั้งปวง ส่วนผลกระทบต่อตนเองนั้น เป็นโทษทางธรรมที่ให้ผลในชาตินี้ ทำให้สติปัญญาเสื่อมถอย ทำให้ผู้อื่นขาดความเคารพยำเกรงไม่น่าเชื่อถือ และสุดท้ายอาจปัญญาเสื่อมถอยกลายเป็นคนบ้า^{๑๘๘}

พระครูสุมนธรรมธาดา (สายัน บวบชม) ได้ศึกษาเรื่อง ปัญหา และทางออกของการดื่มสุราที่มีผลกระทบต่อสังคมไทย พบว่า ปัญหาจากการดื่มสุราในสังคมไทยก่อให้เกิดปัญหาเป็นลูกโซ่เกี่ยวเนื่องไปถึง ความฟุ้งเฟ้อ ความยากจน ครอบครัวแตกแยกมีปัญหา ก่อให้เกิดอาชญากรรมต่างๆ อุบัติเหตุ โรคภัยรุมเร้า การสูญเสียทรัพยากรบุคคลนำไปสู่การสูญเสียทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม เพราะความเชื่อผิดๆ ที่คิดว่าการดื่มสุราเป็นวัฒนธรรมและส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทยที่ยึดถือปฏิบัติกันมานาน ทำให้ผู้คนในสังคมมองว่าการดื่มสุราเป็นเรื่องปกติ แม้กระทั่งงานบุญก็ยังไมเว้นการดื่ม ผลของการดื่มสุรานอกจากทำให้ขาดสติ ขาดความยับยั้งชั่งใจแล้วยังทำให้เกิดการกระทำ ความรุนแรงเป็นปัญหาให้กับสังคม ทางออกในการแก้ปัญหาการดื่มสุราด้วย หลักธรรม ๓ ประการ

^{๑๘๗} พระสมพงษ์ ดิกขธมโม, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

^{๑๘๘} พระมหาสำรวย ญาณส่วโร, “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

ได้แก่ อบายมุข ๖ , เบญจศีล, และ สติสัมปชัญญะ นอกจากนี้ยังต้องแก้ปัญหาสุขภาพจิตด้วยการส่งเสริมการใช้ชีวิตในครอบครัวให้มีความอบอุ่นด้วย หลักฆราวาสธรรม และ หลักทศ ๖ ในสังคาลสูตร สำหรับการแก้ปัญหาการดื่มสุราในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม คือ ๑) การใช้ขันติ โสรัจ ๒) เบญจธรรม และ ๓) ทิฏฐธรรมมิกัตถธรรม เพื่อเป็นเครื่องมือในการควบคุมใจของคนที่เคยเกี่ยวข้องกับสุรา ให้ละความต้องการที่จะดื่ม สร้างอนาคตด้วยการขยันหาทรัพย์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต รักษาทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักคบคนดีเป็นเพื่อน และการเลี้ยงชีวิตของตนให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของคน

สรุปได้ว่า ศีลข้อ ๕ สุราเมรัยา เป็นประเด็นต้นเหตุปัญหาสังคมหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นสุราเป็นสาเหตุของอุบัติเหตุบนท้องถนน การทำร้ายกัน ยกพวกตีกัน จนถึงทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต หรือแม้แต่การข่มขืนก็เป็นผลหนึ่งของการดื่มสุรา ขาดสติยับยั้งชั่งใจ ศีลข้อนี้สังคมไทยจึงควรระลึกถึง และพึงระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งเพราะภายนอกดูเหมือนจะสร้างความเดือดร้อนให้เฉพาะกับตนเอง แต่ความจริงแล้วหากละเมิดศีล ข้อที่ ๕ นี้ จะเป็นเหตุให้ขาดการระมัดระวังหรือความประมาท อันนำไปสู่การละเมิดศีลข้ออื่นๆ ตามมา^{๑๘๙}

๒.๖ ข้อมูลพื้นที่วิจัย

ข้อมูลทั่วไปอำเภอหนองแค

ประวัติความเป็นมา ในอดีตท้องที่หนองแคอยู่ในความปกครองของกรุงศรีอยุธยา สภาพบ้านเรือนและชุมชน ตั้งอยู่ที่ราบลุ่มริมฝั่งคลองนาเรียง ซึ่งเป็นคลองเดิมที่แยกจากแม่น้ำป่าสัก และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมพลเมืองประกอบด้วย พลเมืองเชื้อสายคนเมืองเหนือ เมืองเวียงจันทน์ที่หนีตกค้างตั้งแต่สมัยอดีตที่ไทยทำศึกสงครามกับพม่า เขมร และลาว เวียงจันทน์ อำเภอหนองแคได้รับการจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๑ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระบรมราชโองการให้ตั้งขึ้นเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๒ มีนาคม ร.ศ.๑๑๗ ตรงกับ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีจอ จ.ศ.๑๒๖๐ พ.ศ.๒๔๔๑ เป็นปีที่ ๓๑ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๕ แผ่นที่ ๕๐ มีขุนพรหมสัสดี (บุตร) ดำรงตำแหน่ง นายอำเภอคนแรก สำหรับอาคารที่ว่าการอำเภอหนองแคหลังเดิมเป็นอาคารไม้สองชั้น ตั้งอยู่ที่ชุมชน ตำบลหนองแคใกล้คลองนาเรียง ต่อมาด้วยความเจริญเติบโตและการขยายตัวของชุมชน ตำบลหนองแค ทำให้บริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอหลังเดิมคับแคบ ประกอบกับอาคารเดิมมีสภาพชำรุดทรุดโทรม ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๔๑ จึงได้มีการย้ายอาคารที่ว่าการอำเภอไปทำการก่อสร้างใหม่เป็น

^{๑๘๙} พระครูสุเมธธรรมธาดา (สายัน บวชขม), “ศึกษาปัญหาและทางออกของการดื่มสุราที่มีผลกระทบต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๓ ชั้น ในบริเวณพื้นที่ของชลประทานริมคลองระพีพัฒน์ฝั่งซ้าย ใกล้กับถนนพหลโยธิน

ขนาดและที่ตั้ง

อำเภอนองแควมีพื้นที่ประมาณ ๒๖๒,๘๖๗ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๖๔,๒๙๑.๘๗ ไร่ ตั้งอยู่ทิศใต้ของจังหวัดสระบุรี ระยะห่างจากจังหวัดสระบุรี ประมาณ ๒๑ กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพฯ ตามถนนพหลโยธินประมาณ ๘๗ กิโลเมตร มีประชากรประมาณ ๙๑,๖๒๑ คน

อำเภอนองแคว มีอาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอนองแคว และอำเภอเมืองสระบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอวิหารแดง

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอวิหารแดง และอำเภอนองเสือ (จังหวัดปทุมธานี)

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอวังน้อย อำเภอบางบาล และอำเภอภาชี (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม แต่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะมีลักษณะเป็นภูเขาและเนินเขาเตี้ยๆ มีลำน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ คลองระพีพัฒน์ คลองหนองแคว คลองหนองรู คลองนาเรียง คลองห้วยขมิ้น เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีคลองชลประทานต่างๆ อีกหลายสาย

ลักษณะภูมิอากาศ

อำเภอนองแคว มีสภาพดินฟ้าอากาศเหมือนท้องที่ทั่วไปในภาคกลางของประเทศไทย คือ มี ๓ ฤดู ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน โดยเฉพาะในฤดูฝน ฝนจะตกชุก ในระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน และจะแล้งมากในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม

ลักษณะดิน แบ่งเป็น ๓ ประเภท

๑.บริเวณพื้นที่ราบเรียบ มีจอมปลวกเกิดขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป เป็นดินลี้ก มีการระบายน้ำเลว ความสามารถให้น้ำซึมผ่านช้า ดินชั้นบนเป็นดินเหนียว ดินชั้นล่างเป็นดินเหนียวผสมกรวดตาปูนหรือลูกรังเม็ดเล็กๆ กระจายอยู่ทั่วไป เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงต่ำ เหมาะสำหรับใช้ปลูกข้าวในฤดูฝน ถ้ามีการชลประทาน ในฤดูแล้งจะสามารถทำนาปรังได้ ใช้ปลูกพืชผักสวนครัว หรือพืชไร่ต่างๆ ได้ แต่จำเป็นต้องมีการใช้ปุ๋ยในอัตราที่เหมาะสมเพื่อคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของดิน ควรมีการชลประทานและคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม ดินประเภทนี้พบในตอนกลางถึงตอนเหนือของอำเภอ

๒.ดินบริเวณพื้นที่ราบเรียบถึงที่ลุ่ม มีน้ำท่วมในฤดูฝน เป็นดินลี้กมีการระบายน้ำเลว ความสามารถให้น้ำซึมผ่านช้าผิวดินแตกกระแหว่งถึงเป็นร่องลึก ในฤดูแล้งเนื้อดินเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวในทรายแป้ง ปฏิกิริยาของดินเป็นกรดจัดถึงจัดมาก ความอุดมสมบูรณ์ของดินปาน

กลางถึงต่ำ ปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์ที่ดินในการปลูกข้าว แต่จำเป็นต้องมีการใส่ปุ๋ย โดยเฉพาะไนโตรเจน และฟอสฟอรัส ควบคู่ไปกับปุ๋ยมูลสัตว์หรือปุ๋ยขาว เพื่อแก้ไขสภาพความเป็นกรดของดิน ตลอดจนต้องมีการชลประทานที่ดี และคัดเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมมาใช้ปลูก ดินประเภทนี้จะพบในบริเวณตอนกลางถึงตอนใต้ของอำเภอ ตลอดจนบริเวณพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลองตามธรรมชาติ

๓.ดินบริเวณพื้นที่แบบลูกคลื่นลอนลาดชัน และภูเขา จะเป็นดินตื้นลึกมาก เนื้อดินจะประกอบด้วยหินแอนดีไซต์เป็นหลัก จะมีหินชนิดอื่นปนบ้างเล็กน้อย ไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้เพาะปลูก ควรจัดพื้นที่ป่าไม้หรือป่าสงวนไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ดินบริเวณนี้เป็นพื้นที่ภูเขาทางตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอหนองแค ได้แก่ บริเวณเขาขาดและเขาโป่งแร้ง ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าพระฉาย

การปกครอง

การปกครองท้องที่

- แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๘ ตำบล ๑๘๑ หมู่บ้าน

การปกครองส่วนท้องถิ่น

- เทศบาล ๔ เทศบาลตำบล คือ หนองแค หินกอง คชสิทธิ์ และไผ่ต่ำ
- องค์การบริหารส่วนตำบล ๑๖ แห่ง คือ โคกแย้ หนองนาก หนองแหม หนองปลิง หนองปลาหมอ หนองไข่น้ำ หนองจิก หนองโรง หนองจรเข้ บัวลอย กุ่มหัก ห้วยขมิ้น ไผ่ต่ำ คชสิทธิ์ โคกตูม และห้วยทราย

การรักษาความสงบเรียบร้อย

- สถานีตำรวจมี ๒ แห่ง คือ สถานีตำรวจภูธรหนองแค และสาขาย่อยสถานีตำรวจภูธรหนองแค (หินกอง)

- ป้อมตำรวจมี ๙ แห่ง

- อาสาสมัครป้องกันปราบปรามอาชญากรรม มีจำนวน ๖๖๘ คน

การประกอบอาชีพ

การเกษตร พื้นที่การเกษตรทั้งสิ้น ๑๖๔,๘๖๒ ไร่ แบ่งเป็น

- ทำนา ประมาณ ๗๗,๕๑๖ ไร่
- ทำสวนไม้ผล มะม่วง ประมาณ ๒๐,๕๑๕ ไร่
- ทำไร่ ประมาณ ๗๐๐ ไร่
- อาชีพอื่นๆ ประมาณ ๖๕,๑๓๓ ไร่
- ฟาร์มจระเข้ ๑ แห่ง
- พืชผัก ๙๙๘ ไร่

การปศุสัตว์

ที่มีอยู่ทั่วไปมีทั้งเลี้ยงไว้เพื่อบริโภค เพื่อใช้งาน และเลี้ยงเพื่อการค้า เช่น โค กระบือ สุกร เป็ด โดยเฉพาะไก่พื้นเมือง

การประมง

ในท้องที่อำเภอหนองแคเป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ทั่วไปในท้องที่ทุกตำบล และมีลำคลองใหญ่ที่สำคัญ ได้แก่ คลองระพีพัฒน์ ประชาชนในท้องที่ส่วนหนึ่งอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติในการประกอบอาชีพประมง พันธุ์ปลาที่นิยมเลี้ยง คือ ปลาสวาย ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลายี่สก ปลาแรด ปลานวลจันทร์ ปลานิล เป็นต้น

การอุตสาหกรรม

อำเภอหนองแคเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก รวมประมาณ ๒๑๕ โรงงาน (เฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ จำนวน ๖๙ โรงงาน) เนื่องจากมีข้อได้เปรียบทางด้านการลงทุนและทำเลที่ตั้งของโรงงาน ซึ่งใช้ถนนพหลโยธินเป็นเส้นทางหลักในการเดินทาง มีความสะดวกและอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก ดังนั้น โรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ จึงมีศักยภาพโดยรวมที่สามารถจ้างงานได้เป็นจำนวนมาก แรงงานส่วนใหญ่มาจากคนหลายพื้นที่ในจังหวัดใกล้เคียง ปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่สำคัญหลายโรงงาน เช่น บริษัท ไทยบริดจสโตน จำกัด บริษัท ยางสยาม จำกัด บริษัท กระเบื้องหลังคาซีแพคโมเนีย จำกัด บริษัท กระเบื้องหลังคาซีรามิคไทย จำกัด บริษัท เซรามิคอุตสาหกรรมไทย จำกัด บริษัท ภัทรภาพอรรถเลน จำกัด เป็นต้น กล่าวได้ว่า อำเภอหนองแคเป็นแหล่งผลิตเครื่องสุขภัณฑ์อย่างครบวงจรมากที่สุดในจังหวัดสระบุรี

นอกจากนี้ ในเขตอำเภอหนองแค ยังมีนิคมอุตสาหกรรม ๒ แห่ง คือ

๑. นิคมอุตสาหกรรมเหมราช มีพื้นที่ประมาณ ๓,๕๐๐ ไร่ มีโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมฯ จำนวน ๓๗ โรงงาน

๒. นิคมอุตสาหกรรมหนองแค มีพื้นที่ประมาณ ๒,๑๐๐ ไร่ มีโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมฯ จำนวน ๙ โรงงาน

การพาณิชย์กรรม

อำเภอหนองแค มีถนนพหลโยธินตัดผ่านกลางอำเภอ จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ทำให้มีแหล่งการค้า ธุรกิจ จำหน่ายสินค้าอุปโภค บริโภค โดยมีตลาดชุมชนที่สำคัญ คือ

- ตลาดหนองแค	ในเขตเทศบาลตำบลหนองแค
- ตลาดหินกอง	ในเขตเทศบาลตำบลหินกอง
- ตลาดหนองตาโล่	ในเขตเทศบาลตำบลชสิทธิ์
- ตลาดคลองสิน	ในเขตเทศบาลตำบลหนองโรง

- ตลาดห้วยทราย ในเขตเทศบาลตำบลห้วยทราย
- ตลาดหนองปลาหมอ ในเขตเทศบาลตำบลหนองปลาหมอ

จำนวนธุรกิจที่จดทะเบียนฯ มีร้านค้าเอกชนประมาณ ๑,๑๖๓ ร้าน ห้างหุ้นส่วนจำกัด จำนวน ๘๖ แห่ง ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล จำนวน ๑ แห่ง บริษัท จำนวน ๑๗ แห่ง สถานธนาบาล จำนวน ๒ แห่ง ในเขตเทศบาลตำบลหนองแค และเขตเทศบาลตำบลหินกอง

การศึกษา

อำเภอหนองแค จัดการศึกษาทั้งโรงเรียนในระบบและโรงเรียนนอกระบบ ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลาย โดยมีสถานศึกษาที่จัดการศึกษาจำแนกตามสังกัด ได้ดังนี้

- โรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสระบุรีเขต ๒ ในพื้นที่อำเภอหนองแค จำนวนทั้งสิ้น ๔๒ โรงเรียน เป็นโรงเรียนเอกชน จำนวน ๒ โรงเรียน

- วิทยาลัยการอาชีพ จำนวน ๑ โรงเรียน
- สังกัดสำนักงานการศึกษาท้องถิ่น จำนวน ๕ โรงเรียน

เป็นสถานศึกษาของรัฐบาล คิดเป็นร้อยละ ๙๖ สถานศึกษาของเอกชน คิดเป็นร้อยละ ๔

การศาสนา

ประชาชนส่วนใหญ่ของอำเภอหนองแค นับถือศาสนาพุทธ สำหรับศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ก็มีผู้นับถืออยู่บ้างเป็นจำนวนน้อย โดยแบ่งออกเป็น

- วัด จำนวน ๖๖ แห่ง
- สำนักสงฆ์ จำนวน ๑ แห่ง
- ศาลเจ้า จำนวน ๕ แห่ง
- มัสยิด จำนวน ๑ แห่ง

วัฒนธรรมและประเพณี

อำเภอหนองแค มีคนจากท้องถิ่นต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่หลายพวก หลายหมู่ บางพวกพูดภาษาไทย สำเนียงยวน พูดสำเนียงคล้ายไปทางเหนือ และภาษาไทย สำเนียงอีสาน งานประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ งานประเพณีแข่งขันเรือยาวคลองระพีพัฒน์ ซึ่งจะจัดทุกวันที่ ๒๓ ตุลาคมของทุกปี และโดยทั่วไปแล้วเป็นประเพณีตามท้องถิ่น เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันสงกรานต์ ฯลฯ โดยเฉพาะวันสงกรานต์ แต่ละหมู่บ้านได้จัดประเพณีสรงน้ำพระ

การสาธารณสุข

สถานบริการสาธารณสุขสังกัดกระทรวงสาธารณสุข

- โรงพยาบาลของรัฐ คือ โรงพยาบาลหนองแค ขนาด ๙๐ เตียง ๑ แห่ง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลต่างๆ ๑๘ แห่ง

สถานบริการสาธารณสุขสังกัดกระทรวงมหาดไทย

- ศูนย์สาธารณสุขเทศบาล ๑ แห่ง

สถานบริการสาธารณสุขเอกชน

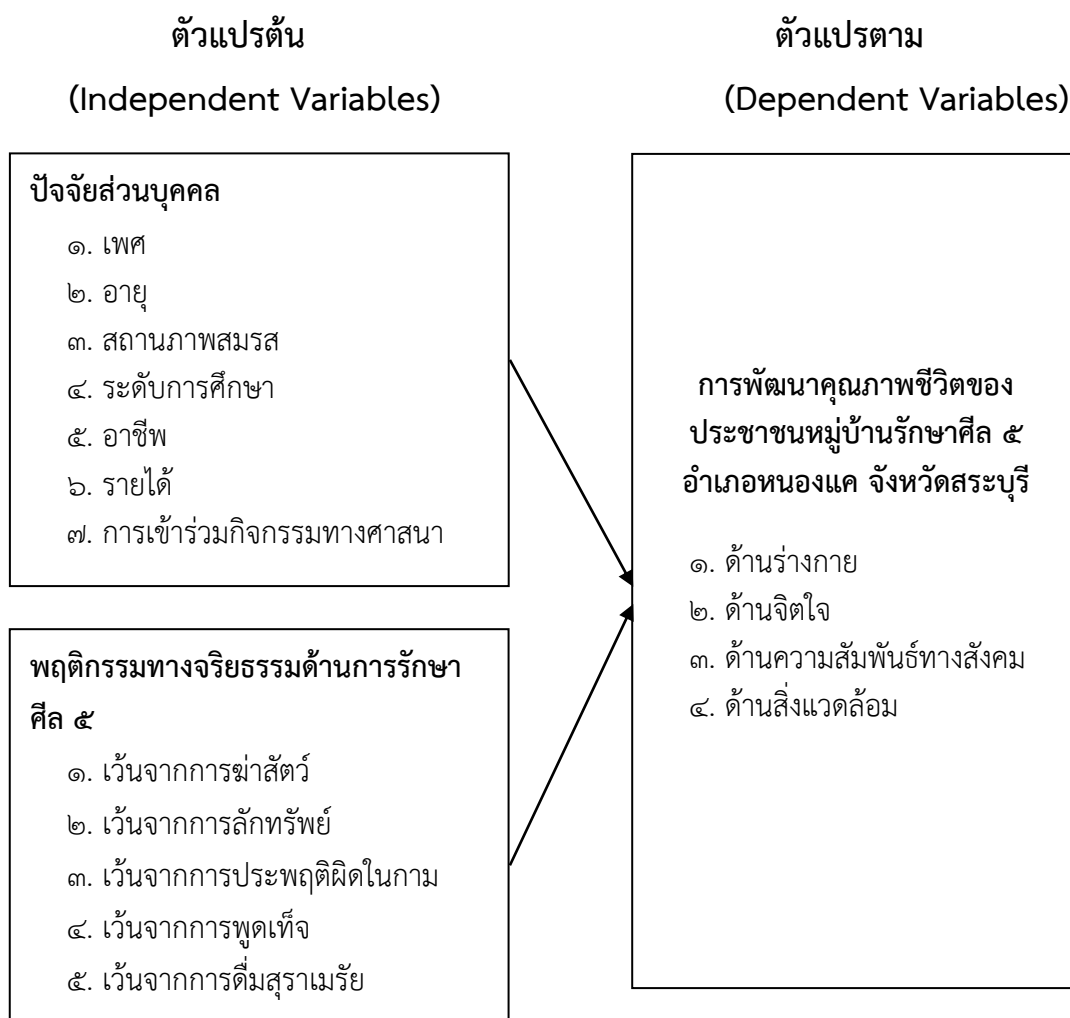
- โรงพยาบาลเอกชน คือ โรงพยาบาลประภาเวช ขนาด ๖๐ เตียง ๑ แห่ง
- คลินิกแพทย์ ๖ แห่ง
- คลินิกทันตแพทย์ ๑ แห่ง
- สถานพยาบาล และผดุงครรภ์ ๖ แห่ง
- ร้านขายยาแผนปัจจุบัน ๔๐ แห่ง
- ร้านขายยาแผนโบราณ ๒ แห่ง

๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนหมู่บ้านรักษาศีล ๕ อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables) ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ และการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา, พฤติกรรมทางจริยธรรมด้านการรักษาศีล ๕ ได้แก่ ๑.เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒.เว้นจากการลักทรัพย์ ๓.เว้นจากการประพฤติดินในกาม ๔.เว้นจากการพูดเท็จ ๕.เว้นจากการดื่มสุราเมรัย

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

แผนภาพที่ ๒.๖ กรอบแนวคิดเพื่อการวิจัย